3 1761 08112720 1

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/sochineniiaisaks00aksa

54

154

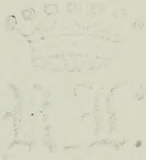

v. Bismarck.

Pennetegning av F. Lenbach. *Fot. av F. Bruckmann, München.*

BISMARCK

STATSMANDEN

AV

HALVDAN KOHT

KRISTIANIA
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1911

DD
218
K66

Copyright 1911
by H. Aschehoug & Co.
Kristiania.

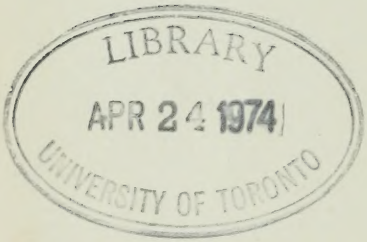

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLD

		Side
	Forord	1
1.	Forutsætninger	14
2.	Læreaar	25
3.	Ind i politikken	40
4.	Diplomatgjerning i Frankfurt	55
5.	Preussisk regjeringsstrid	71
6.	Slesvig-Holsten	86
7.	Opgjør med Østrike	105
8.	Seieren over Frankrike	130
9.	Freds- og forbundspolitik	166
10.	Kulturkampen	187
11.	Arbeiderreisningen	203
12.	Told- og kolonipolitik	226
13.	Slut	237

FORORD.

Ingen enkelt mand ruver saa kjæmpestor i de siste hundred aarene som Bismarck, og næst efter Napoleon er det visselig ingen statsmand som det har været skrevet saa meget om, — alt i 1895 blev det sat op en liste paa mer end 600 bøker vedrørende ham.

Endnu staar det strid om ham; gjerningen hans er ikke avsluttet, hans kvasse øine stirrer endnu ut over vor samtid og kveiker brændhug eller egger hat. Dommen om ham falder ulikt, alt efter ens eget standpunkt i dagsens strid. *Heinrich von Sybel*, den nasjonalliberale professor-statsmanden, som fra først en av de værste motstanderne hans, omvendte sig til ren Bismarck-dyrkelse, da han opdaget at Bismarck just fremmet noget av det som hans parti hadde gjort til sin største opgave, og han skrev et stort historie-verk *(Die Begründung des Deutschen Reiches,* 7 bind, 1889—1894), som gik ut paa at forklare og lovprise den bismarckske politikken. En fremstaaende sosialistisk historieskriver som *Franz Mehring (Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, 2 bind, 1897—98) spotter Bismarck, liksom Victor Hugo spottet Napoleon III, med at kalde ham «den lille Bonaparte»; Mehring vil ikke vite av andet grundlag for rikspolitikken hans end lave landvindings-lyster for kongehuset, og han skildrer Bismarck i den indre politik som en «junker

betændt av kapitalistisk profit-begjær». Saaledes staar meningene mot hverandre i Tyskland, og utenlands skiller de sig meget efter nasjonale og politiske vilkaar. Bismarck skrøt i 1874 av at hans utenrikspolitik hadde gjort ham til «den best hatede mand» av alle tyskere, og hatet har hat livsmagt i sig til den dag idag.

Likevel kan en tydelig merke, at det holder paa at komme større ro i tankerne om ham. Baade i Frankrike og i Danmark, de landene som politikken hans gav de værste saar, har det i de siste aarene kommet frem verker, som mer gaar ut paa at forstaa og forklare ham end dømme og avdømme, og i Tyskland begynder den ensidige lovprisning at bli avløst av nøktern kritisk granskning. Det er det som er det vigtigste for historien, — at finde sammenhængen i manden, og sammenhængen mellem ham og samfundet hans, — finde hvorledes samfundet har formet ham, og hvorledes han har formet samfundet. Det gjælder om paa alle kanter at søke frem de historiske magter som har været i virksomhet, i og utenfor den enkelte manden, og det er ikke saa vigtigt at lægge ut om hvorledes vi kunde ha ønsket alting hadde gaat, som at utrede hvorledes det virkelig har gaat for sig. Dette er ikke enstydigt med kald, objektiv historiegranskning; den kan aldrig komme paa indsiden i det historiske livet. Straks vi søker sammenhæng — lover i den store samfundsfremgangen eller sjælelig forklaring paa enkeltmanden — kommer vor subjektive evne med i spillet, og en historiegransker skylder ikke at stænge for dette subjektive, men at styre det, saa ikke løse hugskot tar magten, og gi det saa stødigt og bredt et grundlag som muligt.

Det er et omfangsrikt emne at granske Bismarck. I nærved treti aar, fra 1862 til 1890, var han høvdingen i tysk politik, og i disse treti aarene blev det nye Tyskland skapt. I verdenspolitikken var det næsten ingen som vørte landet hans den tid han tok førerskapen; det var snaut det fik lov at være dem paa stormagtkon-

feransen i Paris 1856. Og han selv blev regnet for en magtløs eventyr-ridder. Da han gik av, stod Tyskland i allerfremste række mellem de store magtene baade økonomisk og politisk, og Bismarck var storkjæmpen mellem statsmændene. Slikt gir maal for hans gjerning.

Det er den nasjonale og utenrikske politikken hans som sterkest har fanget folkefantasien. Han samlet Tyskland til ett rike; han gjorde Preussen til det tyske hovedlandet og satte Østrike utenfor; han vandt tysk land fra Danmark, knækket Frankrike og det franske keiserdømet, stagget den russiske overmagt paa Balkanhalvøen; han gjorde optaket til den tyske kolonipolitikken, og han satte beskyttelsestold for tysk produksjon imot den fremmede konkurransen. Dette siste peker over i indrepolitikken, og ogsaa her var han en høvding; han reiste striden mot den katolske kirkemagt, han begyndte krig paa kniven mot det tyske sosialdemokrati, han la grunden til den tyske arbeiderlovgivningen. Meget av denne indrepolitikken gir os kanske Bismarck helere og sandere end al utenrikspolitikken hans. Vi skjønner ikke manden, uten vi ser alt dette i sammenhæng, og just her er det spørsmaalene melder sig.

Saa mange ting hos ham synes ikke svare med hverandre. I privatlivet finder vi varmt hjertelag, og vi ser en naturkjærlighet næsten som hos en digter; men i politikken kjender han ingen naade, — der er det bare harde magten som gjælder. Ingen kunde verje sterkere end han for kongemagten, og likevel var det han som gav det tyske folket almindelig stemmeret. Han slos paa livet med sosialistene, og selv blev han beskyldt for at være statssosialist. Trods alt kjender vi alle sterkt og uvilkaarlig, at denne manden var hel i støpningen, og vi maa friste finde enheten i de tilsyneladende motsigelser.

I denne bok vil jeg friste gi et helhetsbillede av Bismarcks politik. Jeg vil ikke skildre livet hans i hver en tilgang han var med i; boken blir saaledes ikke en hel personlig biografi. Heller ikke vil jeg fortælle hele den

tyske historie i alle de aarene Bismarck var med i den. Det jeg har sat mig til opgave, er saa vidt jeg kan at vise samspillet mellem ham og hans samtid, — friste utrede hvad det var han med sine særmerkte evner satte ind i tysk historie og i verdenshistorien.

Det er en stor hjælp — men samstundes rigtignok ogsaa noget av en vanskelighet — at vi har saa vældig en rikdom med kilder at studere ham efter. Han har selv uten al smaalighet git granskere og bladfolk, fra Sybel til Moritz Busch, adgang til de aktstykker som kunde oplyse hans politik; han kjendte sig ikke ræd for historiens dom. Men med det samme maa det være sagt, at de som saaledes har faat lov at granske og utgi hemmelige dokumenter, sjelden har formaadd at gjøre det uten tendens, og en kan slet ikke altid være tryg selv paa det som har form av aktmæssig fremstilling.

Bismarck prøvde at retlede historiens dom ved sit mindeverk «*Gedanken und Erinnerungen*», som utkom i to bind straks efter hans død i 1898, og det er en framifraa interessant bok, baade politisk og psykologisk. Visselig med subjektiv sandfærdighet har han her fortalt om hele sin politiske gjerning gjennem et halv aarhundred, og han lar os se dypt ind i hans aands verksted. Men det har ikke været til at undgaa, at meget har gjennem aarene forskjøvet sig i mindet hans, og han har skrevet boken med det tydelige formaal at forsvare og retfærdiggjøre sig mot angrep. Den er præget av hans ensidighet og hans uvørne kraft; det er baade dens styrke og dens svakhet. Det kan ellers være værdt at merke, at den nogenlunde billige folkeutgave av mindeverket som utkom i 1905, indeholder en bedre, feilfriere tekst end den dyre pragtutgave. En svensk oversættelse av boken utkom i 1899.

Den første som for alvor gav sig i lag med at samle kildeskriftene til Bismarcks historie, var historikeren *Ludwig Hahn*, i mer end tyve aar leder av Bismarcks offisiøse organ. Han tok alt i 1878 til at utgi boken «*Fürst*

Bismarck», som skulde i tidsfølge og aarsakssammenhæng bringe alslags autentiske dokumenter vedrørende rikskanslerens politik, og i fem store bind, som naadde frem til 1890 (5te bind utgit efter hans død), trykte han av efter hvert parlamentariske ordskifter, diplomatiske noter, politiske brev, som paa en eller anden maate kunde oplyse de tilganger Bismarck hadde været med i, dertil i rikt utvalg betegnende bladstykker, først og fremst de som Hahn selv hadde ført i pennen efter inspirasjon fra høiere hold. Det er en ledetraad gjennem Bismarcks historie, som den dag idag ikke er avløst av nogen bedre, og som navnlig er uundværlig for den som ikke har adgang til ældre aarganger av tyske aviser.

Hahn brukte til sit verk bare trykte kilder og arbeidde helt paa egen haand uten at søke hjælp hos Bismarck. Mere officiøse i sin art var de publikasjoner som *Heinrich von Poschinger*, mangeaarig embedsmand i rikskanslerkontoret, kort efter gik i gang med. Han har været brukt til at utgi og bearbeide aktstykker fra ymse tyske statsmænd, saaledes fra utenriksministeren v. Manteuffel, og han har bragt i trykken og — ikke minst vigtigt! — i handelen en mængde mer eller mindre autentiske skrifter vedrørende Bismarck. Det første og vigtigste av disse er det som bærer titelen «*Preuszen im Bundestag 1851—1859*», — fire bind som utkom i aarene 1882—84, og som indeholder et utvalg av Bismarcks meldinger til den preussiske regjering, mens han var dens ombudsmand ved forbundsdagen i Frankfurt. Ellers har v. Poschinger utgit bordsamtaler, skaaltaler, intervjuer og andre slags uttalelser av Bismarck; det mest alvorlige arbeidet i alt dette er de fem bind aktstykker som er samlet under titelen «*Fürst Bismarck als Volkswirth*» (1889—91).

I sand videnskapelig aand blev Bismarck-granskningen derefter optat av gymnasie-rektoren *Horst Kohl.* Han skapte først et fast grundlag for sit og andres arbeid med de to indholdstunge bind «*Bismarck-Regesten 1815—1890*», som han utgav 1891—92. Her samlet han dag

for dag alt som Bismarck hadde foretat sig, — noterte samvittighetsfuldt hans reiser, hans forhandlinger, hans brev og alt muligt andet slikt, — altsammen med nøiagtig henvisning til kilderne, somme tider med avtryk eller ordrette utdrag av vigtige aktstykker. Efter at ha fuldført dette strævsomme rydningsarbeid, tok Horst Kohl paa med en samlet utgave av «*Die politischen Reden des Fürsten Bismarck*», som i tolv bind (1892—94) bragte alt som Bismarck nogensinde hadde ytret, fra store politiske taler til smaa personlige bemerkninger, i den preussiske landdag, i den tyske riksdag eller i andre tyske parlamentariske forsamlinger (altsaa ikke taler for noget andet forum); i to tillægsbind fra 1904 kom politiske taler fra aarene efter avskeden. Det eneste som kan siges paa denne utgave, er at den ikke gir fuldgod greie paa det som motstanderne har fremført i ordskiftet; Bismarck faar altid det siste ord. Fra 1894 utgav Horst Kohl i seks aar en «*Bismarck-Jahrbuch*», der han dels trykte av alt som foregik vedrørende Bismarck i paagjældende aar, dels meddelte hele rækker med utrykte aktstykker, mest brev, fra tidligere tid.*) Samtidig gav han sig i færd med at sørge for ordentlige brev-utgaver. Den gang forfatteren *Georg Hesekiel* i 1869 gav ut den første Bismarck-biografi («*Das Buch vom Grafen Bismarck*»), vakte den stor opsigt, fordi den indeholdt saa mange interessante utdrag av private brev fra Bismarck til hans frue og søster, og paa grundlag derav blev det saa i 1875 utsendt en samling «*Bismarckbriefe 1844—1870*», som hurtig kom i oplag efter oplag. Horst Kohl tok i 1897 denne samling for sig, rensket teksten for alslags feil, øket den med nye brev, og utgav saa «*Bismarckbriefe 1836—1873*», som derved er blit en god og værdifuld kilde for senere granskere. Alt i 1896 hadde han git en paalitelig utgave av «*Bismarcks Briefe an Leopold von*

*) H. v. Poschinger fik kort før sin død i 1911 utgit første bind av en «*Neues Bismarck-Jahrbuch*» med brev og avhandlinger.

Gerlach», som tre aar i forveien var blit trykt paa en aldeles uforsvarlig maate. Derefter fik han i hverv at utgi Bismarcks efterlatte mindeverk, som han forsynte med en kritisk «Wegweiser» og med to store tillægsbind (1901), indeholdende Bismarcks brevskifte med keiser Wilhelm I og andre politiske medarbeidere.

Av andre brevsamlinger maa først og fremst nævnes «*Fürst Bismarcks Briefe an seine Braut und Gattin*», som sønnen Herbert v. Bismarck utgav i 1900; i 1903 kom et tillæg med brev fra krigsaarene 1870—71, og alt blev saa samlet i den nye utgave fra 1906. Det er utvilsomt den ypperste kilde til Bismarcks personlige tanke- og følelsesliv, og i sig selv en ytterst tiltrækkende bok. Rent politisk i indhold er samlingen «*Bismarcks Briefwechsel mit dem Minister Freiherrn von Schleinitz 1858—1861*» (1905), som særlig gir os Bismarcks meldinger fra gesanttiden i St. Petersburg. Et utvalg av «*Politische Briefe Bismarcks aus den Jahren 1849—1889*» i fire bind (1889—93) er blit utgit anonymt av *H. Robolsky*, som ogsaa ellers har optraadt med anonyme politiske avsløringer; men baade denne og andre samlinger er høist upaalitelige, saa de bare kan bli brukt med varsomhet.

Saa meget som vi da har av brevsamlinger og andre kildeskrifter, saa er det meste av det endnu spredt i ulike verker og altfor ofte i ufuldkommen form. Det vilde ret være ønskeligt at faa alle brevene ordnet, og et nyt regestverk vilde gjøre stor nytte. Likevel faar en være glad for alt det rike tilfanget en har, og omfram alt det som skriver sig fra Bismarck selv, kommer det hvert eneste aar nye tilskud til vor kundskap om ham og hans tid gjennem mindeverker og aktstykker fra folk som paa en eller anden vis stod ham nær, — medarbeidere eller motstandere. Det kan ikke være tale om at nævne alt slikt her; jeg vil bare vise til *Moritz Busch's* «*Tagebuchblätter*» (3 bind, 1899), *Theodor v. Bernhardi's* «*Aus meinem Leben*» (9 bind, 1892—1906), og ellers mindeverker av eller om Leopold von Gerlach, Albrecht von Roon, grev

Beust, grev Bernstorff og mange andre mænd, baade tyske og ikke-tyske.

Med grundlag i alt som saaledes er fremkommet, har det været muligt for historieskriverne at ta fat paa den svære opgave at skrive Bismarcks historie, og siden Hesekiel gjorde optaket i 1869, har det kommet ut et utal av Bismarck-bøker, store og smaa. Det siger sig selv, at stormængden av dem er uten alt videnskapeligt værd, — bare omskrivninger av det som andre har skrevet før. Og saa længe Bismarck levde, syntes det ikke kunne være tale om andet end enstonig lovprisning, ikke om virkelig granskning av forutsætninger, utvikling og resultater. Først i de siste aarene har det kommet videnskapelig metode ind i arbeidet, og vi har faat i det minste nogen faa verker som trænger dypere ind i emnet.

En første oversigt, bygget paa kritisk ny-granskning, var professor *Max Lenz's «Geschichte Bismarcks»*, som blev skrevet for «Allgemeine Deutsche Biographie» og straks efter, i 1902, utkom i bokform (væl 450 sider). Den har endnu litt for meget av barnslig beundring for «wunderbare» og «gewaltige» egenskaper hos riks-grundlæggeren, og den gjør ham altfor meget til nasjonalhelten, fører hele hans politik tilbake til dette ene formaal: at skape og opretholde det Tyske Rike. Den staar med andre ord endnu under trykket av den bismarckske tradisjon. Men Lenz lar sig ikke længer blinde av beundringen og tradisjonen; han gaar ikke av veien for kritisk kildedrøftelse, han søker efter aarsaker og bevæggrunde, og han gir ialfald videnskapelig sammenhæng.

Rent ulik er den tonen som raader i en anden meget større biografi, som begyndte at utkomme samme aar, — *«Bismarck und seine Welt. Grundlegung einer psychologischen Biographie»* av *Oskar Klein-Hattingen* (3 bind paa tilsammen 1560 sider, 1902—4). Det er et analytisk verk, som tar for sig nær-sagt hver eneste handling i Bismarcks politiske liv og prøver trevle den op i sine enkelte sjælelige bestanddeler. Særmerkt for boken er den

overflod av utropstegn den øder op! Det er det ytre utslaget av den ironien som er gjennemgaaende i den. Somme tider er al denne ironien bare et surrogat for virkeligt alvor og dybde; det gjælder særlig om behandlingen av Bismarcks ungdomstid, der vi slet ikke faar nogen skikkelig psykologisk utgreiing. Men forfatterens opløsende kritik er ofte av stor virkning, naar den vender sig mot politiske spørsmaal, og den ender naturlig i den slutning, at «fortællingen om statsmanden Bismarck bare er et eventyr, om saa et fælt et». Den som ransaker Bismarck ut fra patenterte liberale grundsætninger, kan ikke finde meget i ham. Derfor blir Klein-Hattingens verk til syvende og sist negativt. Det taler om en «titanvilje», men uten andet formaal end selvsyk magt, — om en statsmand som bare regjerer ved hjælp av rædsel, «en naiv berserk», ja en «fantasipolitiker». En staar til slut tilbake med en stor undring: hvorledes er det muligt at slik en mand skulde ha kunnet utrette det som han virkelig gjorde? Naa, Klein-Hattingen mener ogsaa, at Bismarck bare syntes en seierherre; i dypere mening var han den tapende i den store fremgangsstrid. I mange maater er dette sandt; men helt overbevist blir en ikke, — forfatteren vil overbevise os om for meget, han tar bort selve forutsætningene for Bismarcks gjerning.

Et ypperligt positivt arbeide er derimot utført av den franske historiker *Paul Matter* i hans store verk «*Bismarck et son temps*», uten tvil den beste Bismarck-bok som til idag er skreven. Den utkom i aarene 1903—1908 i tre bind paa tilsammen nær 2000 sider; den koster likevel ikke mer end 30 francs, og den kan ikke nok anbefales til læsning, — skreven som den er med indgaaende kjendskap til al nyere og særlig tysk historie, med klokskap og vid. Selvsagt kan der være indvendinger at gjøre og mangler at notere. Matter overser saaledes, at Bismarck alt i ungdommen fik forberedelse til og interesser for politik, og han paastaar endog i strid med autentiske uttalelser, at Bismarck nødig lot sig sende til landdagen

i 1847. Han har heller ikke set, hvor vigtigt det er, at Bismarck alt i førstningen av 50-aarene tok op arbeidet for en tilnærmelse mellem Preussen og Frankrike, og han har ikke klart forstaat, at naar Bismarck fra 1861 stridde for en tysk nasjonal folkerepræsentasjon i steden for den gamle forbundsdag, saa var det fordi han derved vilde gi Preussen overtaket indenfor Forbundet. Det som gaar dypere, er at Matter stadig skildrer Bismarck som en chansepolitiker, som gik frem «uten forutfattet plan»; dette tror jeg er helt urigtigt, og jeg skal friste eftervise det i denne bok. Naar Matter har naadd forbi aaret 1871, er han ikke længer fuldt saa stø og tryg som for den ældre tid, og kilderne er heller ikke længer saa gode, saa der blir rum for mer subjektivt skjøn; jeg synes t. eks., at han nøier sig med altfor letvinte beviser for at Bismarck virkelig ønsket krig med Frankrike i 1875, — vidnesbyrdene er allesammen anden- eller tredjehaands. I de fleste ting dømmer Matter helt selvstændig, frigjort fra al nasjonal eller anti-nasjonal lidenskap; men i én ting følger han tysk tradisjon, og kanske netop fra sit franske standpunkt gjør han det saa meget lettere, — han ser hos Bismarck altid først og fremst de utenrikspolitiske eller rikspolitiske formaal, saaledes ikke bare i kolonipolitikken — der lar det sig bedre forsvare —, men endog i sosial-politikken. Det er at løsrive Bismarck fra det samfund som har formet ham, og fra de tidsstrømninger som maatte drive ham med sig. Som sand franskmand lar Matter sig somme ganger lokke til at gjøre citatene sine mer point-rike end de egentlig er. Men hans sammenstillinger er ofte saa virkningsfulde, at de kaster et uventet sterkt lys over sammenhængen, og ingen kan skrive om Bismarck, uten han kommer i gjæld til den aandfulde og kundskaps-rike franske forfatter.

En sjælestudie med den pikante titel «*Bismarck im Lichte der Naturwissenschaft*» av dr. *Georg Lomer* utkom i 1907. Den hadde sat sig til opgave at eftervise selve grundkræfterne i Bismarcks geni, men bygde i vir-

keligheten paa et altfor veikt grundlag baade av almen psykologisk videnskap og av særlig kildegranskning til at kunne gi noget tilfredsstillende resultat. Vi blir ikke det grannet klokere paa Bismarck, om vi hører at opha-vet til hans geni er at søke i en blanding av germanske og slaviske egenskaper, allerminst naar det er den reneste gissing at det fandtes slavisk blod i ham; brytningen mellem fars- og mors-arven har været aapenbar nok for alle i forveien. Og det kan ikke nytte at ville fremstille den sjælelige utvikling hos en mand uten at ta hensyn til paavirkningen fra samfundsomgivelserne. Det som er virkelig værdifuldt i Lomers bok, det er at den saa sterkt holder frem hvor voldsomt mottageligt, hvor nervøst Bis-marcks lynde var; her er utvilsomt et sjæleligt grund-drag som satte stempel paa baade politikken og privat-livet hans.

Ved siden av disse fuldstændige Bismarck-bøkerne bør nævnes nogen verker som — ialfald endnu — bare handler om Bismarcks ungdoms-aar. Der er for det første en bok fra 1906, som uttrykkelig kalder sig «*Bismarcks Lehr-jahre*» av professor *Gustav Wolf*. Men det er nu ingen god bok; selv om den ikke bentfrem er panegyrisk, saa staar den likevel ikke selvstændig overfor kilderne, og den er skreven uten synderlig aand. Den fremstiller Bismarck altfor moden og original alt i skoledagene; forfatteren har ikke opdaget mønstrene for Bismarcks juridiske eks-amens-arbeider, og det er karakteristisk for ham, at han helt springer over Bismarcks utskeielser i Gøttingen- og Aachen-dagene. Hvor lite Wolf har forstaat av Bismarck, fremgaar av at han kalder denne mand med de primitive drifter for en «utpræget forstandsnatur», og i hans ung-doms bakstræverpolitik finder Wolf ikke junkeren, men opportunisten! Det som endda kan gjøre det umaken værdt at læse boken, det er at den vier sin større halv-del (omkring 200 sider) til en fremstilling av Bismarcks politiske færd i aarene 1847—1851, og dette finds ingen anden steds saa utførlig.

Langt sandere og omsigtigere er den skildring som den danske historiker *Aage Friis* har git i sin bok fra januar 1909: «*Bismarck. Ungdomstiden 1815—1848*» (i virkeligheten ført frem til februar 1849). Det er en særdeles letskreven bok, — rigtignok heller ikke særlig dyptgaaende; den gir ikke greie paa den unge Bismarcks forutsætninger i tysk-preussisk samfund og aandsliv i første halvdel av hundredaaret. Men den er kritisk paalitelig og vederheftig, rolig og nøktern, saa den fører udmerket ind i Bismarck-granskningen.

Det var uheldigt for dr. Friis's bok, at den bare fire maaneder efter blev efterfulgt av et tysk verk, som omhandlet paa lag samme tidsrum (tiden indtil februar 1848), og som bragte en rikdom av nye oplysninger, — det var første bind av en stor Bismarck-biografi av professor *Erich Marcks*, en av de fineste historieskrivere i nutidens Tyskland, keiser Wilhelm I's forstaaelsesfulde biograf. Marcks's verk imponerer ikke bare ved sit omfang; det ofrer 476 tætte sider paa de første 33 aar av Bismarcks liv, før han endnu var blit til nogen ting at regne for. Men det utvider ogsaa vor kundskap i tilsvarende mon; det utnytter en mængde nyt tilfang fra familjebrev, mundtlige meddelelser og lokale arkiver; det retter paa ældre mistak og skaffer visshet i mangt som før var tvilsomt. Og det som er endda vigtigere, — det fører os dypt ind i Bismarcks sjælelige utvikling; det kaster nyt lys over hans kjærlighetsforhold og hans religiøse kampe, og det paaviser alle aandelige paavirkninger som præget ham. Det planter Bismarck dypt i samtiden og samfundet hans. Marcks lægger streng kritik paa alle meddelelser som Bismarck selv eller vennene hans har git i senere tid, og han er til det ytterste varsom med at slaa fast sine kjendsgjerninger; særlig holder han sterkt paa, at de alle kommer i den rette rækkefølgen, saa at utviklingslinjen trær klart frem. Men det som besjæler kritikken, det er den dype menneskelige varme som gaar igjennem hele fremstillingen, — det er den ening av intelligens og hjertelag

som gir den egte psykologiske evne. Holder Marcks's bok frem saaledes som den nu er begyndt, blir den en monumental biografi; det som alt nu er kommet, er det ypperste indenfor sit omraade.

Aage Friis's bok var det første optak til en utførlig skildring av Bismarcks livsgjerning paa noget av de nordiske maal, — den gir til ungdomstiden næsten liksaa stort rum som jeg her har brukt til den samlede fremstilling. I Danmark hadde det før 1909 overhode ikke utkommet noget skrift om Bismarck. I Norge blev det i 1888 utgit (i Øre-Bibliothek nr. 31—33) en kort levnetsskildring av den tyske kirkemand *Oskar Pank*, oversat av Chr. A. Bugge; det er en panegyrik uten værd. I Sverige utgav historikeren *Otto Sjögren* i 1890 «*Furst Bismarck och hans samtid*» (nr. 12 i rækken «Ur det moderna samhällslifvet»); efter de kilder som dengang fandtes, er det et meget agtværdigt arbeid, utført med selvstændig kritik og rik stofsamling, — nu er det selvsagt forældet.

Ved utarbeidelsen av denne bok har det været en stor hjælp for mig, at Universitetsbiblioteket og Nobel-Institutet tilsammen eide en meget god samling av Bismarck-literatur; jeg blev derved sat i stand til, paa saa godt som hvert eneste punkt at gaa bent til kilderne. Hver en historiker forstaar, hvor hardt det er at gi avkald paa at gi særlige kilde-tilvisninger for sine paastander og anførsler; men i den almindelige læsers interesse har jeg ment at burde forsage paa dette punkt. I steden har jeg for det meste ved citater fra brev og taler git saa nøiagtig datering, at det skal bli forholdvis let for den som ønsker det, at finde kildestedene.

1. Forutsætninger.

Bismarck var fødd den 1ste april 1815. Det var i de dagene det tyske folket syntes det kjendte vaarluft omkring sig; netop hadde det stridd sig igjennem en tung nasjonal frigjørelseskrig, og det drømte om frihet for alle folkemagter, — selve den preussiske kongen hadde ropt paa sit folk, og hadde lovt det en grundlov og del i statsstyrelsen. Men det kom ingen sommer ovenpaa vaaren. Da folket hadde gjort sin hjælp, mistet regjeringene hugen paa at gi det vederlaget de hadde lovt, og i steden for frihetsreisning blev folket lønnet med — «den hellige allianse».

I krigen mot Napoleons-vældet var det to magter som hadde gaat i samlag, — det var paa den ene siden en nasjonal brændhug paa bred folkegrund, og paa den andre siden bakstræverhatet mot al frihet. Da seieren var vunden, blev de nasjonale drømmene nyttet ut til vinding for frihetsfiendskapen. Alle de tankerne som hadde vendt sig mot fortiden og villet vække den til liv og strid, hele den nasjonale romantikken, blev brukt til styrkelse for gammelt klassevælde.

Det var en ny samfundsklasse som i den store revolusjonen hadde fristet slaa sig frem til politisk magt, — det var tredjestanden, borgerdømet. Og nederlaget for revolusjonen maatte derfor bli seier for den gamle herreklas-

sen, — godsherre-adelen. Det var i virkeligheten den som tok styrelsen i næsten hele Europa efter 1815, — endnu i kvas kappestrid med borgerstanden i England og Frankrike og Vest-Tyskland, men eneraadig at kalde for i Spania og Italia, i de østrikske landene, i Øst-Tyskland, og i Rusland. Hele den europæiske reaksjonen gik ut paa økonomisk og politisk vinding for jordherrerne; skattepolitik og aandelig frihetskuing blev sat i verk med tanke paa deres klassefordel.

Den industrielle revolusjonen i England hadde skapt nye samfundsvilkaar, — en ny kapitalmagt og et nyt proletariat, bygget paa fabrikdrift. Samme omveltning holdt paa at bryte sig frem i Frankrike; i Tyskland var det bare i Rhin-landene at det stevnet i den leid. I hele det Tyske Forbundet levde endda i 1830 mer end to tredjeparter av folket ute paa landet, i kongeriket Preussen mer end tre fjerdeparter, og da var endda Rhin-Preussen regnet med; hele den gamle preussiske staten i øst var saa godt som rent jordbruksland. I byene raadde gammeldags smaahaandverk, og den største industrien var en endda mer gammeldags hus-industri, hjemmearbeid i fattigmandsstuerne paa landet for de rike storhandlere i byene, saaledes som linvævningen i Schlesien gik for sig. Det kunde være en revolusjonær magt i den svarte armoden som denne hus-industrien fostret, og det er ikke for intet at faren til det tyske sosialdemokratiet, Ferdinand Lassalle, var født i Schlesien. Men i de første tiaarene efter 1815 var det sterkeste i denne hus-industrien det sambaandet den fæstet mellem industriherrerne og jordherrerne, — de var i virkeligheten en eneste samfundsklasse med sams interesser.

Preussen østenfor Elben var junkerlandet fremfor alle andre. Fra det 16de aarhundred hadde adelsherrerne mer og mer gjort ende paa al bonde-selvstændighet og hadde lagt under sit vælde ikke bare jorden, men selve bønderne òg. Det oplyste enevælde og revolusjonen hadde

baaret frem kravet paa «frihet og eiendom» for bønderne; grundlaget var ønsket om at øke avkastningen, — det vilde gi kongen større skatter i kassen og baade flere penger og bedre mandskap til hærstyrken, og det vilde fremme utførselshandelen. Bønderne fik «frihet» med de Steinske reformlovene i 1808; men de blev snytt for «eiendommen», og dermed blev friheten mer tap end vinding for dem, — den eneste hjælpen de hadde av den, var at de kunde reise bort, og i 30-aarene tok det paa med en stor utvandring til Amerika. Om bønderne ikke længer skulde være jordbundne, saa gav ikke derfor godsherrerne op de avgiftene de skulde ha i arbeid og penger, eller den dommermagt de hadde over sine husmænd; efter de nøiagtigere forskrifter for bondefriheten som kom i 1816, blev hele reformen i det meste av Preussen ikke stort andet, end at godsherrerne slap de pligter de før hadde hat mot sine bønder, men bønderne blev holdt til alle sine gamle pligter, og naar de fik leilighet til at kjøpe sig fri, kostet det dem saa meget baade jord og penger, saa vindingen blev paa godsherresiden likevel. De «frie» bønder blev bare et proletariat, som hus-industrien frit kunde nytte ut. Da saa regjeringen i 1823 endelig syntes den skulde paa en vis opfylde de politiske frihetsløfter fra krigsaarene, da skapte den standsmøter for de enkelte provinser, der de store jordherrerne paa nyt fik hele overmagten. Det var junkerne som raadde i den preussiske staten.

Og likevel er ikke dermed alt sagt om magtene i det preussiske samfundet; det vilde ikke være nok til at forklare Bismarcks hjemland. Om en saa bare ser paa det rent utvendig, saa kan en ikke tænke sig en Bismarck, en enevældig minister i 27 aar, uten i et sterkt monarki. Og det gjælder i sandhet meget mer om Preussen, det som er blit sagt om Sverige, at historien om landet er en historie om kongerne; det er noget som kan bli sagt om alle land, der samfundet er under krigs-adelens vælde, og i Preussen holdt denne krigs-adelen sig meget længer

end i noget andet vest-europæisk land, — det staar i saa maate sammen med Ungarn. I den preussiske adelen levde en kongetroskap som altid var villig til at sætte livet ind. Bismarck siger selv, at det minder om den gammelgermanske hirdmands-tanken, det som hændte den gamle general von Gerlach i 1861: barhodet, med hjelmen i haand, fulgte han i kulde og vind sin avdøde konges lik time efter time, og satte livet til paa det. Alle store historie-minder var knyttet sammen med kongerne og kongedømet; i barneaarene hørte Bismarck paa fortællingene til en gammel gjæter som hadde set kong Friedrich Wilhelm I, og som kunde ha talt med folk som hadde været med i slaget ved Fehrbellin, der den store kurfyrste vandt den første nasjonale seieren for Preussen. Bismarcks far kunde med stolthet fortælle om at kong Friedrich den store hadde talt til ham og mindet ham om hans farfars eksempel. Junkerne var mer end godsherrer; de var kongstjenere, offiserer ogsaa.

Men trods saa inderligt et sambaand mellem kongedøme og adel, saa at kongen var den naturlige adelshøvdingen, hadde det likevel vokset frem en motsætning òg. Kongedømet hadde, her som i andre land, ikke kunnet la sig nøie med at være en krigsmagt; det maatte bli en borgerlig statsmagt òg, — det maatte skape sig et selvstændigt embedsverk. De preussiske junkerne vilde lite gaa ind i slik borgerlig embedstjeneste, og embedsverket blev for det meste fyldt med folk av borgerstand; til den høieste statstjeneste kunde kongerne endda langt ut i det 19de aarhundred faa sig adelsmænd fra andre tyske land, — da Bismarck gik ind i diplomatiet, fandt han ikke mer end to eller tre andre fødde preussere før sig der. Jo mer det preussiske kongedømet vandt sig frem i magt, desto sterkere blev det preussiske byraakratiet, og den kgl. embedsmanden maatte holde det for sin pligt at gjøre sig til herre over selve adelsmanden. Adelen blev saaledes paa alle sine godser nødt til at verje sig mot embedsmagten, og det grodde op hos den en

motvilje mot alt byraakrati. Men denne motviljen vendte sig aldrig mot kongen. «Vi i Preussen,» sa Bismarck i 1849, «har endnu ikke lært at skille tjenesten under kongen fra tjenesten for fædrelandet.»

Kongetroskapen hos adelen, og det kongelige embedsverk, samlet sig i en statstanke som ingensteds vokste sig saa sterk som i Preussen, og det unge universitetet i Berlin blev det naturlige midtpunkt for en statsfilosofi som svarte til den preussiske samfundsorden. I Berlin var det *Hegel* fra 1818 til 1831 gjorde sig til konge i det tyske aandsliv, og derfra var det han sendte ut sine «Grundlinien der Philosophie des Rechts», der han formet ut den lære som blev evangeliet for den hellige alliansen og for hele den mest selvtilfredse magtkonservatisme, — at det som er, det som den historiske fremvekst en gang har skapt, det er det ideale samfundet. Han forkyndte, at staten, slik den nu var, og særskilt den preussiske staten, var selve gudstanken levendegjort, som vilkaarlige personlige meninger ikke maatte faa lov at pirke paa; ikke folket, men kongen og hans tjenestemænd var for Hegel den sande stat: «Die Regierung ruht in der Beamtenwelt». I samklang med denne filosofien var det at *Savigny* bygde sin retslære paa historisk grund og blev faren til det ætled av retsgranskere som avviste al tale om naturlig ret og bare holdt sig til det historisk givne. Og *Leopold von Ranke* gjorde hele historieskrivningen til en styrkelse for den mest konservative statstanken.

Folk som disse tre — Hegel, Savigny, Ranke — formet ikke bare preussisk aand, men satte stempel paa tankelivet i hele Tyskland. Vest-Tyskland kunde føde revolusjonære aander som Heine og Karl Marx; men de maatte rømme ut av landet. Det var elevene fra universitetet i Berlin som fra 20- og 30-aarene tok til at spredes ut over Tyskland, og det viste sig paa alle maater, at den sterke preussiske statstanken, just fordi den var saa helstøpt, hadde en underlig magt til at vinde

over alle de kløvde smaasamfund i Tyskland. Det er en almen naturlov at store og faste masser har en sterkere tiltrækningskraft end smaa og løse, og det gjælder likesaa meget i statsliv og i aandsliv. I kraft av denne loven var Preussen i vekst i Tyskland. Helt frem til 1850-aarene syntes det bare være paa slæpetaug efter Østrike og Metternich, og likevel kunde den som saa nøie efter, skjelne hvorledes Preussen mer og mer tok førerskapen.

Aller tydeligst er dette økonomisk; her var det preussiske junker-interesser som la Tyskland under sig. Preussen hadde i 1818 faat gjort ende paa alle indre toldstængsler, og fik lagt en eneste toldgrænse rundt alle landene sine. Alle de tyske smaastatene som paa alle kanter laa og gned sig opefter denne grænsen, blev en for en dreven til at be' om at faa komme indenfor, og i 1834 stod den *preussisk-tyske told-unionen* færdig, som snart samlet næsten hele Tyskland omfram Østrike. Det var Preussen som raadde i denne told-unionen. De preussiske junkerne avlet korn til utførsel og hadde endda ingen farlige konkurrenter, saa de vilde den gangen ikke vite av nogen stri verjetolds-politik; derfor hjalp det ikke, alt det fabrikherrerne i Vest-Tyskland ropte paa verjetold mot England, — det var just England junkerne solgte kornet sit til, og den preussisk-tyske told-unionen satte derfor ingen høi toldmur op.

Det var nasjonal fremgang i al slik samling; men det var ikke den nasjonale samlingen som de hugvarme frihetsmænd før 1815 hadde drømt om og stridd for. Det var ikke et frit tysk folk som samlet sig; det var Preussen, preussisk samfund og preussisk aand, embeds- og junker-adelen, som holdt paa at lægge Tyskland under sig. Under disse historiske magter var det *Bismarck* vokste op, og denne sosiale, politiske og aandelige fremgangen var det han førte videre frem. For Bismarck var selv en preussisk junker, — visselig en junker med større maal end nogen av de andre.

Paa mandssiden kan vi følge Bismarck-ætten helt tilbake til 13de aarhundred. Da var den en tiltaksom borger-æt i det gamle Brandenburg. I det 14de aarhundred vandt den sig op i landadelen, og i det 16de aarhundred, da den tyske adelen i det hele slog sig frem til ny magt, fik Bismarck'ene det godset som siden har været deres æthjem, — *Schønhausen* ved Elben, paa øststranden, saa de fra nu av hørte til de egte preussiske landjunkerne. Deres historie i de følgende tider skiller sig ikke paa nogen maate fra deres standsbrødres. Mange av dem gav sig paa krigsfærd i det urolige 17de aarhundred, — i keiserlig, i fransk, eller i svensk tjeneste; somme studerte i Nederlandene, England, Frankrike, Italia. Hovedætten holdt sig likevel hjemme paa Schønhausen og styrte godset. Den var med i motstanden mot den kgl. embedsmagt, men bøide sig da altid for den kgl. viljen; den gav en række offiserer til den kgl. hæren, og de blev sterkt bundne til kongen personlig. Det som gjennem alt omskifte hadde det fasteste tak paa denne junkerætten, var gods-interesserne; i det 18de aarhundred lykkedes det for den at øke jordegodset sit dugelig, og den tok sig ivrig av baade jorddyrkingen og bondestyringen.

Far til Otto von Bismarck var i ungdommen offiser og var med i krigen mot det revolusjonære Frankrike, men tok tidlig avsked og slog sig paa godsstyringen. Han var en egte landjunker, en bra kar med godt hjertelag og godsligt sind, glup til at æte og djerv til at drikke, med maatelig tænke-evne, uten stor sans for boklig lærdom. Men han kom til at faa et gifte som førte noget nyt ind i ætten. Hans kone var byfødd, av en borger-æt fra Sachsen med mange aandelige og politiske interesser; hendes far hadde været kabinets-raad hos den preussiske kongen og hjulpet ham til at bære det oplyste embedsvælde frem. Datteren lærte sig til at se den største æren i embedstjenesten under kongen, og samtidig levde hun helt med i oplysningstiden; hun var

et forstandsmenneske, klartænkt, noget tør og kold, men likevel interessert av alslags mystiske drømmer, svedenborgianisme og mesmerisme.

Slik var forældrene til Otto von Bismarck, og en gjetter let at i dette hjem var det moren som tok styret og raadde baade for manden og for barna. Bismarck var født paa Schønhausen; men da han var aarsgammel, flyttet forældrene til et andet gods de eide, *Kniephof* i Pommern, og der kom gutten til at vokse op de første barneaarene. Han skulde likevel ikke faa lov at bli egte landsgut; før han var syv aar, blev han sendt paa skole i Berlin, og han fik ikke engang komme hjem igjen i alle sommerferierne, — Berlin blev hans hjem, helt til han blev student i 1832, 17 aar gammel. Litegran motvegt mot det indestængte bylivet var det, at den første barneskolen hans mor valgte til ham, og som han gik paa — eller rettere sagt bodde i — i 5 ½ aar, var bygget efter de frie grundsætninger for barnefostring som Pestalozzi hadde forkyndt. Det blev derfor her ikke lagt tvang paa hans naturlige evner; men junker skulde han ikke faa lov at være, han sluttet endog selv at skrive sig «*von*» Bismarck, han blev oplært til at bli liksom morfaren en oplyst embedsmand, — han skulde følge mors-ætten, ikke fars-ætten.

Hvem Bismarck slegter mest paa, farssiden eller morssiden, i evner og lynde, det kan nok ingen sige for visst; noget hadde han selvsagt fra hver kant. Saa meget maa da likevel staa fast, at ingen ting i farsætten spaadde om at den kunde fostre en stor mand. Med moren var det at det kom æsing og uro ind i det dovne junkerblodet, og av denne æsingen føddes den mand som sprængte de gamle junkergrænserne. Men endda fik ikke moren kue junkerhugen i ham. Somme vil kanske sige det var en arv i blodet; jeg tror helst det var selve samfundet som holdt ham fast. I alle tilfælde er det merkeligt at se hvorledes junkeren brøt sig frem i ham til trods for baade mor og skole.

Det mest elementære i dette var at han aldrig blev bygut. Han ikke bare elsket landet mer end byen, — han holdt en natursans frisk i sig, som blev en styrke i livet for ham: han var paa sin vis liksaa naturgrodd som et av eketrærne paa Kniephof, hans evner hadde rotfæste i selve den saftige jorden. Vi ser i brevene hans, hvorledes naturen stadig er i tankerne hans; han kan (28de april 1847) skildre for sin kjæreste en vaardag paa Kniephof, saa vi ser de grønne markene og de nysprungne bladknoppene paa busker og trær, med regnet som sildrer og med vinden som suser i de gamle eker; han fortæller (24de febr. 1847) om blomster og om sin egen «*Anlage zu einer Blumenleidenschaft*»; han kan (2dre august 1863) komme for sent til et stevnemøte med sin konge, fordi han sitter og ser paa en meise som bærer mat til ungerne sine, og han kan midt i hardeste politiske striden (8de oktober 1870) glemme hele greien ute i skogen, bare stirre efter løvet som falder av trærne, og længte hjem; kommer han saa til at minndes den gamle gjæteren hjemme i Pommern, da kjender han tydelig angen av røslyng og engblomster.

Liksaa inderlig som han var bunden til Kniephof og Pommern, likesaa sterkt kjendte han sig bunden til sine forfædre. Han skriver (4de mars 1847) med stolthet til sin kjæreste om huset paa Schønhausen, «der mine fædre i hundreder av aar har bodd, er født og er døde i de samme rum, slik som billederne i huset og kirken viser os dem, — fra den jernklirrende ridderen til den langlokkete, skjegflettede kavaleren i 30-aars krigen, saa bærerne av de kjæmpestore allongeparykker som steg ind paa disse tiljer med *talons rouges*, og rytteren med haarpisk som faldt i krigene under Friedrich den store». Og han var kry av at høre til den preussiske adel. Han holdt en hel lovtale over denne adelen i den preussiske landdagen 1849, og priste den fordi det var den som hadde vundet friheten for Preussen med sit liv og blod, ja hadde opgit gamle rettigheter, naar kongen krævde det.

I trods mot de demokratiske krav tok den unge Bismarck til at skrive sig med «*von*» igjen.

Men han var ikke bare stolt av sin æt og sin adelskap; han hadde ogsaa adelspligtene i blodet og kjendte sig som en far for sine bønder. Gud hadde git dem i hans varetækt, og han la sig med sand brændhug efter at hjælpe dem med raad og med daad; de var umyndige, han den myndige som var sat til at greie flokerne for dem.

Han var en Bismarck i aasyn og krop, — en kjæmpekar, sterk og røslig, glad i jagt og idræt, i mat og i drik. Han likte det stille hjemlivet med saftig skjemt og med alvorsprat i hyggeligt vennelag, og samstundes hadde han djerv livslyst, saa han kunde være uvøren og kaat. Han var lysten paa vaagelig daad, liksom de omfarende krigsmænd i 17de aarhundred; men han valgte anden daad end Bismarck-junkerne hadde været vant med, — han blev statsmand som morfaren.

Likevel blev han aldrig av de statsmændene som stængte sig inde med pen og blæk, og han blev aldrig lærd bokmand. Junkeren var for sterk i ham for dette òg, og det var just i godsstyringen, i samlivet med bønderne, at han lærte at den sande glæde i embedsgjerningen er at komme i personlig kjendskap med mennesker. Det var det som blev styrken i hele statslivet hans, at han altid regnet med selve de levende mennesker, ikke med navn og talemaater. Naar alt kommer til alt, tror jeg det er her vi finder selve grundlaget for det som gjorde ham til saa stor en statsmand: den sjælekjendskap som med lynkvas intuisjon gik bent ind til de inderste dybder i mennesket og i folket, saa han visste paa forhaand hvorledes de vilde stelle sig. Det var fordi papirstøv aldrig fik lægge sig paa tankerne hans; han kom med alle sine evner friske fra naturen og fra landlivet.

Han hadde faat i arv efter moren den klare tanken; farsarven var den sunde menneskelige lidenskapen som levde i ham. Og arven fra moren, opfostringen i byen

omsatte lidenskapen i en nervøsitet som altid holdt hans sjæl i dirrende uro, aapnet den for indtryk utenfra og egget til daad. Tilsammen blev det en voldsomhet i sjælsbevægelserne, paa én gang primitiv i sin kraft og høist moderne i sin mangfoldighet, og robust som han var, kunde han mange ganger bli rent overvældet av sine følelser. Han har selv fortalt, hvorledes han en gang (1848) i den preussiske landdagen maatte slutte en tale, fordi han brast i krampegraat; med slik magt gav han sig selv i den striden han tok op.

Helt og fuldt menneske var han i al sin politiske gjerning, og just derfor skiller han sig saa ut fra de statsmænd han levde sammen med. Det kunde aldrig bli sagt om ham, saaledes som det blev om en av de andre, at han bare var en penn; derfor blev han seierherren, naar det kom til strid. Alt dette hadde forutsætningene sine i at han var en preussisk junker fra første halvdel av 19de aarhundred, men en junker i brytning med en ny tid; uten den forutsætningen skjønner en ikke Bismarck.

2. Læreaar.

Bismarck gik paa skole i Berlin, til han var 17 aar, i 1832, og han var, som han selv siger, et «normalt produkt av statsskolen». Vi kan ikke i hele hans skoletid skimte noget som særmerkte ham, eller som drog ham i en særskilt leid. Selvsagt har hans skolekamerater siden hat mange merkelige ting at fortælle om alt det de syntes se i ham; men i alt som vi kan kontrollere, er det bare upaalitelige sagn.

Han studerte statsvidenskap; for mor hans vilde han skulde bli diplomat. Først var han i Gøttingen, det navnkundige hannoveranske universitet, der det sat slike professorer som Dahlmann og Jacob Grimm. Siden studerte han i Berlin, og der tok han laveste juridiske eksamen i 1835. Efterpaa var han nogen maaneder auskultator i Berlin, — det er noget slikt som ekstraordinær byrets- eller politirets-assessor. I 1836 tok han næste juridiske eksamen i Aachen og var referendar eller kopist i provinsregjeringen der et aars tid. Bakefter var han referendar i Potsdam til 1838.

Alt dette høres helt normalt tysk-preussisk, og naar en læser det Bismarck selv fortæller ifra denne studenter- og embedstiden, faar en ingen tanke om at han var stort anderledes end anden ungdom. Og likevel var disse

aarene en sterk brytningstid i hans liv, og det var ikke frit for at han kom rent paa kant med det samfundet han færdedes i.

30-aarene var en urolig æsingstid i Tyskland, og især den akademiske ungdom tok til at reise sig imot det trykket reaksjonen efter 1815 hadde lagt over landet. De utslag denne reisningen gav sig, synes os nu tidt ikke andet end ufarlige studenterstreker; men regjeringene tok dem alvorlig og vilde kue hele bevægelsen med strenge forbud. Følgen var at studentene bare kjendte sig endda mer i brodden for alt frihets-arbeid, og politik blev livs-interessen for alle de beste av dem; de forberedte sig paa at ta førerskapen i den fremgang de vilde brøite vei for.

Hele dette livet stod den unge Bismarck rent utenfor. Da han kom til Gøttingen, syntes de der han var «en russ med meninger fra Friedrich den stores dager». Han har selv fortalt, at i historie og politik var samhugen hans altid paa autoritetssiden, og netop i det hannoveranske Gøttingen kom alt det preussiske sterkt frem i ham; han utfordret seks studenter paa én gang til duel, fordi de hadde talt vanvyrslig om den preussiske kongen, og det var den preussiske junkeren i ham som skræmtes fra de frisindede tysk-nasjonale Burschenschaften, fordi de ikke vilde vite av duel, — i de tre semestrene i Gøttingen hadde han selv 25 dueller, og han var altid siden kry av at han bare en eneste gang hadde hat et blodhugg.

Aandsarbeidet paa universitetene satte næsten slet ikke merke paa ham, — bent frem fordi han ikke gik og hørte paa professorene. Han hadde ingen hug til studiene, og han lot helst en manuduktør stoppe ham fuld med de fattige kundskaper han trang straks før eksamen. Den eneste professoren som kanske lærte ham noget, var den gamle historikeren *Heeren*. Det var en mand med vidt verdenshistorisk utsyn og med sans for virkelighetens vilkaar og magter; han skildret hvorledes hver enkelt stat bygde paa sit særlige materielle grundlag, og han

saa i verdenshistorien samspillet mellem alle disse stater. En realistisk statspolitik som altid lempet sig efter de historiske vilkaar, var det som møtte Bismarck hos Heeren, og som drog ham til sig.

Ellers drev han med alle mulige andre ting end at studere, og baade mens han var student i Gøttingen, og mens han var referendar i Aachen, førte han et ret vildt liv, — drak og turet, lot alle naturdrifter ha fri gang, spillet og var med paa alslags kaate streker. At han mange ganger maatte i studenter-arresten, siger nu ikke saa meget; værre var det at han gjorde gjæld og gjorde sig til uvens med sine foresatte, — slikt maatte han svi for længe efter. Han var visselig ikke den eneste student som levde paa denne maaten; han hadde nok altfor mange svirebrødre. Men det som en tydelig merker gjennem al vildskapen, det er at han kjendte sig tom og hug-saar. Han undret sig bakefter (1851) over at et menneske kunde holde slikt et liv ut, saa fuldt av leielse og vanvyrnad for sig selv; hele livet blev bare som græs som visnet, — uten noget maal og med.

Liksom han i studenterdagene somme tider kunde faa slik en rid med læsehug, saa han bare hauget bøker op omkring sig, saaledes kunde han i embedsaarene kaste sig over kontorarbeidet med rent vild arbeidstrang; han higet inderlig efter at faa kjende sig i haandfast sammenhæng med levende liv. Men slike rider varte aldrig længe. Baade til eksamen og i sin embedsgjerning fik han skudsmaal for let nemme og rap tænke-evne; men det skortet paa utholdenhet. Et par alvorlige kjærlighetshistorier i Aachen med engelske damer skaket ham sterkt op. En av dem reiste han endog efter bort fra byen, og var borte fra embedet sit uten orlov i et par maaneder; det var da han blev nødt til at ta avsked fra Aachen, — det var en hel skandale. Selve embedstjenesten kunde han aldrig bli glad i; jo mer han saa av den, jo mer umenneskelig syntes han den var, — det var bare

«*Zopf und Perrücke*» altihop, junkerhugen i ham oprørtes imot den byraakratiske papirdyrkelsen.

Likevel var det ikke bare negativ lærdom han hadde av disse aarene paa universitetene og i regjeringskontorene. Det som han først og fremst søkte, det var mennesker, og det han vandt, det var menneske-kundskap. I dette var han umættelig, og især er det værdt at lægge merke til hvor han søkte omgang med utlændinger, med engelskmænd og franskmænd, hollændere og italienere. Hans to næreste studentervenner var en amerikaner, historieskriveren *John Lothrop Motley*, og en russer, naturgranskeren grev *Alexander Keyserling* fra Kurland, og i samlivet med slike venner vænte hans tanke sig til at favne vidt. Han lærte sig tidlig til at tale ymse fremmede maal, særlig fransk og engelsk, og han brukte tidt at ta sig en grammatik i et fremmed maal til kveldslæsning. I det hele — med al latskap var han ikke aandelig lat, og Motley kunde i 1839 ta ham til mønster for en romanhelt, Otto von Rabenmark, som visselig førte et vildt studenterliv, men som likevel hadde sanket en rik kundskapsskat, og som i stille alvorsstunder kunde aapenbare, at han bare øvde sig op for større gjerning: han vilde være førstemand her, som han vilde bli høvding i fremtiden. Slike drømmer har vel rørt sig i Bismarck òg, og saa lei som han var av sig selv og av sit liv, saa sat det dypt i ham en ukuelig tro paa hans egne evner; han kjendte sig skapt til at styre, ikke til at lyde.

Billeder av ham fra denne tid viser os en høi, mager ungdom med fri og selvtryg holdning; tykt lyst haar reiser sig trodsig over panden; næsen og haken er djervt og fast skaaret, læberne kraftig sammenbitt; øinene er vaakne og livlige, sterke og klare, men samstundes med en lystig blink som mildner hele uttrykket, og i somme billeder finder en noget av en drømlængt som Bismarck siden ikke vilde kjendes ved, fordi det var for sentimentalt.

I brev vi har fra ham i disse aarene, kan vi se hvorledes han nu holder paa at bli mand; hans stil fæstner

OTTO VON BISMARCK
Februar 1835

Efter en akvarel av Gustav von Kessel.

sig mer og mer i personlig form. Det indre misnøie i ham slaar somme tider ut i kynisk spot; men det en mest maa lægge merke til, det er de friske, haandfaste billeder som bryter sig frem gjennem alt det tillærte, og aller mest menneskeskildringen som tegner karakterer og karikaturer med faa og sterke linjer, — slike som den adelsmanden som mangler alt paa at være menneske, men intet paa at være kammerherre uten en laas for truten, og som møtes i Berlin med 30 søskenbarn, som hverken æter eller drikker, bare regner sine forfædre, — eller den vasdragskommissjonen som kommer til Kniephof, men som er mer opglødd for rinskvin og snipepostei end for jordbruk, som sover godt og længe om dagene, drikker sig dugelig fuld, og tar op tal paa broer og dammer paa lang frastand. I slike skildringer merker vi en mand som hverken skolelærdom, studenter-sviring eller kontorarbeid har faat bugt med, — en som paa trods av al selvleielse ser paa livet med friske gløgge øine.

Men en skjønner godt, at slik en mand ikke kunde høve vel til embedstjeneste paa et kontor, og en ser da òg, hvor han længter ut sterkere og sterkere. I hans fantasi lekte altid livet paa landet. Vaaren 1834, da han hadde bry med at bli immatrikulert i Berlin efter sine Gøttingen-dager, skrev han til bror sin: «Saa maa jeg vel slaa fra mig utenriksminister-embedet, more mig et par aar med at tugte op rekrutter med kaardeklingen, saa ta en kone, avle barn, dyrke jorden, og fordærve bønderne mine med altfor megen brændevinsbrænding» (han rører her ved en saar flek i den preussiske godsstyringen; junkerne skaffet sig en stor indtækt av brændevinsbrænding, og holdt dermed samtidig bønderne nede). Saa skildret han hvordan han selv da vilde bli om ti aar: «en fetgjødd landevernsoffiser, en snurrebart som sværger og bander saa jorden skjælver, har en retfærdig avsky for jøder og franskmænd, og plager bikkjer og tjenestefolk liksaa vel som konen plager ham. Jeg skal klæ

mig i skindbukser, gjøre mig til nar paa uldmarkedet i Stettin, og naar de kalder mig herr baron, skal jeg godslig stryke mundskjegget og sælge to daler billigere. Kort sagt, jeg skal være lykkelig hos familjen min paa landsbygden.»

Det var alvor i denne skjemt. Da han aaret efter var blit auskultator, saa han med angest den tid imøte, da han selv skulde bli baade aandelig og legemlig trangbrystet; «tidt ønsker jeg endnu,» skrev han, «at jeg kunde ta plogen i steden for pennen og jagtskreppen i steden for mappen.» Og i 1838 holdt han det ikke længer ut; da maatte han be' sin mor, om han ikke kunde faa gi op hele embedstjenesten og i steden overta farsgodset sit i Pommern, — ellers kunde han aldri bli lykkelig, sa han til hende. Økonomiske hensyn var visselig med i den avgjørelsen som nu kom. Moren var syk og hadde kostet mange penger baade paa helsen og paa bylivet, saa det hadde gaat hardt ind paa slegtsformuen; den unge Bismarck hadde selv gjæld, og hadde desuten røket uklar med sine embedsherrer. Men hovedsaken var likevel den sterke motviljen mot embedstjenesten som hadde vokset op i ham; det var landjunkeren som tok magten fra statstjeneren i ham.

Han skrev selv i 1838 en lang utgreiing til familjen om hvorfor han saaledes byttet livsgjerning, og det brevet er vel værdt at læse noget av. Der skriver han: «At jeg av naturen ikke liker den gjerning og stilling statstjenerne her hos os har, — at jeg ikke netop holder det for en lykke at være embedsmand eller minister desmer, — at jeg synes det er liksaa ærefuldt og i visse tilfælde nyttigere at dyrke korn end at skrive regjerings-indstillinger, — at min ærgjerrighet mer gaar ut paa ikke at maatte lyde end paa at styre, — det er fakta som jeg ikke kan gi anden grund for end min smak, men saaledes er det. — — — De enkelte embedsmænd hos os har liten selvstændighet i sin gjerning, til og med de høieste av dem, og de andre har ikke stort andet at

gjøre end at skyve regjeringsmaskinen frem efter det foreskrevne hjulspor. Den preussiske embedsmand er som en spillemand i et orkester; enten han spiller første fiolin eller triangelen, saa maa han spille sit brudstykke igjennem slik som det er sat ut for ham, uten overblik eller magt over hele stykket, om han liker det eller ikke. Men *jeg vil gjøre musik slik som jeg liker den*, eller saa slet ingen. I en stat med fri grundlov kan hver mand som vier sig til statstjenesten, frit sætte alle sine evner ind paa at tale for og føre frem slike tiltak og ordninger som han holder for rigtige og nyttige, og han trænger ikke bøie sig for andet end sin egen overbevisning; han tar med sig ind i statslivet den samme selvstændighet som han har i privatlivet. — — — Men hos os maa den som vil være med i politikken være lønnet og ufri statstjener; han maa helt gaa ind i embedsklassen, ta vrange og rette meninger fra den, og gi avkald paa alle personlige tanker og gjerninger. Misbruk, tilsyneladende eller virkelige, som hænger sammen med vore overordnede eller vore medarbeidere, maa en se paa og tør ikke aapenlyst gjøre noget ved dem, og endog det som er os undergit maa gaa mer efter gammel skik og faste forskrifter end efter embedsmandens vilje. Bare i min korte embedstid har jeg tidt set, hvorledes høit lønnede embedsfolks tid og arbeid blir ødet paa en vis, saa en absolut skulde tro at sakene var opfundne for at sætte embedsmændene i arbeid, og ikke embedsmændene utnævnte for at greie nødvendige saker. Mot slikt og andet vanstel kjæmpet udmerkede overordnede av al sin magt, men faafængt; vor styrelse er nu en gang slik. Tidt har jeg hørt høie embedsfolk i Aachen og Potsdam sige, at et eller andet tiltak var skadeligt, plagsomt, uretfærdigt, og endda vaaget de ikke saa meget som at sende ind et underdanigst indlæg imot det, men fandt sig tvungne til at fremme det av al magt bent imot sin egen overbevisning. Hvor kan en da bli glad i sin gjerning og kjende med sig selv, at en gjør nytte eller i det minste sin skyldighet mot fædrelandet? Jeg for

min del vilde ret mang en gang komme i slike konflikter i embedstjenesten, især fordi jeg har rent andre politiske meninger end de vor regjering vil taale. Hvor skal jeg da faa mig til at tro, at jeg er til gagn for mine medborgere, naar jeg selv holder den statsskikken jeg hjælper til at regjere dem efter, for meget mindre gagnlig end den motsatte, og ganske sikkert for uretfærdig? Hvorledes skal jeg forsvare for min samvittighet at tjene under en regjering, hvis grundsætninger jeg holder det for en av mine første fædrelandspligter at stride mot, saa langt det kan forlikes med lydighet mot lovene? . . . . For nogen faa navnkundige statsmænd, helst i land med enevælde, var det vel fædrelandskjærligheten som drev dem ind i embedstjenesten; men oftest var det ærehug, ønsket om at styre, om at vinde navn og vyrnad. *Jeg maa tilstaa, at jeg ikke er fri for denne lidenskap*, og mang en ære som soldaten vinder i krig eller statsmanden i frie land, slike som Peel, O'Connel, Mirabeau og andre, eller deltageren i kraftige politiske reisninger, vilde lokke mig, som lyset lokker fluen, uten rum for eftertanke; mindre egger det mig at vinde frem paa den bredtrakkede vei med eksamen, forbindelser, aktgransking, alder, og yndest hos mine foresatte. [Jeg kan nok like embedsære òg, og jeg vet en kan vinde en tryg indtækt paa den veien.] Men for denne maatelige vindingen, for den pirrende vellyst at bli kaldt herr præsident, for den bevissthet at jeg sjelden gagner landet saa meget som jeg koster det, og desuten somme tider hemmer og skader det, og ellers opfylder det som jeg letlivet har gjort til min pligt, — for alt dette er jeg fast bestemt paa at jeg ikke vil ofre min overbevisning, min frihet, hele min livskraft og daad, saalænge det endnu finds folk i tusental, mange udmerkede folk iblandt, som synes slik vinding er gild nok til at de med glæde vil ta det rum jeg lar staa tomt.»

En merkelig ting i dette brevet, og som ikke synes høve med det jeg før har fortalt om Bismarcks politiske tænkemaate, er den motsætning han selv stiller sig i til

statsskikken i Preussen. Hadde vi ikke andre kilde-skrifter end dette brevet, kunde vi gjerne tro, at Bismarck i ungdommen var en stridsmand for folkefrihet. Nu vet vi vel, at hans mor hadde suget ind mange oplysnings-tanker, og just med det samme han blev student, var det en liten stund at han kjendte sig dragen til den frisin-dede ungdom; men han vidner selv, at han fort blev støtt bort igjen, og en venter da ikke, at en i 1838 skal finde ham i opposisjonen.

Jeg tror en faar sammenhæng i dette, naar en tar det sammen med hans junker-oprindelse. Det var glanstiden for det preussiske byraakrati, disse treti aarene efter 1815, og junkerne var slet ikke helt nøid med dette; de syntes kongen blev for meget bare embedsherre, ikke adelshøv-ding, og de kunde nok ønske at faa statsmagten mer direkte under sig. Siden 1823 hadde de standsmøter for de otte særskilte preussiske provinsene, og der var det jordadelen som hadde største magten; men de kunde vel attraa at faa slike standsmøter for hele riket under ett, — derved vilde adelen bli en politisk magt ved siden av kongedømet. En slik omordning maatte kræve en ny grundlov; men det var ikke frihet, ikke folkestyre den skulde indføre, men adelsvælde, — saaledes som i Sverige i «frihetstiden». Og Bismarck skildrer visse-lig sin tænkemaate paa denne tid ret, naar han siger at han var «*ständisch-liberal*»: junkerne skulde ha frihet, d. e. politisk magt.

Et lite ord fra studenterdagene i Berlin viser os samme saken fra en anden side; han sa til vennen Key-serling: «Grundlov maa komme; det er veien til ytre ære.» En kan spørre sig selv om denne ytre ære skulde være for Bismarck eller for Preussen; men i hans tanke har vel det kommet ut paa ett. Han vilde ha en statsskik, saa han selv kunde faa prøve evnerne sine, liksom en Robert Peel eller en Mirabeau, og føre Preussen frem til ære og magt. Til syvende og sist var det sig selv han vilde ha frihet for. Han kunde ikke røre vingerne indenfor

det preussiske embedsverket; derfor vilde han sætte en anden forfatning i steden, og siden han for det første ikke kunde faa det gjort, saa fløi han ut; han vilde heller være den første paa et riddergods end en tjener i statsstyrelsen.

Saaledes kom det sig, at da Bismarck var 24 aar gammel, i 1839, sluttet han sin korte embedstid, og tok styret paa Kniephof i Pommern, — nu var han for alvor junker. Efter faren var død i 1845, flyttet han (i 1846) til ættegodset Schønhausen ved Elben, og paktet bort Kniephof. I otte aar var det jordbruket med alt som dertil hørte, som var hans vigtigste gjøremaal og interesse, og i disse aarene fæstnet det sig sterkere og sterkere i ham, alt det som gjorde ham til den Bismarck historien kjender.

Det er intet arbeid som fostrer en mand saaledes som jordbruket. Det kræver alle hans evner og samler dem i omtanke og daad, saa de blir paa en gang styrket og holdt i tømme. Det var denne strenge opdragelsesmagt Bismarck nu kom ind under. Han gav sig under den med glæde og store voner, og den slap ham ikke, om han saa siden tok til at bli utaalmodig, — han var bunden. Den pommerske eiendommen var værd minst 200 000 Thaler (½ mill. kr.); men den var ikke i god stand, og det maatte tunge laan til at drive den op. Det var en hard strid, og Bismarck sparte sig ikke; han studerte jordbrukskemi, han førte nøiagtig regnskap, og det lykkedes for ham at faa jorden i hævd og hele driften paa en stø fot. Han talte selv stadig med spot om dette jordbruket sit; men paa hjertebunden var han kry av arbeidet sit, og en kan ikke værdsætte det for høit, det som det satte ind i hans utvikling.

Han stod sig altid godt med gaardsfolket sit; men han var da altid arbeidsherre, junker, og hans samfølelse med de andre junkerne, standsbrødrene og omgangsvennene hans, blev mer og mer levende i ham. Det første skriftstykke han prøvde faa ind i et blad, det var et forsvar for godsherrerne i 1843; han vedkjendte sig ironisk,

at han «hadde gjort den synd at fødes i klasse med de *ci-devant nobles* som med noget ukjendte, men visselig umaatelige forrettigheter tyngde jernhardt paa det ulykkelige folket, — som med den forargelige forrettighet at skrive sig med «*von*» skygget for borger- og samfundslikhetens morgensol i det sorgfulde Tyskland liksom skodden fra mørke aarhundreder, og som derfor retfærdig og med ædel iver blir jaget og forfulgt som andre skadedyr.»

I denne klassen kjendte han sig hjemme, og i den likte han at arbeide. Saa ung han var, blev han fort en av dem som fik ombud mellem junkerne. Mens hans ældre bror var landraad (amtmand) i den kreds som Kniephof laa i, blev han selv vara-landraad alt fra 1841, og fik saaledes tidt med styrelsen at gjøre. I 1845 blev han desuten med i provins-landdagen for Pommern. Da han hadde flyttet til Schønhausen, fik han selv i 1846 gjort sig til dam-forstander, og han blev 1ste varamand til landdagen for Sachsen. Han har selv fortalt morsomt om hvorledes han i disse ombud mer end én gang kom i strid med embedsverket, og hans motvilje imot embedsvældet blev endda sterkere end før.

Fuldt alvor syntes det likevel ikke være med ham. I ethvert fald var det folkedommen om ham; for paa folkemund blev han i disse aarene hetende «den galne Bismarck». Det stod fælt ord av drikkelagene paa Kniephof eller «Kneiphof», og damerne var litt rædde for at være sammen med ham. Det gik fuldt av skrøner om alle hans kaate streker, og mange hadde altfor megen grund for sig. Dueller hadde han nu òg, og uvøren var han til at ride, saa det mang en gang var et under at baade han og hesten slap fra det med livet. Selv fandt han moro i at la skrønerne øke og lot som han ikke gjorde andet end «æte, spille, drikke, bande».

Det var meget ubrukt kraft som fik utslag i al slik vildskap. En av hans kjendinger fra denne tid har med et træffende billede lignet ham med Elben i flomtiden;

kanske var det nyttigt at den sprængte dammene en gang iblandt. Men meget indre misnøie var det òg, som fristet døive sig i dette livet. Arbeidet paa godset kunde likevel aldrig helt fylde ham, han kunde ikke nøie sig med bare at være junker. Morsarven hadde git ham uroen i blodet, og han hadde alt været for meget ute; han tok verdensmanden med sig ind i junkerlivet. Han hadde smakt av kundskapens træ, og var ikke længer uskyldig i paradiset. Han hadde drømt om at han skulde bli en indbarket landmand; han hadde set landlivet i en fager blaane liksom fjeld langt borte. Men drømmen blev ikke gjort til sandhet i livet, og utlængten tok ham i harde rider.

«Nu kan jeg ikke længer holde ut det enslige landjunkerlivet,» skrev han i 1844, «og jeg strir med mig selv, om jeg skal gaa ind i statstjenesten igjen eller drage ut paa langfærd.» Efter en ulykkelig kjærlighetshistorie gjorde han i 1842 en sommerreis til England og Skotland, Frankrike og Sveits, og bakefter la han planer med en ven om at reise til Egypten, Syria og India og være borte nogen aar; han vilde gaa i krigen og saaledes faa luft for sin daadstrang. Da det ikke kunde bli av, prøvde han sig i 1844 i embedstjenesten igjen, og gjorde sig paa nyt til referendar hos provinsregjeringen i Potsdam. Men det varte snaut fjorten dager, — sagnet fortæller at han en dag gik op til sin sure, tvære overordnede og skulde be' om orlov, men maatte vente fælt længe paa at slippe ind, og da han slap ind, sa han: «Jeg kom og skulde be' om orlov; nu ber jeg om avsked.» Fuldt saa dramatisk gik det nu ikke for sig i virkeligheten; men en sandhetskjerne er det i fortællingen, — Bismarck kunde endda mindre nu end før forlikes med det byraakratiske stel. Da han i 1846 fik tilbud om et embede, med et arbeid som han nok ellers kunde like (jordbruks-kommissjonær i Øst-Preussen), svarte han nei.

Sandheten er at det æste og bruste i ham endda længe efter han hadde slaat sig til med jordbruket. Han

arbeidde meget med sig selv i disse aarene, han læste og studerte økonomiske og historiske verker i ret store mængder, han fulgte med i blad og i diktning. Særmerkt for følelseslivet hans er det at han fandt slik smak i Byron med hans Weltschmerz og sønderrevne sjæl; «ingen bok var mørk nok for mig,» fortalte han efterpaa.

Men det som voldte det værste tvedrag, den hardeste striden i ham, det var det religiøse spørsmaal. Hans opdragelse hadde i studenterdagene gjort ham «*skeptisch bis zum Extrem*», og hos Spinoza hadde han lært panteistiske tanker; han kunde ikke faa sig til at tro paa kristendommen. Men tilfreds kjendte han sig aldrig med sin vantro. Han vandt aldrig at leve sig inderlig ind i et stort verdenssystem, bygget paa abstrakt tanke; han maatte ha noget haandfast at holde sig til, og han slap aldrig troen paa at det fandtes en personlig Gud. Men han vaaget ikke at gi denne Gud fastere form.

Vi vet baade fra ham selv og fra andre hvor rent bundløs tom og mistrøstig denne irreligiøsitet gjorde ham. Sist i 1846 gjorde han greie for sin religiøse utvikling i frierbrevet sit, og der fortæller han om hvorledes «den indre stemme» mer og mer hævet sig i ham paa Kniephof: «Likevel holdt min sandhetssøken sig altid indenfor forstandsgrænserne, og førte mig, med skrifter av slike som Strauss, Feuerbach og Bruno Bauer [radikale ung-hegelske tænkere], bare dypere ind i et uføre av tvil. Jeg fik det fast for mig, at Gud ikke har villet gi mennesket magt til at fatte ham, — at det var hovmod, naar nogen sa han kjendte verdensstyrerens vilje og planer, — at mennesket ydmykt maatte vente paa hvorledes skaperen vilde lage det for ham i døden, og at Guds vilje her paa jorden bare taler til os gjennem samvittigheten, som han har git os til følehorn gjennem verdensmørket. At jeg ikke fandt fred med denne tro, trænger jeg ikke sige; jeg har levd mang en time i trøstesløs sorg med den tanken, at mit og andres liv var

formaalsløst og faafængt, ikke stort andet end støvet efter vognhjul.»

Spørsmaalet var mer end personligt; det hadde en samfundsside ogsaa, og det var det som hjalp til løsningen. Kristendommen var en av de magter som holdt junkerdømet oppe; godsherrevældet var en kristelig anordning, lydighet var kristenpligt for bønderne, og det hørte med til junkerrettighetene at raade for kirke og prest. Den kristendommen som saaledes var nedarvet i Preussen, fik i 20-aarene en pietistisk styrkelse som endda mer gjorde den til en aandelig livsmagt, og som samstundes hjalp til at forme et nyt feudalistisk samfundsideal: et patriarkalsk jordherrevælde i motsætning til den borgerlige liberalismen.

Bismarck var av fuldt hjerte med paa dette samfundsidealet; men han kunde ikke finde noget ret grundlag for det, naar han ikke var kristen. Den plads han naturlig maatte ha i samfundsstriden, kunde ikke godt forlikes med hans vantro. Og saa møttes han just i sit nærmeste grannelag med en kristendom saa hjertevarm og saa kravsterk, saa hans forstand stadig maatte verje sig imot overmagt. Hos sine beste venner fandt han en tryg sjælero i kristendommen, slik som han selv bare længtet efter, — en indre harmoni som han selv endda stred for, og som han fik se at ikke engang døden kunde forstyrre. Og tilslut kom hans heteste kjærlighet til at fæste sig ved en ung ridderdatter, *Johanna v. Puttkamer*, som var opvokset i et pietistisk hjem og selv var sterkt kristelig; hende kunde han ikke vinde aandsfællesskap med uten gjennem kristendommen.

Det var en hard indre strid som stod i ham aar efter aar; men høsten 1846 kom den til slik en vending, at han fra nu av turde regne sig for kristen. Det er mange som ikke har villet ta denne omvendelsen for ærlig; men jeg synes baade ytre og indre tegn stadfæster at den var personlig sand. Bismarck med sin ukuelige realistiske sans kunde ikke nøies med mindre end en sterk og

levende Jehovah. Religionen laa dypt baade i ham selv og i samfundet; hvor skeptisk han saa hadde været, hadde han aldrig kunnet fri sig for overtro. En maa nu ikke tro at han straks efter omvendelsen slukte hele den kristne lære uprøvd; tvert imot, — endda efterat han regnet sig for kristen, kjendte han sig slet ikke viss paa om Kristus var Gud eller menneske. Men det er ikke det som er hovedsaken; det som det gjælder om at holde fast, det er at han fra nu av hadde en positiv religion som fyldte hans hjerte. Han blev aldrig pietist i den mening, at han satte troen over gjerningene; hans gud krævde selvstændig vilje og kraftig gjerning.

Han hadde endelig fundet den indre harmoni som er grundvilkaaret for al stor daad; han hadde lært, at manden maatte søke lykken ikke utenfor sig, men i sig selv. Og det hjalp nu ikke lite heller, at han med det samme vandt den kvinde han elsket. «Nu ser jeg,» skrev han i førstningen av aaret 1847, «med helt andre øine ut i verden, leies ikke mer av mig selv, og har atter faat lyst og mod til at leve.» Nu var han, 32 aar gammel, en voksen mand; nu kunde han med kraft og glæde ta op den gjerning han kjendte sig skapt til, — nu gik han moden ind i politikken.

3. Ind i politikken.

Mens Bismarck dyrket jorden, laget det sig mer og mer til et omskifte i preussisk og tysk politik. Kravet paa større politisk og økonomisk frihet arbeidde sig frem sterkere og sterkere, især i Vest-Tyskland, der den nye storkapitalismen alt hadde sprængt saa mange av de gamle feudale baand og bare attraadde at faa gjøre sine handels- og fabrik-interesser til hovedformaal for hele statspolitikken. Frihetskravet hadde sterkt rotfæste i Preussen ogsaa, siden det i 1815 hadde blit Rhin-magt, og det kunde her bygge paa det løftet kongen selv hadde git først i 1810, saa i 1815 om at skape en folkerepræsentasjon for hele landet. De provinsforsamlingene som blev sat paa fot i 1823, kunde ikke stille frihetstrangen; de opfyldte ikke i sandhet det løftet som folket hadde vundet i den nasjonale krigen.

Kravet paa konstitusjon, paa fri grundlov, fik i 40-aarene mer og mer en nasjonal farve. Det holdt sig ikke indenfor de enkelte statsomraader, men vilde samle hele det tyske folket under samme frihet; det var det unge industri-samfundet som vilde bryte ned stængsler og murer og vinde hele landet for sit arbeidsliv. Samlingstanke og frihetstanke blev derfor ett, og frihetsmændene i Preussen gav sig hugheilt til at forkynde, at Preussen hadde en særskilt tysk-nasjonal pligt paa sig: det skulde bygge friheten, ikke bare for sig selv, men for hele det tyske

riket. Det var naturligt, at dette kravet vendte sig til Preussen og ikke til den gamle tyske stormagten, Østrike, endda dette fremdeles hadde første-pladsen i forbundsordningen. Østrike laa endda helt utenfor den nye industri-kapitalismen, og var den sterkeste motstandsmagten imot alle frihetsbevægelser; i Preussen kunde rhinlændingene vone paa at de skulde vinde førerskapen.

De preussiske frihetsvenner satte saa stor en von til den nye kongen *Friedrich Wilhelm IV* som overtok regjeringen efter sin far i 1840. De visste at han ogsaa drømte om et nyt nasjonalt Tyskland, og saa tænkte de det var selvsagt, at han var frihetssindet ogsaa paa samme maaten som de. Men kongens nasjonale drøm hadde i virkeligheten et helt andet grundlag. Friedrich Wilhelm IV var «romantikeren paa tronen». Det var middelalderen han vilde reise til nyt liv. Han vilde slet ikke vite av nogen samfunds-omveltning i frisindet eller demokratisk aand. Han tænkte helt igjennem patriarkalsk; han var i sandhet konge av Guds naade, med fuldmagt fra Gud til at styre land og rike, og under ham stod alle samfundsklasser, den ene under den andre, liksom vasaller og undervasaller i lenstiden, — herreklassen skulde være herreklasse, tjenerklassen skulde være tjenerklasse, saaledes som Gud fra ophavet hadde skapt dem. Slikt et feudalt Tyskland var det Friedrich Wilhelm vilde styre; det var det han vilde Preussen skulde gaa op i.

Men det var en indre motsigelse i denne drømmen hans. Han kunde aldrig faa sig til at krænke den retten av Guds naade som de andre fyrsterne i Tyskland hadde, og da blev det bare en veik keisermagt som det preussiske kongedømet skulde vike for. Kongedømet og adelen hadde git Preussen sit historiske særmerke, og Friedrich Wilhelm vilde ikke slette dette ut; men hvorledes kunde det holde sig, naar Preussen endda skulde gaa op i et nyt Tyskland? Denne motsigelse avgjorde kong Friedrich Wilhelm IV's skjæbne; den sprængte en kløft mellem ham og den nasjonale frihetsbevægelse, den avlet

ustøheten og vinglingen i hele hans politik, og den førte ham til skammeligt nederlag i samlingsstriden. Motsigelsen hadde sammenhæng med den store karakterbrist i ham: han hadde hverken fast tanke eller fast vilje. Hans drøm blev uklar, naar han skulde til at fæste den i levefør form, og hans stemningsliv svinget frem og tilbake paa en vis som nærmest vidner om aandelig sykdom. Han vilde være fører, men eide ikke fører-evne.

Han avviste kravet paa fri grundlov for Preussen, han vilde gi alt bare av sin naade, og altfor braat maatte det ikke komme. Han var konge paa 7de aaret, da han i februar 1847 sammenkaldte — ikke en riksdag, men et fællesmøte av alle de otte provinsforsamlingene, — et møte som ikke skulde ha lovgivningsmagt eller raadsmagt over statsutgiftene, bare faa godkjende nye skatter og ellers søke kongen om det som det hadde hug paa. For alle som hadde haapet paa folkelig riksdag med fuld parlamentarisk magt, maatte dette kjendes som aapent løftebrudd. Og likevel var dermed veien aapnet til parlamentarisk liv i Preussen ogsaa. En av dem som paa den veien kom frem i politikken, var den unge junkeren Otto von Bismarck-Schönhausen.

Det var en vending i Bismarcks livsførsel, dette; men det var ikke bare ytre magter som bar den frem, — han hadde selv mer og mer forberedt sig til den nye gjerning. Tanker om politik hadde han gjort sig helt fra ungdommen; han hadde selv i skoledagene hat en snev av den frisindede nasjonal-aanden, men hadde i studentertiden vendt sig bort igjen til gammel-preussiske kongs- og adels-tanker. Denne tankegangen styrkedes og fæstnet hos ham, efterat han selv hadde gjort sig til landjunker, og mothugen hans imot embedsvældet maatte egge ham til at sætte sig klare politiske formaal. Vi hører fra vennekredsene hans i Pommern, at han gjerne talte om politik, og han la sine ord saa fyndig og djervt, at folk i grannelaget tok til at lægge merke til ham og vente sig noget av ham.

Netop vinteren 1846—47, med det samme han hadde fundet fast grundlag i sig selv, var det et politisk spørsmaal han allerførst kom til at lægge arbeid paa. Det var domsretten for godsherrerne over bønderne, som det i de siste aarene hadde været tale om at gjøre ende paa eller i det minste forandre, og straks efter nyaaret 1847 kastet Bismarck sig ind i agitasjonen om dette spørsmaalet, — la i dagen en arbeidsevne og en samlingsevne, saa han straks blev en av førerne for standsbrødrene sine i saken; selvsagt vilde ikke han ta domsretten fra godsherrerne og gi den til embedsherrerne.

Midt oppi dette kom saa den kgl. indkaldelsen til provinsforsamlingene om at møtes i Berlin til «*forenet landdag*». Bismarck var bare varamand til sin provinsforsamling; men det røret som denne indkaldelsen vakte, fyldte ham saaledes med politik, at han maatte «rende over», og han vedgik selv, at han brandt efter at være med i landdagen. Valgmændene i hans kreds vilde ogsaa gjerne ha ham med, og da en av landdagsmændene blev syk en stund, fik de straks laget det saa Bismarck kom ind i steden. Landdagen sat sammen i 11 uker; de 7 siste ukene var det Bismarck var med, — mai til juni 1847.

Det er lærerikt at følge ham paa denne første politiske færden hans, og se baade hvad han tænkte og hvad han vandt. Han hadde i denne første landdagssamlingen ordet ialt 18 ganger, visselig bare 2 ganger med længere taler, og han la sit ord med i de fleste vigtige spørsmaal som var oppe. En av vennene hans gav ham efterpaa det vitnemaal, at han hadde «tjent kongen og Christo», og det slaar godt til.

Noget med det allerførste han gjorde, var at han reiste kvast motmæle mot den liberale læren, at det tyske folket i frihetskrigen 1813 hadde vundet en ret til del i styrelsen. Ordene hans skar ind i slikt et grundspørsmaal, og faldt saa kvast, at de vakte et helt oprør i landdagen. Rop og skrik døivet røsten hans. Da saa land-

dagsmændene det underlige syn, at den unge taleren rolig drog frem et blad av lommen og gav sig til at læse i det, til levenet stilnet. Fra den dagen visste alle, at de hadde en uræd mand mellem sig. Det var ikke siste gangen at han egget motstanderne sine; men de lydde altid paa ham.

Først og fremst gjorde han sig til vaapensvend for den gamle preussiske kongemagten; den vilde han holde oppe imot alt som smakte av folkesuverænitet. Derfor vilde han ikke landdagen skulde plage kongen med at be' om større rettigheter, og slet ikke vilde han den skulde bruke den magt den hadde faat over skattebevilgninger, til at tvinge regjeringen til politiske indrømmelser, — slikt var den rene utpresning, sa han. Han holdt paa et kongedøme ikke av folkenaade, men av Guds naade.

Men om saa selve kongstanken var sterk hos ham, saa vilde han da ha dette kongedømet til vern for en viss samfundsordning: den feudale. Han lét paa at kongen skulde hjælpe godsadelen til at holde sine særrettigheter ved magt, baade de økonomiske og de sosiale. Og han mante frem selve kristendommen til strid for sit samfundsideal. Formelen «av Guds naade» blev for ham et merke paa den «kristelige staten»; statens opgave skulde være at sætte kristenlæren ut i livet. Han sa ikke hvad han mente med kristenlæren; men det er tydeligt at det var en landlig patriarkalsk kristendom han hadde i tankerne, — en kristendom som holdt bønderne til lydighet imot junkerne. Og han saa godt, at faren for dette patriarkalske samfundet laa i den nye pengemagt; den maatte ikke faa komme ind mellem herre og bonde, — derfor var det han ikke vilde unde pengejøderne, de djerve borgerlige kapitalister, frihet og borgerret.

Det var efter talen hans imot jødefrigjørelsen — den største talen han holdt i denne landdagssamling — at en av de frisindede førerne slængte efter ham det ordet som længe blev sittende paa ham, at han syntes det hadde været overmaate interessant at faa «se selve middelalders-

aanden stige lyslevende frem». Bismarck hørte til ytterste høire i landdagen, og blev snart regnet for en av de fremste talsmændene for denne flokken. Det var de frisindede som ellers ledet landdagen; alle de beste talerne var paa venstre side, og de hadde styrken sin i at de kjendte sig i pakt med fremtiden og med folkeviljen. De konservative hadde intet klart program og ingen seiersvisshet; derfor hilste de med glæde denne unge manden som gik saa hugheilt i striden. Han var ikke ræd for at lægge op imot de fremste førerne paa den andre siden, og vennene hans vænte sig til at se til hans plads efter «stridsmanden for sandheten».

Han hadde knapt sittet en uke i landdagen, saa kunde han melde kjæresten sin (21de mai 1847), at han alt hadde vundet en viss magt hos mange landdagsmænd. Han brukte denne magt til at holde litegrand styr paa sine meningsfæller, saa de ikke gjorde altfor mange kast; han vilde ikke de skulde prøve paa nogen tilbakegang fra det som kongen nu en gang hadde lovt. Det som det skortet mest paa mellem de konservative, det var samarbeid og samhold, og det vilde Bismarck gjerne være med at raade bot paa; derfor var han ivrig med i politiske raadslagninger utenfor landdagen, og han optok til og med tanken om at skape et partiblad. Han viste i disse faa ukerne straks, at han hadde sans for partiorganisasjon, og at han hadde baade mod og evne til at slaas for sin sak.

Hele den politiske striden grep ham med en magt som han ikke selv hadde drømt om. De brevene han skrev fra landdagen til sin kjæreste, bent frem dirrer av opøsing; gang paa gang fortæller han hvor han er «*aufgeregt*». Naar han har sittet time efter time og hørt paa motstanderne diske op med talemaaterne sine, og saa selv brænder efter at faa sige sin mening, saa maa han sitte og vente paa 20 eller 30 andre talere som er indskrevne i forveien, og enten blir da hele ordskiftet avskaaret, før turen kommer til ham, eller saa har en anden sagt det

han vilde sige. Derfor gaar han galdesyk og ærgrer sig fra morgen til kveld, — politikken har slaat klo i ham og slipper ham ikke mer.

Den forenede landdagen i 1847 var en fjasko for Friedrich Wilhelm IV's fremgangslinje; frihetsmændene i Preussen negtet at følge den veien han hadde staket op, og landdagen blev sendt hjem i unaade med ugjort erend. Den hadde bare egget vonene endda mer end før, og misnøiet og kravet hos borgerklasserne øket bare paa. Folkehugen blev ladd med elektrisk kraft, saa det skulde næsten ingen ting til for at den skulde slaa ut med lyn og torden.

Februar-revolusjonen i Paris drev utladningen frem. Baade Wien og Berlin fik sine mars-revolusjoner. Metternich maatte gaa av i Østrike, Friedrich Wilhelm gav sig i de berlinske borgeres magt og tok en liberal regjering.

Bismarck var vild av harme over den rædhug som hadde drevet kongen til at overgi sig, og han satte sig paa at han vilde fri kongen ut. I marsdagene 1848 fór han frem og tilbake mellem Schønhausen, Berlin, Potsdam og andre hovedbyer, og vilde sætte motstanden paa fot; han væpnet bønderne paa godset sit, han prøvde slippe ind til kongen, han vendte sig til kongsbrødrene, og han bad generalene bruke hærmagten paa egen haand uten kongelig ordre. Han vilde sætte magt mot magt. Det var den aand i ham som han selv hadde git ord, en gang det var tale om den preussiske generalen som hadde ført hæren tilbake fra Jena i 1806: «Fandtes det da ingen løitnant som kunde skyte ned generalen og selv føre hæren frem?» hadde han ropt. Men nu hjalp det ikke alt han mante og egget og bad; han var magtesløs. Alle steds blev han avvist, og en av generalene truet endog med at sætte ham fast som landsforræder. Han maatte ta tingene saaledes som de nu var blit.

Han var med paa den nye forenede landdagen i april 1848, og saa hardt han syntes det var, saa han sig nødt til at støtte den nye regjering. Det som var

fortid, det tænkte han fik være fortid; naar kongedømet selv, som han sa, hadde kastet jord paa sin kiste, saa kunde ingen magt mer berge det. Men han vilde i det minste ikke være med paa at takke kongen for slikt, og han reiste motstand mot alt som kunde være til skade for godsherrerne.

Det lykkedes ikke for ham at komme med paa den første landdagen som kom i stand efter almene valg, og som skulde gi Preussen den første frie grundloven. Men han la ikke derfor ned sit politiske arbeid, og det som det først og fremst galdt om for ham, det var at organisere alle konservative kræfter til motstand. Han var med og fik sat i gang det junkerbladet som han hadde strævet med alt aaret i forveien, — det som siden fik navnet «Kreuzzeitung», og som han selv jevnlig skrev politiske artikler i. Han var med og dannet «Foreningen til vern for storgods-interesserne og til fremme for alle folkeklassers velfærd», og han var med paa «junkerparlamentet» i Berlin, der 400 junkere kom sammen og satte op sine motkrav imot den liberale bevægelse, — det var herrerettighetene og de økonomiske forrettigheter det galdt om at verje.

Paa denne maaten styrkedes den konservative motstand mer og mer. Det viste sig at selve det store folket var ikke saa forhippet paa de liberale krav, i det minste ikke østenfor Elben, og Bismarcks partifæller blev modigere og modigere paa et bakslag. Han vilde selv helst ikke det skulde gaa for langt; men han ønsket det maatte bli en klar og tydelig seier for kongemagten, saa ingen kunde være i tvil om hvem det var som vandt. Hans hærrop blev: «*Je toller, je besser*», d. v. s. han ønsket motstanderne maatte stevne frem uten avslag, saa det kunde bli aapen strid og ikke noget vassent forlik.

Da det led ut paa høsten 1848, var det han som fik drevet frem det regjeringsskiftet som gjorde ende paa den liberale styrelsen og satte op en regjering av adelsmænd og militære, og han blev en av de raadgiverne

kongen lydde efter. Det var tale om at han selv skulde komme med i regjeringen; men det fandt da ikke kongen raadeligt, — han skrev ved siden av hans navn paa ministerlisten: «Bare brukbar, naar bajonetten raader uindskrænket.» Bismarck hadde ord paa sig for at være den blodigste bakstræveren, og kongen turde ikke skræmme folkemeningen med slik en mand; aapen strid vilde han helst slippe.

Den nye regjeringen hadde likevel mod til at opløse hele landdagen og paa egen haand kundgjøre en grundlov for Preussen. Det var vitterligt for alle, at bakstrævet hadde vundet. En maa ikke glemme likevel, at frihetsbevægelsen hadde da ikke været helt faafængt. Den hadde tvunget frem en folkerepræsentasjon med lovgivnings- og bevilgningsmagt, og visse forrettigheter maatte adelen gi slip paa for alle tider, saaledes domsretten over bønderne og friheten for jordskat. Men i den folkerepræsentasjonen som blev grundlovfæstet, fik godseierne overtaket, — først ved den 3-klasse-delingen efter rikdom som blev gjennemført for vælgerne, saa med det herrehuset som blev sat over repræsentanthuset. Og endda forbeholdt kongen sig en sterk selvstændig magt jamsides med landdagen. Det var i sandhet ingen folkefrihet som blev grundlagt i Preussen; det var jordadelen østenfor Elben som fik største vindingen av omskiftet.

Bismarck kom selv — efter en hard valgstrid — med paa de to landdagene som sat sammen fra februar 1849 til februar 1850 og skulde endelig godkjende den nye grundloven. Efterpaa var han med i det «tyske parlamentet» som kong Friedrich Wilhelm fik istand i 1850 til at drøfte en ny tysk riksforfatning, og saa paa nyt i den preussiske landdagen novbr. 1850 til mai 1851. Jeg skal ikke følge hans politiske færd i dette halvtredje aar skridt for skridt. Han hadde ikke skiftet parti, men hørte fremdeles til ytterste høire. Hans biografer har stundom prøvd at skildre ham som en «vild», en frifant, og samtidig har de greid ut om for en klok partimand

han var, som altid i det ytre stod sammen med sit parti. Sandheten er, at han hele tiden fulgte partiet, om han saa nok mange ganger gjorde sig sine egne tanker. Fører var han ikke; men han var da i det minste, som det blev sagt, «den virksomme og kloke adjutanten» for førerne, — en indpisker kunde en kanske sige, og dermed fik han øvelse i det som han higet efter før — at styre mennesker.

Han støttet regjeringen i alle spørsmaal der det galdt at styrke kongemagten mot folkemagten. Særskilt er det vigtigt for politikken hans siden, at han stred saa djervt for at regjeringen maatte ha ret til at kræve ind skattene efter de ældre lovene, saa længe ikke de to landdagshus blev enige om nye skatteforskrifter; dermed kunde repræsentanthuset aldrig faa tvinge sig frem med skattenegtelse. Han vilde ikke ha indført i Preussen den «konstitusjonelle» styrelsen som de liberale tok mønster til fra England, Frankrike og Belgia; han vilde ikke lægge de vigtigste avgjørelser for fædrelandet i hænderne paa flertal som mer eller mindre kom istand paa slump.

Men liksaa stor vegt som paa et sterkt kongedøme, la han paa en sterk adelsmagt. Han saa roten til nedgangen for alle de europæiske land i adelens underkuelse, og derfor krævde han for Preussen et herrehus bygget paa arv og paa jordeiendom; slike overhus som i Frankrike, Belgia eller Norge saa han ingen nytte i. Han vendte sig mot selve den kgl. regjering og beskyldte den for revolusjonær fremfærd, naar den vilde være med paa at ta herrerettigheter fra junkerne uten vederlag. Den preussiske adelen vilde han verje — politisk, sosialt, økonomisk. Og det gamle samfundet maatte ikke bli bragt i ulage; derfor likte han ikke den store fabrikdrift som fyldte landet med et farligt proletariat; han vilde holde oppe det gamle haandverk med sin gildetvang, og ikke hjælpe frem den nye kapitalisme.

Det var den «preussiske aand» han mante frem til motstand imot revolusjonen, og denne samme preussiske

aand var det som førte ham til strid imot det tysk-nasjonale strævet. Han hadde ikke den ringeste samhug med det forfatningsarbeidet som blev drevet paa det tyske parlamentet i Frankfurt, just fordi det vilde gjøre ende paa meget av det egte «preussiske», og han var glad, da kong Friedrich Wilhelm avviste den keiserkronen dette parlament bød ham.

Men den preussiske kongen tok nu op et samlingsarbeid paa egen haand, og prøvde paa at faa de andre tyske fyrster med paa en særskilt tysk union som skulde staa i forsvarsforbund med Østrike. For dette formaal var han villig til at gi op noget av den preussiske selvstændighet, og saa vilde han endda ikke vinde hel tysk samling, men bare kløve Tyskland i to halvparter som let kunde staa fiendtlig mot hverandre og saaledes gi utenlandske stormagter leilighet til at vinde overtaket. Det var en politik som hverken var preussisk eller tysk-nasjonal; den møtte avgjort motstand hos Østrike, og det fik støtte hos Rusland, fordi tsaren var imot alt som smakte av revolusjon og frihet. Rusland hadde alt nødt den preussiske regjering til at ta tilbake den hærhjælp den hadde git det tyske oprør i Holsten og Slesvig, og nu kom Østrike i forbund med Rusland og nødte Preussen til at slippe den tyske unionstanken. Det var nederlag paa nederlag for Friedrich Wilhelms tyske politik, og nasjonalpartiet i Tyskland saa alle sine voner svekne; forliket i Olmütz med Østrike i novbr. 1850 syntes de var en skamflek paa den preussiske historie.

Bismarck var slet ikke sorgfuld over nederlaget, og kjendte ingen svie av skammen. Folkeparlamentet i Frankfurt hadde han holdt for rent lovløst, den forfatning det vilde faa istand for bare grundlovfæstet anarki, siden den var bygget paa folkesuverænitet. Han kunde nok ogsaa være med paa nasjonal samling; men det maatte være i et Tyskland som tok lover av Preussen, ikke satte lover for Preussen. Preussisk magt og preussisk samfundsskik var det vigtigste for ham, og han saa bare to

utveier for en nasjonal preussisk politik i Tyskland: enten med vaapenmagt at tvinge hele Tyskland til at bøie sig for det preussiske vælde, eller at gaa i lag med Østrike til fælles strid imot den demokratiske revolusjonen, — han ønsket den preussiske kongen hadde gjort det storverket som nu hadde tilfaldt den russiske tsaren, at hjælpe Østrike mot oprøret.

Denne politikken forkyndte Bismark aapent i landdagen 1849, og efter forliket i Olmütz kunde han sige, at Preussen — visselig noget sent — hadde slaat ind paa den ene av disse veiene. Naar de liberale deri fandt en flek paa den preussiske ære, saa satte Bismarck op derimot det ordet, at æren for Preussen maatte være at holde sig frit for alt sambaand med demokratiet og holde sammen med Østrike om at slaa det ned. Han ønsket sig til lykke med at den preussiske regjeringen nu helt hadde sluppet de gamle unionstankerne og dermed hadde brutt alt samarbeid med revolusjonsmagter.

Ingen ting kunde by' Bismarck mer imot, end det kravet som de liberale satte op imot Olmütz-forliket, at Preussen skulde føre krig til vern for det som var gjennemført av folkelig frihet i Tyskland. Slik en «prinsipkrig», en krig som ikke galdt haandgripelige landsinteresser, kunde han ikke skjønne nogen grund til. Det er det som vi finder hos ham, alt fra første stund han gik ind i politikken, — en rotfæstet vanvyrnad for alt som en kan kalde almene prinsip eller talemaater. Det var skjemt, naar han skrev til sin kjæreste (14de mars 1847): «Grundsætninger holder en bare fast paa, saa længe en ikke blir sat paa prøve; blir en det, saa slænger en dem bort liksom bonden slænger bukserne, og bare render av gaarde med de føtterne en har av naturen.» Men det var en alvorstanke i det ogsaa. Det var ingen ting som arget ham mer, da han kom paa landdagen, end alt det han maatte høre av store grundsætninger, almene tanker eller «banale utpyntede fraser» som skulde veie op mot tunge røinsler. Her kom disse vinhandlerne fra Rhin og

skulde omdanne et gammelt samfund bare efter abstrakt fransk stats-teori, som endda ikke hadde vundet sig utover *Contral social;* de syntes det var nok, naar de vilde ta magten fra kongen og gi den til folkerepræsentasjonen, at sige at slik var «konstitusjonel» ret. Slikt kunde ikke Bismarck bøie sig for, og det var snaut nok han kunde tro det var ærlig ment. Han trodde for alvor, at motstanderne var «enten dumme eller skarver», og han beskyldte dem for at fare med løgn og fusk. Han vedgik siden, åt dette var uret. Men han kom aldrig bort fra den vrangforestilling, at en almen retstanke ikke er en virkelig livsmagt som politikken maa regne med; han kunde aldrig skjønne det var nogen vinding i en «moralsk» seier; parlamentarisk ordskifte om store prinsipper blev aldrig andet for ham end unyttigt snak.

Imot al tale om almen ret satte Bismarck det som han kaldte «materielle magter». Den prinsipstrid som han saa i Europa i 1848, det var en strid mellem det som kaldte sig folkevilje, men i virkeligheten var nøderetten i barrikaderne, og paa den andre siden den øvrighet Gud hadde indsat til forsvar for den lovfæstede retsorden. Det var ikke en retsstrid, men en magtstrid, og ikke taler i parlamentet, men den Gud som styrer hærslagene, vilde avgjøre striden.

«Vi lever,» skrev han i 1848, «i de materielle interessers tidsalder.» Og den synsmaaten gjennemførte han i alt det politiske arbeidet sit i disse aarene. Krævde de liberale ende paa alle de feudale forrettigheter og like ret for alle borgere, saa blev det for ham en strid om den ene samfundsklasse skulde velte tyngden av skattene over paa den andre. Var det tale om bevilgningsretten for folkerepræsentasjonen, saa var det for Bismarck ikke en ret, men et vaapen i en strid mellem statsmagtene. I det hele: frihetsbevægelsen i disse aarene kunde pryde sig med patriotisme og andre fagre navn; men kjernen i den var egoisme, magtsyke til vinding for borgerstanden.

Det var denne synsmaaten som i marsdagene 1848

drev Bismarck til at friste reise hærmagten imot revolusjonen. Det var den som gjorde, at han i det nasjonale samlingsspørsmaal syntes det var «nyttigere at drage frem den livskraftige preussiske militærstyrken end holde paa med at drøfte teoretisk grundlovsparagrafer». Vi staar her foran noget av det dypeste og sterkeste i hele manden, — denne sansen for haandfast realitet. Den satte grænserne for hans utsyn, den gjorde ham til en ringere aand, men styrket ham med det samme til politisk daad.

I indrepolitikken var det stands-egoisme, klasse-interesser han hadde fotfæste i. I den ytre politik var det preussisk stats-interesse. Han sa selv i landdagen 1850: «Det eneste sunde grundlag for en stor stat — og i dette skiller den sig betydningsfuldt fra en smaastat — er stats-egoismen og ikke romantikken, og det sømmer sig ikke for en stor stat at stride for en sak som ikke hører til dens egne interesser.» Merkeligt er det at smaastatene ikke skulde behøve bygge paa egoisme, men kunde rette sig efter romantiske retstanker; men det er bare fordi de ikke er sterke nok til at bygge paa magten, — det er de sterkeste som skal raade i verden.

Gang paa gang hører vi at Bismarck viser til sin store forgjænger i preussisk politik, kong Friedrich II, og især holder han sig til hvorledes Friedrich II i 1740 hærtok Schlesien uten anden ret end den som vaapnene gav ham. I samhøve med dette forkyndte Bismarck, at i utenriks-politik fandtes det ingen «ret»; det som folk kaldte ret, var bare konveniens, skik og bruk, og den kunde magten sætte sig ut over. Men da var det nødvendigt at ha magt, — endefram nævemagt, vaapenmagt, hærmagt. Og det var det som han mente var det mest preussiske av alt preussisk, — hæren. Den vilde han holde i stand, den vilde han styrke, den vilde han vise ære og vyrnad. Den var det han lét paa til at verje landet mot anarki og til at holde Preussen oppe i rang med stormagtene. Derfor satte han sig imot alle forslag om at korte av paa hær-utgiftene; heller vilde han øke dem. Krigs-

aanden vilde han altid holde vaaken i det preussiske folk.

Med slik en tankegang, slik en politik er det Bismarck stiger frem for os i aarene 1847—1851. Han maatte i disse aarene nøies med det parlamentariske arbeidet som han vanvyrte saa dypt, og naar han kom ifra det, syntes han det kjendtes i hausen som bare støv, blæk og papir. Han længtet efter at styre mennesker, efter selv at være med mellem dem som hadde magt til gjerning. Og han vandt det han higet efter, fortere og større end han selv hadde vaaget tro. Kongen hadde først villet lønne ham for hans kongelige politik ved at gjøre ham til kammerherre; men bare en titel vilde ikke Bismarck ta imot. Saa blev det til stor undring for ham selv i april 1851 avgjort, at han skulde bli sendt til Frankfurt og være ombudsmanden for Preussen paa den plads som just da var den vigtigste i det preussiske diplomatiet, — i den tyske forbundsdag.

4. Diplomatgjerning i Frankfurt.

Mor hans hadde, helt fra han var barn, villet gjøre ham til diplomat, og naar nogen i studenterdagene spurte ham hvad han utdannet sig til, svarte han altid: diplomat. Smaa voner var det likevel for ham til at slippe frem paa denne veien, og det kan være uvisst nok, om han selv hadde stor hug paa hele gjerningen. Han drømte om at bli en politisk fører, slik som Mirabeau, O'Connell eller Robert Peel, og med brændhug hadde han grepet til og kommet sig ind i det nye landdagslivet som i 1847 aapnet sig i Preussen. Nu hadde det politiske arbeidet hans her likevel ført ham ind paa diplomatveien.

Det var et vanskeligt ombud han tok paa sig, da han gik til Frankfurt til forbundsdagen der. Det kunde være naturligt, at just Bismarck blev sendt dit, han som hadde været en av de fremste stridsmændene imot revolusjonen av 1848. Forbundsdagen hadde næsten av sig selv kommet bort i revolusjonsaaret; at den nu blev sammenkaldt igjen i 1851, var liksom den siste stadfæstelse paa at revolusjonen hadde tapt slaget, og især var det dermed slut paa alle nasjonale voner, — Tyskland var ført tilbake i samme stand som det hadde været i 1815. Og likevel var det ikke raad til at glemme det som hadde hændt i mellemtiden. Det var blit gjort et alvorligt forsøk paa at sætte noget nyt i steden for forbundsord-

ningen, — folkesamling i steden for fyrstesamling. De to tyske stormagtene hadde staat imot hverandre og truet hverandre med krig. Forbundsgrundlaget syntes ikke saa trygt længer. Mistro og mistanke lurte paa alle kanter.

«De er en modig mand,» sa kong Friedrich Wilhelm til Bismarck, «som tør ta paa Dem slikt et embede.» — «Det er Deres majestæt som er modig, som tør sende mig dit,» svarte Bismarck; «men vaager De be' mig gaa, saa vaager jeg lyde Dem.» Saa drog Bismarck til Frankfurt i mai 1851, og der kom han til at være preussisk ombudsmand i næsten otte aar, til mars 1859.

Han likte sig ikke mellem diplomatene fra første. Hele utviklingen hans var saa rent anderledes end deres. Han var en landsens junker, livsfrisk og djerv, og saa blev han sat op i en samling med byraakrater og hoffolk. Det var naturligt han kjendte sig frastøtt med det samme. Han hadde bare været der en uke, saa skrev han til konen sin: «Livet her er ikke andet end indbyrdes mistænksomt spioneri. Og naar de saa endda hadde noget at spionere efter eller dølge for; men det er skire fillegreierne de plager sig med, og disse diplomatene som gjør sig saa vigtige med smaahøkringen sin, synes mig endda meget latterligere end landdagsmændene, saa vigtige som de kjendte sig . . . Jeg har aldrig tvilt paa at de alle ihop bare koker paa vand; men slik en tynd, enfoldig vassvælling, som det ikke finds et eneste fettøie efter sauetalg i, overrasker mig likevel . . . . Ikke noget menneske, ikke den ondskapsfuldeste tvileren av en demokrat, kan tro hvor meget humbug og vigtigmakeri det er i dette diplomatiet.» I samme tonen skriver han gang paa gang, ikke bare til konen eller bror sin eller til gode kjendinger, men til selve førsteministeren i Berlin; han blev saa lei og keid av kjegl og løgn og især av unyttigt formverk, saa han trodde ikke han kunde holde det ut.

Efter hvert blev han hjemme i det nye selskapet. Han gik i fine middager, og han danset nat efter nat

med damerne; han talte diplomatisk med herrerne, og han skrev lange indlæg og meldinger om ingen ting. Da han endelig skulde derifra, kunde han sige han kjendte hver krok og kraa i den rævehule som Frankfurt var.

Og ikke bare i Frankfurt blev han kjendt. Han hadde tinget sig ret til at færdes omkring til alle de smaa hovedstæderne i Tyskland, og den retten gjorde han sig stor nytte av. Jevnlig laa han paa reis, og han fór utenfor Tyskland ogsaa, — til Østrike og Ungarn, til Sveits og Italia, til Belgia og Holland, til Danmark og Sverige, to ganger til Paris. Han saa baade folk og natur paa færdene sine. Naar vi læser brevene hans, helst til konen, faar vi aldrig lov at glemme at han var, som han selv kalder sig, en «*Naturschwärmer*»; han kunde aldrig bare holde sig i stuerne eller i bygaterne. Slikt holdt hugen hans frisk og mottagelig. Og med aapne øine saa han paa livet og menneskene omkring sig.

I denne diplomat-tiden hans er det vi ret ser den folde sig ut, hans evne til at skjønne og dømme folks lynde. Brevene og meldingene fra Frankfurt er fyldt med særmerkte smaadrag og med hele personskildringer om alle dem som han hadde noget med, — alt ihop saa levende og fast i linjerne, at baade mennesker og tanker staar klart og sterkt for os, og saa dypt og egte at historien siden for det meste har sandet det. Bismarck traf i disse aarene en mængde med baade store og smaa statsmænd, helt fra keiser Napoleon og fyrst Gortsjakov til den danske baron Blixen-Finecke, mange av dem som siden blev hovedmænd i hans egne politiske utregninger; han la grunden til sin egen vidtfavnende personkundskap, og han gav eftertiden en portrætsamling saa rik og mangfoldig, at den er næsten for makeløs at regne.

Selve arbeidet fik sterkere og sterkere tak paa ham. Da han hadde været diplomat et aar, maatte han be' sin kone om undskyldning for at han skrev saa meget politik til hende: «men det som hjertet er fuldt av, vet du,

— jeg tørker aandelig op i dette livet, og jeg er ræd jeg ender med at like det.» Han kom til at like det; det fanget hugen hans helt. Gang paa gang skjemtet han med at han som var saa doven fandt slik glæde i arbeidet, ja større glæde, jo mer arbeid han sat i. Nu hadde han faat fingrene med i et spil som han kunde faa røine alle evnerne sine ut i; nu kunde han selv flytte brikker i verdenshistorien. Og spillet tok ham med spændingens magt. Naar han blev nødt til, efter regjeringsordre, at trække anderledes end han selv hadde villet, da kunde det ta saa hardt paa ham, at han kunde gaa i 24 timer og kaste op surt.

Straks han var kommen til Frankfurt, skrev han til en gammel kjending: «Det ser ut for mig som om det preussiske diplomatiet, naar en ikke kan faa være konge, general-adjutant eller utenriksminister, byr svært lite som kan sysselsætte et voksent menneskes ærehug eller daadstrang; alt det andre er da bare mer eller mindre kontor- eller kammerherre-arbeid.» Den levde i ham endda, den samme trangen som i 1838 hadde drevet ham ut av embedstjenesten, — trangen til selvstændig gjerning.

Det var ikke let for en preussisk minister den gangen at drive selvstændig politik. En mand som grev Bernstorff hadde nylig prøvd paa det i Wien, og følgen var at han blev hjemkaldt mot sin vilje (netop i 1851). Kong Friedrich Wilhelm IV vilde selv raade for hele utenrikspolitikken, og særskilt Bismarck regnet han bare for sit personlige redskap; saa kongelig som Bismarck hadde været, saa trodde kongen det var han som i det hele hadde styrt den politiske veien for Bismarck. «Han er min ven og tro tjener,» skrev Friedrich Wilhelm i 1852 til den østrikske keiseren, «og han kommer med det friske levende sympatiske indtryk av mine grundsætninger, min handlemaate og min vilje.» Men Friedrich Wilhelms vilje var ikke altid saa endefram og grei; tvert imot, — mange underlige luner kunde føre den paa avvei. Og skulde Bismarck holde sig i sit ombud, saa maatte

han ikke bare holde sig i yndest hos kongen, men til vens med de ulike raadgivere som stredes om magten hos kongen.

Friedrich Wilhelm tok ikke bare raad hos ministrene sine, men hos alslags adjutanter, sekretærer, hoffolk og mange andre, og ingen kunde vite paa forhaand hvem han vilde lyde. Største magten laa nu helst hos «kamarilla'en», de samme uansvarlige raadgivere som hadde drevet motstanden imot revolusjonen, — med den kgl. general-adjutant *Leopold v. Gerlach* som hovedmand. Bismarck hadde været den parlamentariske stridsmand for denne kamarilla i landdagsaarene sine, og det var den han stod nærmest baade efter samfundsvilkaar og tænkevis. Kamarilla'en, det var det preussiske junkerdømet i den kgl. politikken; Gerlach var den konsekvente fører for det feudale bakstræv paa gammel-kristelig grund. Det var Gerlach som hadde kommet paa at gjøre Bismarck til sendemand i Frankfurt, og det var naturligt, at Bismarck hele tiden holdt oppe et politisk brevskifte med ham. Men det trangs til selvforsvar ogsaa. Gerlach og hans venner hadde ikke altid været helt nøide med Bismarcks landdagspolitik; de hadde mer end én gang syntes han bøide sig for meget for det som en gang var gjort eller vedtat, og regnet ham for «frafalden». Motsætningen kom sterkere frem i Frankfurt-aarene, og det blev vanskeligere og vanskeligere for Bismarck at dække over det som skilte.

Preussisk ministerpræsident og utenriksminister i alle disse aarene var friherre *Otto v. Manteuffel*. Bismarck hadde selv i 1848 hjulpet meget til at faa ham ind i regjeringen, og det er næsten et under, at han kunde holde sig der saa længe som i ti aar under en konge som Friedrich Wilhelm IV. Manteuffel var en egte konservativ mand; men huglyndet hans var ikke i slegt med den kristelig-feudale romantikken som kongen og kamarilla'en levde i. Han var et klart og kaldt hode, og han hadde nok sine egne meninger om mange ting. Naar

han likevel blev Friedrich Wilhelms kjæreste minister, saa var det fordi han var slik en egte byraakrat. Han var en type for den tid som trodde, at en minister først og fremst var kongstjener, — skulde dække kongen og ta ansvaret for hans gjerninger, om han saa selv hadde været bent imot. Men byraakraten Manteuffel kunde likevel ikke bli rettelig glad i junker-reaksjonen, og han hadde nok helst ikke villet ha Bismarck i Frankfurt.

Kongen hjalp desuten til at sætte uvenskap mellem dem, eller i det minste til at egge Manteuffel mot Bismarck. 'Det var kongens stadige krav, at han vilde ha «lydige» ministre, og han saa sig mon i at sætte dem op mot hverandre, saa de ikke skulde bli for mægtige. Gang paa gang brukte han Bismarck til at skrive mot-utkast til utenrikspolitiske regjeringsbrev, og gang paa gang truet han Manteuffel med at gjøre Bismarck til utenriksminister. Et par ganger tilbød han for alvor Bismarck utenriksstyrelsen; men Bismarck drog sig unda, — han var ræd han ikke kunde være slik en lydig minister som denne kongen krævde. Manteuffel var av de ministrene som først og fremst hekter sig fast i taburetten, og han kunde ikke være blid paa sin medbeiler.

Saa omsorgsfuld som Bismarck altid var med at vise ham den rette vyrnad, saa hadde han da en gang kommet til at saare ham med et flaakjæftet ord. Bismarck var visselig en god diplomat, paa den maaten at han kunde indrette sig efter folk og vilkaar og drive sin vilje frem med lempe; men han kunde aldrig bli en god diplomat i gammel stil, en høitidelig papir-diplomat. Slikt vanvyrte han; han vilde være menneske, om han var diplomat, og naar nogen talte alvorlig til ham om ting som han ikke syntes det var noget alvor med, saa kunde han slaa sig uvøren og bare skjemte. Saaledes hændte det, da han hadde været et aar i Frankfurt, at en av de tyske smaastats-ministrene spurte ham, om det var sandt at han skulde bli utenriksminister i steden for Manteuffel. Ja, svarte Bismarck; men først vilde han i ti aar være

preussisk sendemand utenlands, og saa vilde han i ti aar være minister og vinde ære. Dette fik Manteuffel høre, og Bismarck maatte staa til regnskap for det.

Under slike utrygge vilkaar, med slike herrer over sig maatte Bismarck balansere sig frem. Kunde han paa den maaten faa stille sin trang til selvstændig handling? Det er det som er det merkelige, det som gir det første vidnesbyrd om hans storhet, at det lykkedes for ham at gjøre optaket til en selvstændig preussisk utenrikspolitik. Endda han var bare tjenestemand og strengt opfyldte sine tjenestepligter, saa hadde han ikke været længe i diplomatiet, før han prøvde faa indflydelse paa regjeringspolitikken. Og naar regjeringen i Berlin ikke vilde følge hans raad, da vaaget han ta ansvaret paa sig for politik paa egen haand. Han forhandlet hemmelig med den franske keiser, og han gjorde sig til regel, at han ikke vilde melde hjem til utenriksministeren slikt som kunde gaa paa tvert av den politiske fremgangsveien han holdt for den rette.

Det var ingen sterk stilling Preussen hadde i Tyskland, den gang Bismarck blev sendt til Frankfurt. Østrike hadde netop drevet det tilbake fra alle planer om politisk førerskap, og Bismarck hadde selv forsvart forliket i Olmütz, fordi han skjønte Preussen maatte gaa sammen med Østrike, om det skulde raade bugt med den demokratiske reisning. Den hellige allianse fra 1815 var sat paa fot igjen; men denne gangen var Preussen tvunget med, halvt motvillig, og derfor kunde det ikke staa jevnbyrdigt i alliansen.

Friedrich Wilhelm IV og Manteuffel hadde saa helt kastet sig over i samlaget med Østrike, at de saa næsten ingen anden utvei for Preussen end at følge Østrike i tykt og tyndt. Den instruksen Bismarck fik med sig til Frankfurt, satte derfor som øverste formaal for hans arbeid i forbundsdagen: samhold og samarbeid med Østrike til motstand mot «*die Elemente der Auflösung und des Umsturzes*». Bismarck selv kom til Frankfurt «*gut*

östreichisch», og hver gang det kom op et spørsmaal, som kunde vække uenighet, fristet han jevne det ut underhaanden, før det skulde frem i forbundsdagen.

Men synspunktet skiftet noget for ham, nu som han skulde til at drive mellemrikspolitik. Han kunde ikke længer holde sig bare til den fælles strid mot revolusjonsmagtene. Han fik altfor tydelig merke, at Preussen og Østrike hadde ikke bare fælles-interesser; naar det galdt magten i Tyskland, stod de mot hverandre i kvas tevling. Bismarck fik fort lære, at Østrike vilde ikke være med paa noget slags samstyring, saaledes som han hadde gaat og daaret sig med. Han hadde trodd forliket i Olmütz var et forlik; nu fik han se av østrikske regjeringsbrev, at for Østrike hadde det været en seier, — den østrikske utenriksminister mente det hadde staat ham frit for enten at ydmyge eller at tilgi Preussen, og hans program var «først æremink, saa kuelse» for Preussen. Dette kom frem i stort og smaat straks fra første stund, og de røinslerne Bismarck gjorde om hvad Østrike mente med samarbeid, drev ham til alt i desbr. 1851 at kræve nyt grundlag for den preussiske politikken.

Den østrikske regjering, skrev han til Manteuffel, vil aapenbart ikke nøies med den stilling i Tyskland som forbundsordningen gir den, men vil gjøre keiseren til herre i riket. Det er paa forbundsdagen striden først blir tat op; for der kan Østrike raade for flertallet, — Preussen har bare 1 stemme mellem 17, og kan saaledes uten vanskelighet bli nedstemt i alle stridsspørsmaal. Og smaastats-regjeringene gaar meget heller med Østrike end med Preussen; for efter 1848 har de mistro til Preussen, men de vet at Østrike vil hjælpe fyrsterne til at verje sin magt mot folket. Dertil er de vant med en sterk politik paa den østrikske side; de faar aldrig nogen fordel hos Østrike, uten de maa kjøpe den for fuldt vederlag. Med andre ord: hos smaastatene staar det age av Østrike, men ikke av Preussen. Derfor bad Bismarck om at faa ny instruks: den skulde gaa ut paa ikke vil-

kaarsløst samarbeid, men paa at holde sig noget mer tilbake i det politiske samarbeidet med forbundsfællerne, helt til de hadde lært sig til at skjønne, at de maatte lempe sig noget efter Preussen, om de vilde nyte preussisk velvilje. Og Bismarck pekte paa en række smaaspørsmaal, der det kunde høve for Preussen at hænge prisen noget høit.

Han fik ingen ny instruks. Men det programmet han her hadde ridset op, satte sine merker likevel, og selv fulgte han det saa langt han saa sig raad med. Han hadde tro paa Preussen. «Preussen,» skrev han (18de mai 1857), «er det kraftfuldeste element i Tyskland, det som eier fremtiden.» Og han vilde ikke det skulde bøie sig under østriksk herrevælde.

Straks med det samme Bismarck kom til Frankfurt, reiste det sig et stort spørsmaal mellem Østrike og Preussen, — det var spørsmaalet om den tyske toldunionen. Til siste desbr. 1853 utløp toldtraktatene fra 1833 mellem de tyske statene, og spørsmaalet var nu, om de skulde og kunde bli fornyet. Preussen vilde gjerne faa med i toldunionen de par tyske statene som endda stod utenfor, bare ikke Østrike. Østrike vilde gjerne komme ind med alle sine land, baade tyske og ikke-tyske, og derved vinde førerskapen i toldunionen i steden for Preussen, og kunde det ikke slippe ind, hadde det intet imot at sprænge hele toldunionen og drage i det minste de sørtyske smaastatene over til sig. Det leie for Preussen var, at i Olmütz hadde det for sin part maattet gaa med paa at alle den østrikske keisers ikke-tyske land gjerne maatte faa rum indenfor det Tyske Forbundet.

Bismarck fik ikke saa lite at gjøre med dette spørsmaalet; selv blev han en gang sendt til Wien og skulde forhandle om det. Her møtte han for første gang en grei interesse-motsætning mellem de to tyske stormagtene. Østrike, saa han, var ikke noget stort indførsels-land; det levde mest paa det det selv avlet. Og mellem de egte tyske landene og Ungarn eller Galizien var det saa

stor en skilnad i det de brukte av toldpligtige varer, saa der var intet naturligt grundlag for toldunion. Preussen stred i dette spørsmaalet for sin siste skanse at regne for. Tapte det overmagten sin i toldunionen, hadde det dermed git op den siste rest av magt i Tyskland utenfor sine egne grænser, det siste baandet paa smaastatene. Blev toldunionen enstydig med det Tyske Forbundet, saa maatte Preussen minke sig til bare 1 stemme av 17 liksom i forbundsdagen; det blev ikke længer herre over sin egen toldpolitik.

Jeg skal ikke skildre hele gangen i told-forhandlingene i disse to aar. Alt som fandtes av selvopholdelsesdrift i Preussen, maatte stræve efter først og fremst at faa toldunionen med smaastatene fornyet, saa de efterpaa kunde staa hele Tyskland mot Østrike, og da Bismarck kom til Wien i 1852, sa han til den østrikske ministeren, at det eneste Preussen for det første vilde gaa med paa, var en vanlig handelstraktat med Østrike. Den østrikske ministeren sa, at da vilde hans land staa rent som et utland mot Tyskland og til slut bli sat utenfor det Tyske Forbundet; han vilde alle statene paa én gang skulde forhandle om hel tysk toldunion.

I striden om dette vandt Preussen, og om Bismarck ikke var hovedmanden i seieren, saa var han da en av de fremste hjælpesmænd. Han strammet op regjeringen i Berlin, han brukte lempelige og harde grunder imot smaastats-regjeringene, han fik istand bladindlæg og flyveskrifter, han hjalp til at reise forenings- og folkekrav. Alt det han hadde lært i landdagslivet og i «Kreuzzeitungs»-arbeidet, det tok han nu med i diplomatiet; det var blad-agitatoren og parti-indpiskeren som hadde blit utenrikspolitisk statsmand.

I febr. 1853 maatte Østrike gaa med paa at skrive under handelstraktat med Preussen, bare med løfte om nye toldforhandlinger i 1860, og i april blev den preussisk-tyske toldunionen fornyet med endda videre grænser end før. Det var endelig paa nyt en seier for Preussen

efter saa mange nederlag, og det var en stadfæstelse paa det bismarckske programmet, da Manteuffel sa i landdagen, at denne utgangen sandet, at Preussen altid naadde til maalet, naar det stevnet fast frem paa den veien det hadde valgt sig.

I det østrikske spørsmaalet hadde Bismarck ikke staat alene; især hadde han hat selve ministerpræsidenten med sig. Men da han saa vilde drage de store politiske følger av striden, og reiste helt nyt program for den preussiske politikken i Europa, da møtte han motstand paa alle kanter. Noget vandt han alt nu i dette spørsmaalet ogsaa; men helst er det fremtiden vi ser tegne sig i de store planene han nu trak op for et skifte i preussisk utenrikspolitik.

Preussen hadde i 1850 gaat tilbake til den politikken som det trutt hadde fulgt helt fra 1815 til 1848, — til samlaget med Østrike og Rusland. Og Bismarck hadde selv billiget dette, fordi det var det konservative samlaget imot revolusjonen, særskilt Frankrike. Men i Frankfurt lærte han, at just fordi baade Østrike og Rusland regnet Preussen for saa bundet til sig, mente de ikke de behøvde lempe sig noget efter det, og hadde ingen vyrnad for det. Mer og mer vokste den tanken op i ham, at Preussen maatte holde sig mer selvstændig end før, ikke bare i Tyskland, men i hele den europæiske politikken; Preussen maatte ikke la venskapen sin være saa letkjøpt. Og det midlet han tænkte skulde hjælpe til at vinde vyrnad for Preussen igjen, det var — samarbeid med selve det revolusjonære Frankrike.

Første gang vi ser denne planen stige op i ham, det var tre uker før handelstraktaten med Østrike kom istand. Et par maaneder i forveien var det at Napoleon Bonaparte hadde gjort sig til fransk keiser, og hele det konservative Tyskland vendte sig med bitter spot mot denne revolusjonskeiseren, arvefienden baade nasjonalt og i samfundspolitikken. Da var det Bismarck den 28de januar 1853 skrev et embedsbrev til Manteuffel og advarte imot

slik spot. Han holdt frem baade først og sist, at han ikke vilde ha forbund mellem Preussen og Frankrike, ja at han vilde holde dette for en ulykke. Men det vilde være uklokt at terge Frankrike for meget og dermed binde Preussen til fiendskap mot det; for da var det bare Preussen som blev nødt til at søke hjælp hos Østrike og Rusland. Om Preussen holdt sig veien aapen til at gaa sammen med Frankrike, saa maatte Østrike og Rusland beile til den preussiske venskapen.

Dette var endda ikke noget helt skifte, og saa langt kunde nok baade Manteuffel og andre preussiske statsmænd være villige til at gaa. Men just i de samme dagene som Bismarck skrev dette, laget det sig til en stor europæisk strid som drev ham længer frem, og som skapte nye vilkaar for slikt et politisk omslag. Det var det orientalske spørsmaalet som reiste sig paa nyt, og som nu kom til for alvor at sprænge det gamle samlaget mellem Østrike og Rusland. Det var deres interesser i Tyrkiet som stod saa hardt mot hverandre.

Jeg skal ikke her gaa ind paa hele den striden som førte først til krigen mellem Rusland og Tyrkiet 1853, saa til krigen mellem Rusland og vestmagtene fra mars 1854. Østrike viste aapen fiendskap imot Rusland og hadde god lyst til at gaa med i krigen. Men det maatte da absolut ha Preussen òg med sig, saa ikke de to tyske stormagtene skulde komme til at staa paa hver sin side. Derfor var det Østrike — til baand paa Preussen — straks i april 1854 fik istand et særskilt forsvarssamlag mellem de to magtene saa længe krigen stod paa. Bismarck var i og for sig ikke glad i dette samlaget; men han pekte straks paa hvorledes Preussen kunde bruke det til vinding for sig: det kunde med grundlag i forsvarsavtalen hindre Østrike i at ta til med krig mot Rusland paa egen haand. Og til dette blev forsvarssamlaget i virkeligheten brukt; Østrike hadde kommet til at binde sine egne hænder, da det vilde binde Preussen.

Baade i 1854 og 1855 blev det, særskilt fra fransk

side, lagt et hardt tryk paa Preussen, liksom paa saa mange andre land i Europa, for at drive det med i krigen mot Rusland, og det var sterke magter i Preussen som drev i samme leid, just fordi de vilde følges med Østrike, — andre fordi de hatet det bakstræverske Rusland. Men Bismarck holdt igjen av al sin evne. Han saa at en seier over Rusland vilde reise det polske spørsmaalet, og skulde Polen bli selvstændigt, vilde det bli en fare for Preussen som sat med saa meget polsk land. Selve de preussiske interesserne krævde fred med Rusland. I dette spørsmaalet stod Bismarck derfor like fast imot Frankrike som imot Østrike, og da den franske sendemanden i Berlin en gang ropte: «Men denne politikken kommer til at føre dere til Jena!» — da svarte Bismarck rolig: «Hvorfor ikke til Leipzig eller Rosbach?» Han maatte, som han selv har fortalt, i et par aar fare att og fram «som en perpendikkel» mellem Frankfurt og Berlin for at støtte kongen mot trykket fra vestmagtene og hjælpe ham mot selve førsteministeren; for saa længe Krim-krigen stod paa, holdt Preussen stadig paa at bli revet ut i den, og det vilde Bismarck hindre.

Likevel var det netop i disse krigs-aarene at tanken om politisk samhold med Frankrike mer og mer modnedes hos ham. Ikke mot Rusland vilde han bruke det, men mot Østrike, og han tænkte sig endog et fransk-preussisk-russisk samlag. Selve utgangen paa Krim-krigen, da Østrike og England ikke vilde ha Preussen med paa fredskongressen i Paris, satte ham endda mer op, og han var syk av harme over den maaten Manteuffel tigget paa om at faa slippe med paa kongressen; han vilde Preussen skulde holde sig unda, saa de andre magtene til slut maatte tigge det om at bli med. Det var med det samme han hadde faat meldingen om hvor skammelig den preussiske regjeringen krøp for Østrike, at han skrev til Manteuffel (13de febr. 1856) at han slet ikke var ræd for det fransk-russiske samlaget det da gik rygte om, saa sandt bare Preussen selv hoppet ind i det med begge

føtter; det vilde være den eneste utvei til at fri sig ut av smaastatenes formynderskap og av Østrikes garn.

Den nye politikken Bismarck saaledes hadde pekt paa, den arbeidde han siden for med mund og med pen, og især greidde han den utførlig ut med alle hensyn og grunder i to lange indlæg til Manteuffel, først 26de april 1856, saa 18de mai og 2dre juni 1857. Han holdt sterkt frem, at det kunde ikke vare længe før magtstriden mellem Preussen og Østrike i Tyskland maatte bli avgjort med krig. Men da spurtes det om hvad hjælp eller venskap Preussen kunde trygge sig hos andre magter, og hvem de andre tyske statene vilde slaa lag med. Stod Preussen alene og bare maatte be' om hjælp, da fik det hverken vyrnad eller magt. Men saa de tyske smaastatene, at Preussen hadde mægtige venner utenlands og kunde by' dem et sterkt vern, da vilde de fort samle sig om Preussen. Det var Frankrike som det laa vegt paa for dem, og det var Frankrike Preussen maatte gjøre sig til vens med. Det behøvdes ingen tiggergang til det; for det var aapenbart nok, at Frankrike gjerne vilde vinde den preussiske venskapen, baade fordi det trang til en motvegt imot England, og fordi det dermed kom nærmere til Rusland. Det behøvde ikke bli tale om bent frem samlag med Frankrike; bare venligt samhøve vilde være nok, og siden Frankrike og England var i samlag, vilde Preussen dermed være trygget imot England òg. Østrike vilde bli isolert i Europa; Preussen vilde staa ubundet paa alle sider og likevel mellem bare venner.

Saaledes tegnet Bismarck op alt nu den balansepolitik som skulde gjøre Preussen fra den veikeste til den sterkeste stormagt i Europa, fra et tilhæng paa Østrike til herre i Tyskland og førstemand mellem magtene. Det var baade en djerv og en vaagelig politik, og den preussiske regjeringen hadde ikke mod og vilje til at ta den op; mer end uvisst kan det ogsaa være, om den hadde evnet at bære den frem, slik mesterskap som

den krævde til at bruke stater og statsmænd mot hverandre.

For det første blev denne politikken mest en politik paa papiret og i fremtidsdrømmer. Men vi ser hvorledes Bismarck nu hadde vundet sig længer ut end til den trange junkerpolitikken han oprindelig hadde sittet i. Og dermed hadde han mer og mer kommet i motsætning til sine gamle meningsfrænder. For de var endnu «gode østrikske», og endda mer var de Frankrikes fiender.

Vi kan følge veksten i denne motsætningen i brevskiftet mellem Bismarck og general v. Gerlach. Det var forsoningen mellem Preussen og Frankrike Gerlach slet ikke kunde være med paa, og striden kom til at faa moralsk farve. Gerlach syntes det var synd imot alle hellige grundsætninger, bare saa meget som at late som en vilde holde venskap med Bonaparte og liberalismen. «Jeg holder mig til den hellige skrift,» skrev han til Bismarck (4de jan. 1855), «at en ikke skal gjøre ondt med det formaal at vinde noget godt; for de som gjør slikt er værdige til forbandelse.» Slik moral brydde ikke Bismarck sig med; han kom i det hele aldrig paa at privatmoralen hadde noget med statsmoralen at gjøre, — i politikken galdt det bare om interesserne: «blir vi regnet for gode og ædle, saa spiller man os bare paa næsen.»

Gerlach holdt fast paa politikken fra 1815: det var mot revolusjonen Preussen skulde sætte al sin magt. Bismarck vilde nok ogsaa være med paa dette; men vigtigere end alt andet var for ham de preussiske statsinteresserne. Det var imot al denne talen om motstand imot revolusjonen, at han satte det fyndige ordet (18de mai 1857): «Med talemaater kan en ikke føre politik.» Det som han vilde bygge politikken sin paa, det var det som han kaldte «realiteter», og realiteten var i dette tilfælde, som han i 1857 sa til prins Wilhelm, magtspørsmaalet, magtvindingen for Preussen.

Det syner sig da, at om Bismarck hadde skiftet politik og kommet paa kant med gamle venner, saa var han likevel i selve huglaget og tankegrundlaget den samme som før 1851: al politikken var for ham et spørsmaal om magt, — hard, haandfast vaapenmagt. Den tænkemaaten forberedte han sig til at styre Preussen efter.

5. Preussisk regjeringsstrid.

I januar 1859 blev Bismarck utnævnt til preussisk sendemand i St. Petersburg. Det galdt fra gammel tid for det høieste ombudet i det preussiske diplomatiet, og han burde ha tat denne utnævnelsen for det sterkeste utslag av tillit hos landsstyreren. I steden blev han misnøid og lei; han syntes han blev sendt fra et sted der han hadde magt og myndighet, bort til vanmagt og glemsel. Og han hadde ret. Det er altfor aapenbart at han ikke nøt tillit hos sin regjering, mens han var i St. Petersburg; den vilde bare ha ham bort et sted der han var uskadelig, — han høvde ikke til den «*nye tid*» som nu skulde komme for Preussen.

Kong Friedrich Wilhelm IV hadde høsten 1857 maattet gi styrelsen fra sig til sin ældste bror, *Wilhelm*, prins av Preussen; sindssykdommen hadde tat magten over ham. Først styrte Wilhelm bare midlertidig i kongens navn, men fra høsten 1858 med fuld kongelig myndighet, og da skiftet han straks regjering; Manteuffel maatte gaa av, og «den nye tids» mænd tok styret. Det var de liberale som vandt frem igjen efter den korte styringstiden sin i 1848.

Det tunge bakslaget som hadde kommet efter revolusjons-aaret, hadde mer og mer fortatt sig; nederlaget for Rusland i Krim-krigen, den liberale styrelsen i England, —

alt hadde hjulpet til at styrke de frisindede fremgangs-tankerne i Europa. Prins Wilhelm hadde i 1848 hat ord paa sig for at være den argeste bakstræveren, og han hadde til og med maattet rømme landet. Men efterat han i 1849 hadde blit provinsstyrer for de preussiske Rhin-landene, hadde den vest-tyske liberalismen mer og mer samlet sig om hans residens der og faat fast støtte hos hans viljesterke hugvarme frue, *Augusta* av Weimar.

Ikke før hadde saa prins Wilhelm overtat landsstyrel-sen, før han tok de liberale med sig ind i den. Ikke netop de fremste liberale, — Bismark dømte hele den nye regjeringen for bare «*Mittelmässigkeiten, beschränkte Köpfe*». Og deres liberalisme var visselig blek nok; det var bare den borgerlige kapitalist-overklassen den vilde sætte i steden for junkervældet. Det som var liberalt i den nye regjering, det var, at den vilde ta mer hensyn til landdagsflertallet end bruk hadde været i Preussen, og saa var den mer lysten paa tysk nasjonal samling end de preussiske junkerne for det meste var. Prins Wil-helm drømte om at et liberalt Preussen skulde drage hele Tyskland til sig og saaledes vinde forbi Østrike.

Straks denne nye regjering hadde tat ved magten, — med det samme Bismarck var sendt til St. Petersburg, — reiste det sig et europæisk spørsmaal som satte libe-ralismen paa alvorlig prøve, om den med kraftig gjerning kunde fremme sine formaal. Det var den italienske selvstændighetskrigen i 1859 og 1860. Alle nasjonal-sindede tyskere maatte uvilkaarlig kjende samhug med den nasjonale reisning i Italia, og en mand som Bismarck kunde desuten finde nytte for Preussen i at det laget sig et sterkt italiensk rike som kunde være en motvegt mot Østrike paa den andre kanten. Men de gammelkonser-vative preussere syntes det var ilde, at Østrike skulde lide slikt tap i Italia, og de nasjonal-liberale blev tvil-raadige, fordi den gamle arvefienden Frankrike saa ut til at faa vindingen av det østrikske nederlaget. Mer og

mer blev de skræmt over paa den østrikske siden, imot Italia; fiendskapen mot Frankrike fra 1813 og 1840 vaaknet paa nyt i fuld styrke, og folkeropet blev: nasjonal krig imot Frankrike!

Den preussiske regjering var mest tilbøielig til at følge dette ropet. Prins Wilhelm selv hadde oplevd, hvorledes fransk hærmagt under den første Napoleon hadde trakket først Østrike og efterpaa Preussen under fot. Skulde det faa lov at gaa like ens nu? Men samtidig hadde han levende i sig det saare mindet om Olmütz, om hvorledes Østrike hadde bøid Preussen under sin vilje. Hans krav maatte bli, at om han skulde gaa med paa at hjælpe Østrike, saa maatte det Tyske Forbundet sætte hele sin hærmagt under preussisk førerskap. Det viste sig, at slikt et krav vilde Østrike aldrig godta'; heller end saaledes at gi fra sig førerskapen i Tyskland, vilde det gi slip paa herredømet i Italia, og det skyndte sig at faa fred med Frankrike mot at avstaa Lombardiet. Den franske keiseren var ogsaa glad ved at faa fred; for han likte ikke at faa krig med Preussen òg. Bakefter gik Preussen ind paa at garantere alle de østrikske landene mot Frankrike, liksom det hadde gjort imot Rusland i 1854.

Bismarck var liksaa lite nøid med den preussiske politikken nu som i Krim-krigs-dagene. Han sat magtløs i St. Petersburg og saa sig arg og bitter pa hændingene. Han kjendte sig «som en daadslysten løitnant som midt i krigen blir sendt i garnisonstjeneste». Han holdt sig til den gamle grundsætningen sin, at en stat skal aldrig gaa i krig uten den vil vinde noget for sig selv, og rent urimeligt syntes han det var, om Preussen skulde hjælpe selve nærmeste motstanderen sin, Østrike. Han mente Preussen skulde vyrlaust nytte paa, nu mens tilhøvet var saa lagligt, mens baade Østrike og Frankrike var bundne, og tvinge sig frem til sterkere magt i Tyskland, først og fremst sige sig løs fra Østrike og hele den gamle forbundsordningen som bare holdt Preussen under aaket.

Men det var ingen som lydde efter den politikken Bismarck forkyndte, og direkte fik Preussen ingen vinding av den italienske krigen; bare mistroen i Østrike hadde vokset sig sterkere.

Bismarck maatte nøies med i St. Petersburg at bygge videre paa grundlaget for den fremgangsveien han hadde i tankerne. Og det var ikke saa rent lite heller han kunde gjøre paa den plads han var sat. Fra første stund han hadde fæstet tanken paa motsætningen til Østrike, — at det 'var i strid med Østrike Preussen maatte vinde frem til selvstændig stormagt, — hadde han set, at det galdt om at vinde Ruslands venskap. Det var med russisk hjælp Østrike i 1850 hadde tvunget igjennem forliket i Olmütz, og saa længe Friedrich Wilhelm IV var konge, hadde tsaren ingen tro paa den preussiske viljen til at staa fast imot alle frihetsbevægelser; det var Østrike tsaren lét paa i striden mot revolusjonen. Østrike hadde spildt al denne godviljen med politikken sin i Krimkrigen, og agget sat dypere i russerne mot den troløse gamle vaapenbroren end imot selve seierherrerne. Derfor blev Bismarck hjertelig mottat i St. Petersburg, netop fordi han var kjendt for at være østriksk-fiendtlig, og han prøvde binde Rusland sammen med Preussen. Selve den russiske utenriksminister Gortsjakov kjendte han godt fra Frankfurt; han visste det var en mand som likte gjøling, og saa gjølte han for ham, — Gortsjakov regnet Bismarck for sin elev, og var saa aapen mot ham som en hjerteven. Selv den noget kalde tsar Alexander fik han gjort varm, især efterat han hadde lært sig til at tale russisk med ham, og saaledes nyttet han ut vilkaarene til gagn for Preussen saa langt som raad var.

Selv lærte han ogsaa i disse aarene, og det kom nye emner ind i hans politiske fremtidsplaner, fordi han altid vilde regne med de virkelige magter. Han fik se i Italia hvad magt det kunde være i den nasjonale tanken, og siden han hadde samhug med den italienske reisning, kunde han lettere komme til at se venlig paa den sterke

nasjonale bevægelse som gik over Tyskland i 1859. Han mente det kunde være umaken værdt at styrke sambaandet mellem folk og regjering i Preussen med venskapelig færd imot det nye Italia, og i 1860 slog han for første gang paa at Preussen kunde ta op igjen tanken om tysk folkerepræsentasjon. Aaret efter satte han op for kong Wilhelm en hel utgreiing om denne planen. Paa den veien, mente han, kunde Preussen komme sig ut av de vilkaar det nu hadde i forbundsdagen, at smaastatene kunde stemme det ned; i en tysk folkerepræsentasjon vilde Preussen med sit folketal veie op alle smaastatene ihop. Han kjendte det nødvendigt for sig at holde frem, at slik en omordning slet ikke i og for sig var revolusjonær. Men han kunde da ikke dølje for sig, at med slike planer hadde han helt sveket sit gamle junkerparti, og han hadde nu bare spot for de gamle vennene sine, «doktrinære» som bygget politikken sin paa dogmatisk grund.

Saa sterkt hadde han svinget paa de ti aarene fra 1850, og likevel var han slet ikke derfor blit liberal. Det var ikke paa parlamentarisk vei han trodde han kunde naa sit maal. Han vilde gjerne ta imot hjælp av de tysk-nasjonale tankerne; men det var til vinding for Preussen han vilde bruke dem. Somme meningsfrænder hadde han nok; han mente selv de beste av junkerne holdt med ham. Men noget parti kunde han ikke støtte sig til, og i sin ensomhet i St. Petersburg — der han desuten ofte var syk og nervøs — kunde han nok mang en gang mistvile, om han nogensinde skulde faa slippe til med politikken sin.

Og likevel — denne ensomme manden var det stadig man ventet paa skulde ta styringen i Preussen; han blev gang paa gang nævnt som minister baade paa folkemund og mellem statsmænd. Endda næsten alle var uenige med ham og rædde for ham, — rædde for den vyrlause fremfærd han altid gjorde sig til talsmand for —, saa trodde de i grunden han var selvskreven til at løse de politiske flokerne i Preussen. For ingen kunde være blind for at «den

nye tid» i den preussiske styrelsen hadde gjort fuld fjasko, og den liberale politikken prins Wilhelm hadde villet bære frem, hadde endt med aapen strid mellem landdag og regjering.

Det var den gammelpreussiske magttanken som kom i strid med den unge liberalismen. Prins Wilhelm var en egte preussisk offiser av den gamle skolen. Han var ikke opdraget til at bli konge, statsmand; han var den yngre broren, og fik derfor bare militær utdannelse. Det er rimelïgt, at da han — alt seksti aar gammel — skulde overta landstyrelsen, var det militære spørsmaal som mest interesserte ham; det var hæren han vilde ha i god stand. Det laa politiske røinsler under; nu sist i 1850 hadde han set, hvorledes Preussen maatte bøie sig fordi det ikke syntes ha sterk nok hærmagt. Det var blit en rotfæstet tanke i ham, at skulde Preussen og det preussiske kongedømet holde sig i vyrnad og magt utenlands og indenlands, saa var det første vilkaaret en god, lydig hær.

Den preussiske hæren i 50-aarene var den samme som frihetskrigen 1813—14 hadde skapt; baade i ordning og talstyrke var den endda helt i gammel skik, og baade militært og sosialt kunde det være meget at indvende mot den. Endda folketallet i Preussen hadde øket næsten til det dobbelte, blev det ikke indkaldt flere unggutter end før, saa vernepligten var ikke virkelig almindelig længer, — dette var et lyte som alle gjerne vilde være med at rette paa. Mer strid blev det, naar det blev spørsmaal om linjehær eller landvern; her tørnet den rent militære tanken, den som vilde holde hæren under streng mandstugt til redskap for offiserene, imot den liberale tanken om en «folkehær», den som i 1813 hadde skapt «folket i vaapen» til vern for fædrelandet. Og kvassest stod meningene mot hverandre, naar det galdt tjenestetiden: de liberale mente hærfolket kunde greie sig med to aars øvelse liksaa vel nu som i 1813, — de militære mente tre aar maatte til, skulde de faa rette hærmands-aanden ind i karene.

Hele dette hærspørsmaalet var paa bunden meget mer end militært. Det var i det den kom til at samle sig, hele den gamle motsætningen i det preussiske samfundet, — striden mellem den militære jordadelen og den borgerlige kapitalismen, — striden mellem sær-preussisk magtpolitik og fredelig tysk-nasjonal samling.

Prins Wilhelm stod fast paa det rent militære standpunktet. I andre spørsmaal var han villig til at bøie sig for andres meninger; men her var noget som han skjønte sig paa, og ingen ting maatte faa komme i veien for det som var militært paakrævd. Noget med det første han hadde gjort, da han tok ved regjeringen, var at han gjorde *Moltke* til chef for generalstaben, og da krigsministeren ikke var lysten paa at komme til landdagen med de store utgiftene som den nye hærordningen krævde, saa byttet han krigsminister og tok ind i regjeringen i desbr. 1859 en junker som ikke hørte til det liberale partiet, — *Albrecht von Roon*. Det var en mand med ikke lite to i sig til en stor mand, — en kraftkar, djerv og braasint, retskaaren og endefram i tanke og gjerning, en tro kongstjener som var villig til at gaa gjennem ilden for den kongelige sak. Med ham kom det første brudd i den liberale regjering, og det var han mer end nogen anden som fik den sprængt.

Flertallet i landdagen, i det folkevalgte huset, likte ikke den nye hærordningen; men i ordskiftet om den kom de militære hensyn mer og mer i bakgrunden, — spørsmaalet blev om landdagen eller regjeringen skulde raade for omordningen. Efter de gamle hærlovene kunde regjeringen godt paa egen haand indkalde alle de værnepligtige ungguttene, og den kunde gi dem den øvelsestid den syntes de trang. Men til alt dette behøvdes penger, en 8—9 mill. Thaler (over 20 mill. kroner) om aaret, og det var landdagen som skulde bevilge pengene. Her kom da ind det politiske spørsmaalet om bevilgningsmagten; det blev en stor parlamentarisk strid mel-

lem regjeringen og det folkevalgte huset, — en strid om selve grundloven.

Da regjeringen i 1860 ikke kunde faa landdagen med paa den nye hærloven, tog den hele loven tilbake og gjennemførte omordningen paa egen haand, bare bad landdagen om penger. Landdagen gav pengene midlertidig baade i 1860 og i 1861, men med det vilkaaret at ingen ting dermed skulde være bundet; den vilde først ha hærloven for sig paa nyt. Prins Wilhelm paa sin side vilde ikke gaa med paa det; han mente hæren maatte ikke bli bragt i ulage paa nyt, og mer og mer byttet han de liberale ministrene med folk som stod paa kongssiden. Saa negtet repræsentanthuset vaaren 1862 at bevilge flere penger til den nye hærordning, og da nye valg blev utskrevne, blev de bare en større seier for de liberale end nogensinde før, — de konservative blev næsten sopt ut av huset. Den 23de septbr. 1862 negtet ogsaa det nye repræsentanthuset med vældigt flertal at bevilge de penger regjeringen vilde ha.

Samme dagen blev Bismarck, — «*der schreckliche Bismarck*», som en østriksk minister nylig hadde kaldt ham, — utnævnt til minister og formand for den preussiske regjering. Nu skulde han ta striden op.

Prins Wilhelm — eller kong Wilhelm, som han hette fra nyaaret 1861 — hadde mer end én gang tænkt paa at faa Bismarck med i regjeringen. Han kjendte hans kongetroskap helt fra landdagen 1847, og efter hans nytteløse forsøk paa at sætte magt mot mars-revolusjonen, hadde prins Wilhelm takket ham varmt, og lovt at det skulde han aldrig glemme. Bismarck hadde i den tiden talt saa hardt til prinsen om hvorledes kongedømet hadde vanæret sig, saa prinsen stridgraat. Baade dengangen og siden kjendte visst prinsen en magt hos Bismarck som samstundes drog ham og skræmte ham. De var stadig i brevskifte om politiske saker, efter Bismarck hadde gaat ind i diplomatiet, og prinsen hadde flere ganger bedt ham greie ut synsmaaterne sine for ham. Alt i 1860

hadde de forhandlet med hverandre, om Bismarck skulde bli utenriksminister, og han hadde prøvd gjøre sit program saa lempeligt og smakeligt som raad var; men prinsen merket likevel at det vilde bli et brudd med den tilvante politikken, og han vaaget sig ikke til med slikt endda, — at ta en minister «som bare vilde sætte al ting paa ende».

Jo hardere striden med landdagen nu kveste sig til, desto mer drev krigsministeren Roon paa at Bismarck skulde ind i regjeringen. Med tanke paa dette var det at Bismarck i mai 1862, just mens de preussiske landdagsvalgene stod paa, blev kaldt hjem fra St. Petersburg og midlertidig gjort til minister i Paris, — kong Wilhelm kunde endda ikke faa sig til avgjøre for godt, om Bismarck skulde bli værende i Paris eller ta styret i Berlin.

Bismarck selv blev mer og mer utaalmodig, og vilde ha visshet for sin skjæbne. Han brandt efter at slippe til og faa styrelsen i landet sit; tiden var kommen for ham nu, mente han, just saa floket som den politiske striden var blit. «Den rører sig friskt i mig,» skrev han til Roon straks han var kommen til Paris, «virksomhetsaanden hos hint dyr som maa ut og danse paa isen, naar det synes det har det altfor godt.» Han vilde ha vaapen i haand for at kaste sig ind i hardeste striden. Former brydde han sig ikke om; det kvittet ham ett om han blev formand for regjeringen i navnet eller ikke. «*Mir geht Portefeuille über Präsidium,*» skrev han til Roon (2dre juni 1862). Han kjendte kraft i sig til at føre hele regjeringen efter sin vilje like fuldt.

Og han vilde ta op striden med landdagen i fuldeste omfang. Den gangen han selv var landdagsmand, og den preussiske grundloven kom istand, da hadde han i stadig strid holdt frem, at landdagen maatte ikke faa tilføre til at bruke bevilgningsmagten sin til at presse regjeringen til politiske indrømmelser; den preussiske kongemagt maatte ikke sige ned, saa den bare blev et redskap for en ustø og umyndig folkevilje. Nu mante Roon

ham paa junkervis til at mindes den gamle ridderpligt at hugge kongen ut av fiendehaand, og Bismarck hadde alt aaret i forveien forkyndt for Roon: «Jeg er min konge tro, om det saa bær ut i Vendée.»

Saa endelig i september 1862, mens landdagen holdt paa at gjøre sig færdig med hærbevilgningen, kom det telegram fra Roon, at Bismarck maatte skynde sig til Berlin alt han orket. Og Bismarck var ikke sen med at lyde kaldet.

Han kom til en konge i tung sjælenød. Kong Wilhelm syntes det var uforsvarligt for landet at lægge ned hær-reformen; men næsten ingen hadde han med sig, — landdagen var imot ham, ministrene turde ikke føre striden længer, de nærmeste skyldfolk i kongehuset — dronningen og kronprinsen — raadde ham til at bøie sig. Da Bismarck kom til ham, hadde han alt sat op sit tronfrasigelsesbrev; under slike vilkaar syntes han ikke længer han kunde være konge.

Bismarck svarte straks, at han og Roon var villige til at staa i regjeringen og bære frem hær-reformen paa trods av hele landdagen. Kongen mente da, at saa længe nogen vilde hjælpe ham, var han pligtig til at holde striden sin oppe, og saa gav han Bismarck et langt program paa otte tætte sider for sin regjering. Men Bismarck vilde ikke vite av slike forskrifter. Nu kjendte han at han var den eneste mand som kunde hjælpe kongen, og han grep magten med begge hænder, paa en gang vyrlaust og med vyrnad. Han la ut for kongen, at nu spurtes det ikke om særskilte programsaker; nu galdt det bare om kongsvælde eller landdagsvælde, og forsøket paa at gjøre landdagen enevældig maatte bli avvendt, om kongen saa en tid maatte gjøre sig til diktator. «Jeg gaar med kongen,» sa han, «og jeg vil heller falde med ham end svike ham i striden.» Men saa var det forutsætningen hans ogsaa, at det var h a n s vilje som skulde styre kongen; kongemagten blev paa en gang formaal og redskap for den bismarckske politikken.

Bismarck var herre i Preussen, og han levendegjorde i sig hele den gamle preussiske statstanken, baade kongstanken og junkertanken. Den dagen han blev minister, var den preussiske kongen vundet tilbake for den preussiske adelen, og med Bismarck til høvding, med kongsmagten til fanebærer, gik denne adelen, det gamle krigersamfundet i Tyskland, i gang med at lægge hele Tyskland under sit vælde. Just saaledes vilde vel ikke Bismarck ha formet programmet, og han hadde lært i sin diplomatgjerning, at mange gamle adelsidealer maatte lempe sig efter de nye vilkaar. Men han forkyndte da selv, at det det nu spurtes om i Tyskland, var dette ene: hvem skal ha førerskapen? Det store fremtidsspørsmaalet, det som nu tvang sig frem til avgjørelse, var dette: skulde det lykkes at gjøre Tyskland preussisk?

Striden stod for det første i selve Preussen, og spørsmaalet galdt bevilgningsmagten for landdagen. Grundloven fra 1850 foreskrev: «Alle indtækter og utgifter for staten maa for hvert aar bli anslaat i forveien og opført i et budget som aarlig blir fastsat ved lov.» Om lover var det i en anden paragraf foreskrevet, at de maatte ha samtykke hos begge hus i landdagen, repræsentanthuset og herrehuset, og endelig hos kongen. Men om det hændte, at disse tre magter ikke blev enige, var det ingen ting sagt om hvorledes striden skulde bli løst. De hadde ingen anden utvei end at finde et kompromis, og fandt de ikke det, blev det bare spørsmaal om hvem som hadde største magten. Slik var i det minste den statsretlige tankegangen Bismarck fulgte. De liberale, flertallet i repræsentanthuset, mente at dette var at velte overende hele grundloven; statsmagtene s k u l d e bli enige om statsutgiftene, og blev de ikke enige, saa stod regjeringen uten budget, — i det minste kunde den ikke bruke andre penger end de som alle tre partene var enige om, saa naar repræsentanthuset negtet en bevilgning, saa var den ulovlig.

Den teoretiske retten var visselig paa den liberale

siden; men den historiske erfaring var imot teorien. I Preussen var det ikke folkemagten, men kongemagten som var grundlaget, og landdagen hadde i virkeligheten git magten fra sig med den bestemmelse i grundloven, at alle skatter og avgifter skulde staa ved lag, til de blev omgjort ved lov. Repræsentanthuset kunde saaledes ikke ta indtæktene fra regjeringen, og just med tanke paa dette var det at herrehuset i 1861 hadde gaat med paa en ny jordskat som faldt liksaa tungt paa adelsjord som paa bondejord, — denne liberale reformen blev nu et vaapen for regjeringen imot landdagen.

Det første Bismarck gjorde, efter han var blit statsminister, var at han tok hele budgetforslaget for 1863 tilbake fra landdagen, saa repræsentanthuset slet ikke fik gjøre sig færdigt med det. Herrehuset godkjendte i en særskilt resolusjon budgettet slikt som regjeringen vilde ha det, og med dette budgettet styrte den da landet i 1863. Denne tilstand kom til at vare i fire aar, til 1866. Repræsentanthuset vilde i denne tiden aldrig bevilge de pengene regjeringen krævde til hæren; det forkyndte gang paa gang, at hele styrelsen var lovløs, — at ministrene hver dag brøt selve grundloven. Bismarck vørte det ikke; han bare holdt frem paa den veien han hadde valgt sig.

Paa ukedagen efter han hadde overtat styrelsen, 30te septbr. 1862, sa han i repræsentanthusets budgetkommisjon et ord som gav hele grundlaget for hans politik, og som siden har været brukt til særmerke for — en kan sige hele den politiske skolen hans. «Ikke taler eller flertals-vedtak,» sa han, «avgjør de store spørsmaalene i tiden; men jern og blod.»

Samme tanken hadde han holdt frem tretten aar i forveien, paa landdagen i 1849, naar det galdt motsætningen mellem folkemagt og overklassemagt. I det tyske spørsmaalet, naar det galdt forholdet mellem Preussen og det øvrige Tyskland, hadde han i 1859 brukt den vendingen til utenriksministeren i Berlin, at tilstanden i det

Tyske Forbundet før eller senere maatte bli lækt «*ferro et igni*», med jern og ild, eller med glohett jern; det var amputering med kniv han hadde i tankerne. Paa nyt var det nu det tyske spørsmaalet han vendte tanken imot, og nu var det ikke læken, men hærmanden som talte.

Det var magtpolitikken han gjorde sig til aapen talsmand for. Den som har magten, han bruker den, sa han straks efterpaa til landdagen, og baade utenlands og indenlands skjønte man, at denne statsmanden for jern og blod varslet ind tung strid for de retstankerne som til nu hadde været i fremgang. Bismarck vilde gjøre Preussen vaapensterkt, og til det formaalet trang han, som han hadde sagt i 1850, 1) penger, 2) penger, 3) meget mer penger end landdagen vilde gi. Derfor maatte han for det første bryte landdagsmagten og paa nyt gjøre kongen til herre i Preussen.

Liksaa vel som kongen trang til ham i denne striden, liksaa vel trang han til kongen. I et fjerdedels-aarhundred skulde de to staa sammen i et inderligt samarbeid som nok kunde sætte baade konge og minister paa prøve, og de var saa ulike, at det ikke var venteligt det altid skulde gaa saa let.

Kong Wilhelm I var i 1862 alt en mand paa 65 aar, 18 aar ældre end Bismarck, og hvor smaatøk og kravløs han var for sin person baade i tanke og færd, saa tænkte han stort om kongsgjerningen sin; han glemte aldrig, at det var han som var herren. Han hadde ingen overlegen begavelse, og det visste han; han bøide sig villig for sterkere tanker og viljer. Men han blev ikke uselvstændig for det. Offiseren var det dypeste i ham; regelret var han i alle ting, og sin pligt gjorde han til det ytterste, i stort og i smaat. Han brukte uniform i alt sit regjerings-arbeid, om han saa bare sat foran sit eget skrivebord; han levde i arbeid, og han prøvde selv hver ting han skulde sætte navnet sit paa. Men saa krævde han streng pligtopfyldelse hos sine tjenere ogsaa, hvor snild og venlig han saa var i sindelag og i

form. En retlinjet karakter var han, — en adelsmand, en konge i dypeste grund. Og likevel med noget barnsligt rørende over sig, som gjør vyrnaden om til kjærlighet.

Han tok op striden sammen med Bismarck i 1862, fordi han kjendte sig tryg paa at han hadde retten med sig. Men det var ikke altid saa let for Bismarck siden at faa kongen med paa politikken sin, just fordi Bismarck ikke vørte retten saa høit. Kong Wilhelm taalte godt at bli motsagt; de som han hadde tillit til, kunde frit sige til ham det de vilde, og Bismarck brukte den retten. Men han turde likevel ikke lægge frem for ham hele sin politik i sammenhæng; han maatte føre kongen steg for steg, saa det til slut ikke blev anden utvei for ham end at gaa dit Bismarck vilde ha ham, — det gjælder baade i det danske, i det østrikske, og i det franske spørsmaalet. Og det var tidt med tungt hjerte han fulgte Bismarck. Bismarck sa og mente, at den preussiske kongen var han bunden til i inderlig troskap; men mot andre konger og andre land kjendte han ikke den ringeste forpligtelse. Kong Wilhelm hadde retstanken levende i sig i alle tilhøve, og derfor kunde han mang en gang stritte imot den bismarckske politikken. Men han var likevel glad for det som Bismarck vandt for ham og riket, og han blygdes aldrig for at vedstaa hvor taknemlig han kjendte sig. Han kom aldrig paa at det kunde være nogen æremink for ham, kongen, at ha en stor minister og aapent sige fra hvor meget han skyldte ham. Netop i forholdet til Bismarck kom alt det rene og fine hos kong Wilhelm allersterkest frem, og Bismarck kunde altid trygt lite paa den kongelige venskapen.

Men saa hadde han en motstander i dronning Augusta, — «*der Feuerkopf*», som kong Wilhelm kaldte hende. Hun stod helt paa den liberale siden; hun hadde sat al sin hug ind paa den «nye tid» som skulde komme med den liberale regjering i 1858. Av et varmt hjerte, med varm og sterk tanke holdt hun sine idealer oppe, og stred altid for dem; hun vilde holde kongen i inderligt

sambaand med folket, og hun opdrog kronprinsen i samme tankegangen. Bismarck kom til at hate hende med bitter motvilje, og det er ikke noget menneske han biter efter saa haskt, saa ubarmhjertig i mindeverket sit, som dronning Augusta, — altid naar han møtte motstand hos kongen, saa mistænkte han dronningen for at det var hendes verk, og han blir selv liten i strævet sit for at drage hende ned.

Det er noget symbolsk i denne motsætningen mellem dronning Augusta og Bismarck. Hun var fra Weimar, Goethe-byen, og hun hadde i sig meget av aanden fra Goethe-tiden, — den verdensborgerlige, aands-frie tid, som hadde mer sans for aandsfremgang end for statsvinding. Det var dette Tyskland, — det Tyskland som først og fremst satte sin ære i arbeidet for menneskekulturen, — det var det dronning Augusta stred for imot det preussiske junkerdømet med sine «materielle interesser», sin haandfaste klasse- og statstanke, sin vyrlause jern- og blod-politik. Striden stod mellem Bismarck og Goethe. Og Goethe tapte.

6. Slesvig-Holsten.

Fra 23de septbr. 1862 var det Bismarck som styrte Preussen. Og han styrte med hard haand. Han vørte ikke landdagen, enten den negtet ham penger eller gav ham mistillitsvotum; blev han for lei, sendte han bare landdagsmændene hjem. Han vørte ikke bladene; gik de for hardt ind paa ham, satte han laas for munden deres med vilkaarlige paabud og advarsler. Han vørte ikke det som kaldte sig «folkemeningen», og han taalte ikke at de som stod under ham, vaaget sig frem med selvstændig mening.

Han, som i sine embedsdager hadde klaget over hvor klavebunden en preussisk embedsmand var, han krævde nu at alt embedsverket helt skulde staa til tjeneste for hans politik. Da hans bror, landraaden, hadde sagt til ham (det var før landdagsvalget i 1863), han syntes han burde holde sig nøitral i den politiske striden, saa skrev Bismarck til provinsstyreren over ham: «Vi venter av alle som staar i kongens tjeneste, at de i og utenfor valgene holder sig fra alslags arbeid mot den kgl. regjering, og hver en embedsmand som paa nogen maate i adfærd eller gjerning lægger for dagen opposisjonelle synsmaater, vil vi regne for en regjeringsfiende og behandle ham derefter. Men de politiske embedsmænd som hver en regjering maa støtte sig til, og som just derfor er uavsættelige, dem kræver vi aktiv hjælp av

og særskilt til valgene tydeligt og kraftigt arbeid paa regjeringens side. Landraader som ikke holder sig efter dette, maa De melde til regjeringen, saa de kan bli sat ut av tjeneste.»

Og han, som i sin diplomattid i Frankfurt saa tidt hadde prøvd at faa omlagt hele den preussiske politikken, ja somme tider hadde drevet politik paa egen haand, han kastet sig nu med tyngden av al sin magt over diplomater som vilde snu kongen fra hans politik. Til en av dem, sendemanden i Paris, skrev han i 1863: «Det er umuligt at kongen skal ha to utenriksministre, eller at den vigtigste ombudsmanden utenlands i dagsens store spørsmaal hos selve kongen skal stride for en anden politik end den regjeringen vil ha. Jeg kan ikke dele med nogen anden raadgiver-embedet hos kongen, og om kongen vilde ha mig til noget slikt, maatte jeg ta avsked. Det har jeg nylig sagt til kongen; han syntes det var rimeligt, og jeg maa staa fast paa det. Meldinger som bare gjenspeiler regjerings-meninger, venter ingen; men meldingene fra Dem fremtrær som regjeringsforelæg som raader kongen til at vælge den motsatte politik av den som han har godkjendt sammen med regjeringen. En kvas, nær-sagt fiendtlig kritik imot den er ikke en sendemands-melding, men et nyt ministerprogram, og det maa De komme hit og stride for i landdagen og bladene i spidsen for oppositionen, men ikke i det embedet De nu har; jeg siger som De, at kommer fædrelandskjærligheten og venskap i strid, saa gaar fædrelandskjærligheten først.»

Bismarck hadde gaat ind i regjeringen uten departement; men det stod bare paa i fjorten dager, — den 8de oktbr. 1862 blev han utenriksminister. Aaret i forveien, da det var tale om at han skulde ta indenriksministerdepartementet, hadde han skrevet til Roon: «Bare et skifte i utenrikspolitikken vor kan, tror jeg, fri kongemagten i det indre fra det trykket den ellers i længden ikke kan greie sig imot.» Og med spot hadde han lagt til: «Vi er næsten liksaa dumstolte som franskmændene;

kan vi faa os til at tro at det staar age av os utenlands, saa tar vi til takke med litt av hvert hjemme.»

Det var dette han nu vilde prøve paa, — løse floken indenlands med stordaad utenlands. Det er noget som mang en statsmand har prøvd paa; men ingen har greidd det saa godt som Bismarck. Han var, da han tok ved styrelsen, den manden som var mest hatet i Tyskland; faa aar efter var han en folkegud. Han var regnet for selve den personifiserte motstand mot nasjonaltanken, og mindre end ti aar efter fik han æren for at ha baaret frem det største nasjonalverket Tyskland hadde set i det 19de aarhundred.

Denne politiske seieren sin vandt han i tre slag, — krigen om Slesvig-Holsten, krigen med Østrike, krigen med Frankrike. «Jern og blod» var det som avgjorde fremgangen; det fik han ret i. Det har tidt været drøftet, hvor meget av dette Bismarck hadde tænkt ut paa forhaand, og fuldvisst kan det kanske aldrig bli; for han lempet sig altid efter vilkaarene omkring sig og nyttet ut alt for sit formaal. Men selve det store formaalet, magt for Preussen, stod altid fast for ham, og veien frem hadde han staket ut i vigtige ting, det har jeg alt eftervist. Jeg skal nu først skildre hans politik i det slesvig-holstenske spørsmaalet, og det er da vel umaken værdt at se hvad tanker han hadde gjort sig om det, før han blev minister; for alt mens han var i Frankfurt, hadde han hat meget med det at gjøre, saa det var ikke noget nyt spørsmaal for ham, — kanske faa i Tyskland kjendte det saa godt som han, med alle dets floker og kroker.

Slesvig-Holsten hadde, helt ifra 1830-aarene, mer og mer blit som et nasjonalt symbol for Tyskland. Kravet paa fri, parlamentarisk styrelse i hertugdømene i steden for det kgl. enevælde hadde snart blit til en strid mellem tysk nasjonalitet og dansk herremagt. Denne striden kunde ikke faa lov at bli stridd ut indenfor det danske riket; tyskerne i Tyskland maatte naturlig kjende samhug med sine ætbrødre under den danske kongen,

og de hadde en lovlig ret til at lægge sig op i striden, i det minste i Holsten, siden det hørte med til det Tyske Forbundet. Slesvig var det anderledes med, siden det statsretlig var rent dansk land; men storparten av folket der ogsaa var tyskere, og baade historisk og retlig var det mange sterke baand som knyttet Slesvig og Holsten ihop. Det tyske nasjonalkravet gjorde ingen forskjel, det tok «*Schleswig-Holstein meerumschlungen*» ihop i samme ropet, og vilde helst slite begge hertugdømene ut av det danske kongevælde og sætte dem under en fri tysk fyrste, Augustenborgeren. Slesvig selv hadde ingen ting imot dette; det var i grunden ikke før i 50-aarene at det kom op en dansk nasjonalbevægelse i Nord-Slesvig, og selv da vilde nordslesvigerne nødig skilles fra resten av det hertugdømet som de hadde delt historie med.

Bismarck skilte altid kvast mellem Slesvig og Holsten, og han hadde ingen samhug med revolusjonære folkebevægelser. I oprørskrigen 1848 avdømte han uten naade de slesvig-holstenere som reiste sig imot den lovlige landsherren sin, og han hadde klart for sig, at den tyske forbundsdagen ikke hadde ret over andet end Holsten.

Stormagtene hadde trodd de skulde ha faat gjort ende paa hele spørsmaalet, da de fik istand traktaten i London 1852 og dermed gjorde arveretten grei, saa Augustenborgerne ikke kunde komme med flere krav. Men den danske regjering maatte paa forhaand love Slesvig og Holsten visse friheter og nasjonale rettigheter, og dermed blev spørsmaalet holdt aapent likevel; for det var næsten uraad at forlike de tyske og danske krav, og hele saken floket sig mer og mer ihop i klager og lovfortolkninger og nytteløse forsøk, i forhandling og strid mellem danske regjeringsmagter og slesvigske og holstenske landdager, i brevskifte mellem Danmark og den tyske forbundsdagen og alle de europæiske stormagtene.

Bismarck sat i Frankfurt og skulde være maalsmanden for de preussiske interesserne; men han kjendte sig ikke

rigtig stø paa hvorledes han skulde ta denne saken. Det værste var at han ikke hadde fuld tiltro til sin egen regjering, at den vilde stevne djervt frem paa den veien den engang hadde valgt. Saa maatte han ha mistro baade til Østrike og de andre tyske statene, at de vilde bruke Preussen til at rake kastanjerne ut av ilden for dem. Og ikke var han tryg for stormagtene utenlands, saa længe ikke Preussen hadde kommet sig ut av de ufrie vilkaarene det endnu levde under i den europæiske storpolitikken.

Derfor ser vi, at han somme tider (27de mai 1856) vilde ha Preussen til at ta hele spørsmaalet i egne hænder, og mens saken drog sig frem seint og seigt i forbundsdagen, mente han Preussen kunde vende sig bent til Kjøbenhavn med sine krav og saaledes syne hele Tyskland sin nasjonale førervilje med den «demonstrative effekt som kunde være til politisk vinding for os». Andre tider (1857) kunde han mane til at velte alt ansvaret fra Preussen over paa hele Forbundet. Det er rent snodigt at se utefter 50-aarene, hvorledes baade Preussen og Østrike jevnlig prøvde skyve hverandre frem foran sig; ingen av de to stormagtene hadde hug paa selv at komme for langt ind i den slesvig-holstenske floken, og likevel vilde de ikke at den andre skulde faa æren av at føre saken frem til løsning. Derfor kom det ingen støhet i den tyske politikken i dette spørsmaalet; det eneste visse var at aldrig nogen av partene var nøid med nogen av de andre, — det var ikke andet end mistro og misnøie og klager paa alle kanter.

Likevel ser vi efter hvert hvorledes visse grundsætninger klarere og klarere stiger frem i Bismarcks tanker. Det er næsten selvsagt, at den synsmaaten han prøvde alle forslag paa, det var om de var «*im Interesse Preussischer Politik*». Naar han (1ste mai 1857) talte om de pligtene Preussen hadde mot tyskerne i Slesvig-Holsten efter traktat og efter ære, saa var det bare fordi her kunde være noget at vinde for Preussen. Det som aller-

først, alt i 1848, hadde fæstet sig i hugen hans, det var hvor vanhjulpet Preussen var saa længe det ikke hadde nogen sjømagt, — saa længe det paa sjøen til og med var veikere end slik en stat som Danmark. De tyske nasjonale vilde reise en tysk orlogsflaate og til det bruk vinde den gode havnen i Kiel; det kan visst ingen tvil være om at Bismarck tidlig tænkte paa at vinde Kiel for Preussen. Og det andre han sigtet paa, det var at Preussen i denne saken skulde vinde den politiske førerskapen for hele Tyskland; vil Østrike ikke være med, skrev han en gang (27de mai 1856), «saa ser jeg ingen skade i det for os».

Netop derfor, fordi det var Preussen han altid hadde i tankerne, strittet han imot at Preussen skulde være ombudsmanden for Forbundet, naar det vilde gripe ind i Holsten. «Om det kunde være von om,» skrev han i 1858, da den østrikske regjeringen gjorde forslag om en saadan ordning, — «at Preussen, i det ombudet Østrike esler os til, kunde med ære og fremgang fylde sit kald til at træ frem for Forbundet utenlands, saa burde vi visselig med takk ta imot forslaget fra regjeringen i Wien; men da vilde det knapt ha været fremsat!» Skulde Preussen bare gaa frem paa Forbundets vegner, da vilde det være bundet paa haand og paa fot, og særskilt var det nødt til at holde sig indenfor Eidergrænsen, la Slesvig være. Men naar Preussen saa sig istand til at gaa frem i saken, saa skulde det gaa længer end Østrike og Forbundet kunde følge det; det skulde reise krav om Slesvig òg, og dermed faa hele nasjonalhugen i Tyskland med sig. Saa meget saa han Preussen ikke kunde vaage i al den tiden han var i Frankfurt, og derfor vilde han ikke ha striden avgjort saa fort.

«Efter min synsmaate,» skrev han i 1857, «skjønner jeg slet ikke hvad vi skal vinde ved at saken fort blir forlikt og alle parter nøide. Det er visst godt at stelle os saaledes, at ingen tror vi vil svike klare og greie krav paa at verje Tyskland utenlands; men straks hol-

stenerne hadde faat hertugen sin og levde lykkelig under ham, saa vilde de ikke bry sig mer om Preussen. *Men vi kan, om ikke just nu, saa i tænkelige tilfælde, en gang ha nytte av at de har tanke paa os.* Min mening er derfor, at vi skulde altid drive saken i tysk aand, men sent og varlig, heller iblandt taale litt opskrik end lægge os ut i bekostning og møie, naar vi ikke har utsigt til praktisk vinding.»

Den praktiske vindingen Preussen skulde stræve efter, det var selvsagt at hertugdømene ikke skulde komme under Augustenborgeren, men under Preussen, og saa længe Preussen ikke hadde magt til at sætte dette igjennem, saa mante Bismarck til at holde striden gaaende uforlikt. Da det i 1861 var tale om at ta frem hele spørsmaalet paa en europæisk kongres, mente han Preussen kunde sætte saa strie krav, at det ingen enighet blev av, og i værste fald kunde det vel finde utvei til at komme fra en traktat igjen. «I det hele siger jeg altid til mig selv, at en g o d løsning paa spørsmaalet ikke er ventende før en gang i urolige tider, naar alting lettere kommer i bevægelse, efterat Preussen har vundet et forsprang i magtvilkaar. I slik en stund behøvde vi ikke bry os mer om de ulaglige avtaler som i mellemtiden hadde kommet istand om hertugdømene. Traktater gaar nu til dags fort gjennem mangslags skifte, en krigserklæring gjør ende paa hver eneste en, og den som da faar tak i korset, han signer sig. Er ikke London-traktaten fra 1852 i grunden for længe siden forældet, saa alle er enige om at den trænger til forandring? Hvorfor skulde traktater fra 1862 eller senere være av varigere stof? Traktater styrer ikke verden.»

Det som er sagt i dette brevet, det er — av alt vi hører fra Bismarck, før han selv tok styrelsen — det som fører længst frem imot den løsningen han søkte. Han vilde bruke traktatene til at holde retskravene frem, saa længe Preussen ikke turde gjøre ende paa striden; men straks det hadde magt til det, vilde han faa alle traktater

ut av verden og la vaapnene greie avgjørelsen. Straks efter han var blit utenriksminister, skrev han til en kjending: «Det er sikkert nok, at hele det danske spørsmaalet bare med krig kan bli løst paa en vis som er ønskelig for os. Anledning til denne krigen kan en altid finde, straks en synes stunden er laglig til krigsførsel. Men da spørs det meget mer efter de utenlandske stormagtene end efter de smaatyske regjeringene og den stemningen de kan faa op i Tyskland. Vi er sammen med Østrike om London-traktaten, og den kan vi ikke slippe løs fra uten krig. Men blir det krig, saa kommer utgangen paa den til at avgjøre landegrænserne for det danske rike i fremtiden. Det er ikke preussisk interesse at føre krig med det formaalet at indsætte i Slesvig-Holsten en ny storhertug som i Forbundet bare vil stemme imot Preussen og la sig bruke av Østrike.»

Planen var da nu tydelig: krig, og landvinding for Preussen. Men Bismarck visste hele tiden klart med sig selv, at skulde dette gaa, saa maatte han først faa en vending i de utenrikspolitiske vilkaarene; Preussen maatte ikke faa de andre stormagtene imot sig, — ja de maatte ikke faa saa meget som lægge sig op i avgjørelsen. Spørsmaalet maatte bare faa være tysk, og den første opgave var da at skape en selvstændig stilling for Preussen i Europa. Forbundet avgjør om Holsten, Europa om Slesvig, skrev han en gang (28de mai 1856): «nøkkelen i siste instans ligger mer i London, Paris og Petersburg, end i Frankfurt.» Det galdt for Preussen at faa tak i denne nøkkelen.

En stor hjælp for Bismarck var det, at statsmændene utenlands hadde saa liten greie paa hele det slesvig-holstenske spørsmaalet. Lord Palmerston, den engelske førsteministeren, sa en gang: «Det er bare to mand i England, som nogensinde har skjønt dette spørsmaalet; den ene er prinsgemalen, og han er død; den andre er jeg, og jeg har glemt det alt ihop.» Vi kan ialfald se, at den engelske utenriksministeren lord Russell ikke skjønte stort

av det; ellers hadde han ikke latt sig narre med paa saa mange motsatte og umulige forslag. Om den russiske tsaren og fyrst Gortsjakov fik Bismarck selv røine i St. Petersburg, at spørsmaalet for dem var «*terra incognita*», saa de lot en lavere embedsmand i utenriksstyrelsen ta sig av det. Og i Paris var det ingen som hadde sat sig noget ind i det; Napoleon selv drømte mest om at lage om hele Europa-kortet efter almene nasjonale grundsætninger og hadde ikke taalmod med slike statsretlige floker som det her galdt. En av de fremste diplomatene hans erklærte selv paa et av de mest avgjørende punkter i forhandlingene, at han ikke kunde skjønne just den tankegang som var hovedsaken i den preussiske politikken.

Alt i 1858 kunde Bismarck sige sig tryg for at Frankrike ikke vilde bryte med Preussen paa dette spørsmaalet. Da han aaret i forveien var en tur i Paris, hadde Napoleon selv slaat paa for ham, at Preussen burde styrke sig med baade Slesvig-Holsten og Hannover og dermed vinde grundlaget for en sterkere sjømagt. Kanske kunde da Frankrike med det samme faa rette litt paa grænsen sin imot Tyskland; men hovedsaken for Napoleon var at faa samle fastlandsmagtene under fransk førerskap, saa de kunde holde England i age paa sjøen. Det kunde saa være, at Napoleon ikke vilde like fuldt saa godt, om Preussen hjalp sig selv til rette paa egen haand, og derfor vendte han sig i 1862 paa nyt til Bismarck med det som Bismarck kaldte «de utugtigste samlagstilbud», saa den tyske statsmanden — som i politik ikke var saa overmoralsk — kjendte sig næsten som Josef hos Potifars hustru.

Bismarck vilde ikke gaa med paa noget samlag, og drog sig unda med venskapelige talemaater. Han vilde i det hele ikke binde Preussen med samlag paa nogen kant, saa længe landet endda ikke hadde vundet magt jamgod med de andre stormagtene; han visste at ellers blev det bare de andre som avgjorde hvor meget Preus-

sen skulde faa efter krigen, liksom i 1815, og det vilde han ikke ha noget av. Det han vilde vinde, det var for det første bare en velvillig nøitralitet paa alle sider, og saa regnet han paa uenigheten mellem de andre magtene. For Frankrike visste han, at Napoleons nasjonaltanke drog ham til den tyske siden i det slesvig-holstenske spørsmaalet; den franske keiseren vilde helst ha Slesvig kløvd mellem tyskerne og danskerne. Og fik han hug paa at hjælpe Danmark, saa maatte han i det minste ha England med sig, — det regnet Bismarck ret i.

De som styrte i England, Palmerston og Russell, brukte at bære sig som om de var herrer i Europa, og truet stadig med at lægge sig op i alle mulige spørsmaal; men de var ikke saa villige til at sætte daad bak ord, de trodde ordene deres skulde skræmme, og saa nøide de sig helst med det. Likevel var det en fare med England, især om det kunde faa nogen med sig, og saa meget vigtigere var det for Bismarck at hindre samlag mellem England og Frankrike; han maatte holde paa venskapen med Napoleon.

Paa den andre siden galdt det om for Preussen ikke at bli klemt inde mellem et samlag av Frankrike og Rusland. Det var en fare Bismarck hadde hat øinene aapne for helt fra Krim-krigen, og paa enkelte punkter hadde han faat forberedt god venskap mellem Rusland og Preussen. Men vanskeligheten var med det polske spørsmaalet.

Preussen kunde for sin egen skyld ikke like at faa et selvstændigt Polen paa grænsen. «Hver en seier for den polske nasjonalbevægelsen er et nederlag for Preussen,» hadde Bismarck skrevet i 1861, «og striden imot den kan vi ikke føre efter borgerlige retfærdighetskrav, men bare efter krigslov»; han var ikke ræd for litt kosakbrutalitet heller, naar det galdt om at slaa ned Polen.

Napoleon paa den andre kanten var ivrig for at reise Polen paa nyt, og i selve Rusland var det mægtige viljer, til og med ministeren fyrst Gortsjakov, som drog i samme

leid. Netop nu i førstningen av 60-aarene var det meget paa tale i Rusland at gi Polen selvstyret sit igjen.

Da var det Bismarck, nogen maaneder efter han var blit minister i Preussen, slog et slag som med én gang gjorde ende paa al uvisshet, drog Rusland helt over til Preussen, og sprængte venskapen mellem Rusland og Frankrike. Det var med det samme oprøret i Polen hadde brutt løs i januar 1863. Da sendte han en av sine partivenner, general Alvensleben, til St. Petersburg, og tilbød sig at gjøre avtale om hjælp imot oprøret. Nogen endelig avtale kom ikke istand; for den som Alvensleben skrev under i St. Petersburg, blev aldrig formelig stadfæstet, og Bismarck kunde offisielt more sig med at kalde hele traktaten for en «sjøorm», et indbildt uhyre. Men denne sjøormen var likevel for politikken hans en betydningsfuld realitet; om traktaten i selve det polske spørsmaalet aldrig blev andet end en «død bokstav», saa betydde den for stormagtsgrupperingen en avgjørende seier for Bismarcks planer.

For tsar Alexander var ved oprøret blit lei av de polske selvstyreplaner, og han kom nu hugheilt over paa den preussiske siden. Ja, da han saa at Østrike denne gangen ogsaa stod imot Rusland, tilbød han helt krigssamlag med Preussen imot Østrike. Men Bismarck turde ikke ta imot dette mer end mot samlaget med Frankrike; han vilde ikke binde Preussen, men holde det frit, saa det altid kunde raade sig selv, og han vilde ikke løse indre tyske spørsmaal med fremmed hjælp.

De liberale i Preussen tok hardt paa Bismarck for at han vilde slaa sig i lag med Rusland om at kue en nasjonal frihetsreisning. Men han svarte bare, at en kunde ha menneskelig samhug med hvem en vilde; men de preussiske statsinteresserne kunde ikke være paa oprørssiden.

Keiser Napoleon var paa den polske siden, og han gik med England, Østrike og mange av smaamagtene paa et «diplomatisk felttog» imot Rusland med krav paa

frihet for Polen. Gortsjakov drog ut brevskiftet saa længe, til oprøret var helt kuet, og saa sa han det kunde være nok med det. Napoleon vilde da ha England med i krig; men det vilde ikke den engelske regjeringen, — den hadde aldrig tænkt at gaa længer end til diplomatiske vaapen. Saa bad Napoleon alle de europæiske fyrsterne møtes til stor kongres og drøfte alle stridsspørsmaal som var oppe. Bismarck lot kong Wilhelm svare ja, netop fordi han visste det vilde ikke bli noget av likevel, og ret nok svarte England nei.

Dermed hadde England og Frankrike kommet i motsætning til hverandre, og samtidig var de begge to usams med Rusland. Høsten 1863 stod da vilkaarene slik, at alle de tre ikke-tyske stormagtene var sprængt fra hverandre. Og Bismarck, som i 50-aarene hadde sagt, at Europa vilde ha magten til at avgjøre om Slesvig, han kunde nu spørre med spot: Hvem er Europa?

Bare en eneste stormagt var det Bismarck vilde ha med i avgjørelsen, ja drog med saa sterkt han kunde. Det var den andre tyske stormagten, Østrike. Han vilde ikke spille rent vaagespil; han vilde trygge sig paa alle kanter. Han visste godt, at Preussen hadde ord paa sig for at være magtløst og veikt, og just denne troen kunde lokke andre stormagter til at lægge op imot det, om det gik frem alene. Han mindtes hvorledes det hadde gaat i 1848—50, da Preussen vilde prøve sig paa egen haand, og han hadde ikke hug paa et nyt Olmütz. Men var Østrike med, da behøvde Preussen hverken være ræd for Østrike eller for de andre magtene. Han kunde ikke friste greie paa én gang baade det slesvig-holstenske spørsmaalet og opgjøret med Østrike; først maatte det ene være undagjort, saa kunde det andre komme. Da spørsmaalet meldte sig, og smaastatsmændene vilde drive Preussen frem i krig, da svarte Bismarck: «Jeg skal nok føre krig, men jeg vil staa to imot tre, ikke en imot fire,» — ikke Preussen alene imot alle stormagtene, men Preussen og Østrike sammen.

Og Østrike var mer end villigt til at slaa følge med Preussen imot Danmark. Sommeren 1863 hadde det gjort et forsøk paa at faa det Tyske Forbundet omdannet under sin førerskap, og Preussen hadde negtet at være med; smaastatene vaaget sig da ikke paa et nyt forbund uten Preussen, saa Østrike tapte i denne saken. Det trang nu vel til at vinde opreisning efter nederlaget, og det turde slet ikke la Preussen være alene om at bære frem en stor nasjonal sak.

Utenlands, særlig i Frankrike og Italia, vakte det stygge mistanker, dette pludselige samlaget mellem de to medbeilerne Østrike og Preussen; det blev fortalt, at Preussen hadde kjøpt Østrike med at love det hjælp til vern for de italienske landene som det endda sat med. Saa var det en kveld paa et hofbal, at Bismarck slo av en prat med den italienske sendemanden i Berlin, og italieneren stod imens og lekte med kaarden sin. «Det er Italias kaarde, dette,» sa Bismarck halvt i skjemt. Italieneren støtte den ind i sliren og svarte: «Det ser ikke ut til at De vil gjøre Dem nytte av den, skjønner jeg, siden De har valgt en anden vaapenbror.» — «Aa, han har vi bare leiet,» sa Bismarck. «Gratis?» kom spørsmaalet. Og svaret kom næsten liksaa kort: «Han arbeider for kongen av Preussen.» Dermed var det sagt, Preussen intet vederlag hadde lovt. Østrike var for sin egen skyld nødt til at følge sin medbeiler i striden.

Saaledes hadde Bismarck om høsten 1863 faat lagt hele den europæiske politikken til rette for et fremstøt for Preussen. I september var det Rusland med kraft og fynd avviste indblandingen fra vestmagtene og Østrike i det polske spørsmaalet. I oktober var det Østrike maatte opgi forsøket paa at samle de tyske smaastatene i ny forbundsordning. I november svarte England nei paa den franske indbydelsen til europæisk kongres. Bismarck saa veien fri foran sig.

Sist paa aaret var det i den preussiske landdagen en professor i statskundskap som vilde gi Bismarck lærdom

om de politiske vilkaar i Europa, og han pukket paa at han hadde viet hele sit liv til at studere politik. Bismarck svarte, at han vilde ikke trætte med professoren om teori; men naar det var spørsmaal om hvad hver eneste regjering i Europa vilde gjøre i denne saken, saa trodde han nok han visste det bedre. Og det var netop det som i denne stunden var Bismarcks styrke, at han hadde greie paa alle de tanker og hensyn og stemninger som drev hele den europæiske politikken.

Men hadde han kikket dem allesammen i kortene, saa hadde ikke de tanke om for en farlig medspiller han var. De østrikske statsmænd kjendte ham best, og de var ræd ham. Men ellers var det den gjængse dom baade indenlands og utenlands, at han var en upaalitelig eventyrridder som en ikke behøvde ta altfor alvorlig. I Frankrike syntes de han var rent en karikatur paa en bakstræver-statsmand; i England saa de paa ham næsten som paa et rart dyr. Selv de som skulde hjælpe ham i Tyskland, syntes politikken hans var rent uvettig; hans motstandere, hele den liberale folkemeningen, forkyndte at han førte Preussen og Tyskland ut i bare vanære og nederlag.

I landdagen ropte en taler vaaren 1863: «Danskerne vet visselig, at en preussisk regjering som lever i den kvasseste motstrid til sit eget land, — som snaut har med sig en nævneværdig flok i folket sit, — en regjering som disse indre vilkaar har gjort rent magtløs i resten av Tyskland, saa den ikke kan gjøre et eneste kraftigt optak, — en regjering som med sin politik i det polske spørsmaalet har sat Preussen i den værste uvenskap med vestmagtene, — at slik en regjering slet ikke er istand til at føre krig med Danmark.» Og taleren la til: «Om den preussiske regjeringen under slike vilkaar skulde være lysten paa krig, saa maa vi bestemt gjøre motstand imot slikt, fordi vi da ikke kan vente os en lykkelig utgang paa krigen og en endelig god løsning paa striden.»

Danskerne regnet paa samme maaten. Et av de fremste bladene i Kjøbenhavn, «Fædrelandet», skrev i oktober 1863:

«Det er neppe muligt at tænke sig en for os gunstigere Situation end den nærværende: Tydskland er i en indre Splittelse og Lammelse, som det ikke har kjendt siden Overenskomsten i Ollmütz; den ene av dets Stormagter [Østrike] er dragen hen mod de os gunstige Vestmagter; den anden skrider rask hen mod en indre Krise, hvorfra Ruslands Erkjendtlighed ikke vil kunne redde den; Polens undertvungne Modstand og den paa Grund heraf stigende Spænding mellem Østens og Vestens Magter stille i hvert Fald den nærmeste Fremtid yderst mørk og mislig; Englands Opgivelse af Grev Russells troløse Project [av 1862] er endelig bleven efterfulgt af alvorlige Indsigelser i Frankfurt, medens Frankrig har tilskyndet vore Broderlande til at gjøre fælles Sag med os; og hertil kommer endelig disses Beredvillighed til at indtræde i det Forbund, vi om ikke mange Uger haabe at see sluttet — naar vil man kunne tænke sig en Tingenes Tilstand, der er heldigere for os og uheldigere for vore Fjender? — — — Det vilde forekomme os aldeles uforsvarligt, om man ikke benyttede disse [Tidsforhold] til at fremtvinge en endelig Afgjørelse.»

Og paa dette grundlaget drev Danmark avgjørelsen frem. I septbr. 1863 la den danske regjeringen frem for riksraadet et grundlovsforslag som skulde slaa fast, at Slesvig hørte sammen med Danmark og ikke med Holsten, og den 18de novbr. kunde den nye kongen Christian IX stadfæste denne grundlov til at gjælde fra nyaaret 1864. Krisen var aapen, og Bismarck slog til.

Folkeropet i Tyskland var at hele Forbundet skulde gripe ind, kundgjøre at den danske kongen hadde forspildt sin ret til Slesvig og Holsten, og med magt sætte Augustenborgeren over hertugdømene. Bismarck vilde ikke ofre preussiske soldater og penger for slik en

«usling» som hertugen av Augustenborg; han vilde ikke nu mer end før gjøre Preussen til tjener for Forbundet, og han visste, at om Forbundet gjorde ende paa arve-traktaten fra 1852, saa vilde det bare, saaledes som han hadde skrevet i 1862, drive de fremmede magtene og særskilt England helt over paa den danske siden.

Traktaten fra 1852 var svingtappen i hele hans diplomati. Gang paa gang pekte han paa at Forbundet hadde ikke ret over mer end Holsten, og fandt Danmark sig i at Forbundet grep ind her, saa blev det slet ingen krig av. Det var bare naar Preussen holdt sig til traktaten fra 1852, at det hadde ret til at gjøre krav for Slesvig ogsaa, og det fik folkeretlig grund til at gaa i gang med krig, om ikke Danmark nøie holdt de avtaler som hang sammen med traktaten.

Han forkyndte offentlig i desbr. 1863, at paa dette grundlaget kunde han faa krig hvad dag han vilde, og siden krigen satte alle traktater ut av kraft, saa kunde Preussen efterpaa ordne al ting saaledes som det selv vilde. «Krigen hører til mit program,» skrev han samstundes til den preussiske sendemanden i Paris. Og til landdagen sa han, at om den negtet ham penger til krigen, saa tok han dem hvor han fandt dem. I statsraadet vaaget han sig nu aapent frem med tanken om at vinde hertugdømene for Preussen, og han prøvde egge kong Wilhelm op ved at minde ham om at hver eneste en av hans forfædre i halvtandet hundred aar hadde øket det preussiske landomraade. Kongen trodde Bismarck var drukken; kronprinsen trodde han hadde gaat fra vettet. Men hans politik blev gjennemført.

Han vilde ha krig, og det var hans minste kunst at tvinge den frem. Straks efter nyaaret 1864 satte han det kravet til Danmark, at grundloven av 18de novbr. straks skulde bli tat tilbake, og han visste godt, at det var umuligt at opfylde kravet. For fra nyaaret galdt ingen anden grundlov i Danmark. Kongen kunde ikke lovlig sammenkalde riksraadet efter den gamle grundloven, og kaldte

han det sammen efter den nye, saa hadde han med det samme sat i verk den samme grundloven som de tyske stormagtene ikke vilde taale godkjendt. Danmark var kjørt ind i en krok som det ikke kunde slippe ut av. Den eneste utveien hadde været for kong Christian at gjøre statskup; men det hadde han hverken magt eller evne til, det var klart for alle. Danmark kunde ikke længer slippe fra krigen.

Og med det samme krigen var der, var traktaten fra 1852 død og borte. Den engelske og den svenske utenriksministeren prøvde sætte op den lære, at traktaten bandt Preussen ikke bare imot Danmark, men imot alle magter som hadde været med paa den. Men det var en lære som intet fast retsgrundlag hadde, og slikt vilde ikke Bismarck høre paa. To dager før han lot den preussisk-østrikske hæren gaa ind i Slesvig, forkyndte han for alle magtene, at naar krigen brøt ut, hadde den danske kongen ingen traktatret længer paa Slesvig og Holsten; da var det et aapent spørsmaal, om det danske rike skulde faa være helt eller maatte avstaa land.

Krigen blev sat i gang med det formaalet at verje traktaten fra 1852, saa ikke Danmark skulde bryte den, og samstundes med det formaalet at faa hele traktaten ut av verden, saa Preussen kunde gjøre med Slesvig og Holsten efter eget tykke. Det var en politik som bare brukte retten til hjælperaad for den mest naadeløse magttanke; mellemfolkelige traktater blev bare springbret til voldsfærd og vaapen-herredøme. Paa den maaten var det Preussen paa nyt steg frem til likeret mellem stormagtene i Europa.

Det var ingen sak for Preussen og Østrike at vinde over det vesle hjælpeløse Danmark. Utgangen paa den krigen kunde aldrig være uviss. Likevel maatte Bismarck fare varlig, naar han vilde naa selve det «praktiske» formaalet sit, at lægge Holsten og Slesvig til det preussiske vælde. Kong Wilhelm selv holdt endda efter krigen

fast paa at han hadde ingen ret til hertugdømene og ikke kunde gjøre krav paa dem; Bismarck hadde ingen anden utvei med ham, end at gi hele arveretsspørsmaalet under sakkyndig granskning hos statsmænd og lærde, — med den tanken dermed at faa ende paa de augustenborgske kravene. Utenlands var der ogsaa endda motstandsmagter at vinde over: Østrike vilde for alvor holde oppe traktaten fra 1852 om integriteten for det danske riket, og undte ikke Preussen nogen landevinding; baade Rusland og England var lite lystne paa at Kiel skulde faa bli orlogshavn for en stormagt, og England viste viljen sin til at verje sit herredøme paa havet, da det truet med krig, om den østrikske orlogsflaaten vaaget sig helt ind i Kattegat.

Mellem slike hindringer galdt det om at lempe sig frem. Nu fik Bismarck med en gang bruk for den tyske forbundsdagen; den kunde høve til at granske arveretsspørsmaalet, og den maatte endelig være med paa konferansen i London som skulde friste forlike den dansk-tyske striden. Han visste at Forbundet absolut vilde sætte sig imot at hertugdømene skulde faa være længer under den danske kongen efter traktaten fra 1852, og dermed stod hele spørsmaalet aapent for ubunden løsning. Frankrike vilde gjerne kløve Slesvig efter den nasjonale grænse, og Bismarck hadde intet derimot; det var en tanke han allerede i forveien selv hadde været inde paa. Men Danmark vilde ikke gaa med paa den kløvingslinjen han bød, og saa blev det ikke noget av dette forliket heller. Den stormagtskonferansen England hadde faat istand, blev derfor til ingen nytte for Danmark, men kom netop til at trygge Preussen imot al fremmed magt-indblanding, og Danmark maatte ta imot de vilkaar seierherrerne satte.

Saa blev da den 30te oktober 1864 Lauenburg, Holsten og Slesvig tat ifra Danmark og git til de to tyske stormagtene til sameie, — det fik bli et opgjør i frem-

tiden mellem Østrike og Preussen, hvem som endelig skulde vinde hertugdømene; Bismarck var glad for at spørsmaalet helt var lagt i hænderne paa de to stormagtene, saa de ikke behøvde være Forbundet, og han var glad for at han hadde et spørsmaal han kunde vække strid om med Østrike, naar han vilde. Det første store slaget i politikken sin hadde han vundet, og han hadde forberedt næste slag.

7. Opgjør med Østrike.

Det var den store opgaven Bismarck hadde sat sig, helt fra første stund han hadde tat til at forme for sig en selvstændig utenrikspolitik, — at vinde vyrdelig plads for Preussen i Tyskland. Han hadde selv været med og sat det gamle Forbundet paa fot igjen efter revolusjons-aarene; men røinslerne hans i forbundsdagen gjorde ham aar for aar mer misnøid med forbundsordningen, især fordi han merket, at Preussen i den hadde tunge pligter og baand, men liten magt.

«Med 1 stemme mellem 17, og Østrike imot os, kan en ikke opnaa stort,» klaget han til general Gerlach (30te mai 1857). Og til en anden Østriks-ven, styreren av «Kreuzzeitung», pekte han (27de april 1853) paa hvor farligt det var, at overvegten i Forbundet laa hos «det østrikske præsidium og et flertal av suverænitetsgalne regjeringer som snaut har 5 millioner tyskere under sig». «Saa længe slikt skal staa ved magt, kan Forbundet ikke ha stort mer end negativt værd for os, idet det trygger os imot krigs- og revolusjonsfare. Skal det bli noget andet, saa maa en først enten i selve ordningen eller paa anden maate faa en trygd for at forbundsfællerne vore holder sig vetuge eller blir uskadelige.»

To motstandere eller i det minste medbeilere var det Preussen fandt indenfor Forbundet. Det var smaastatene,

og det var Østrike. Smaastatene, visste Bismarck, vilde følge Preussen, saa sandt de merket at Preussen hadde overmagten. Men best vilde det nu være at binde dem, saa de ikke i en farlig stund skulde falde Preussen i ryggen. Derfor kom han mer og mer paa den tanken, at stemmerne i Forbundsdagen skulde veie ikke likt for hvert land, men efter folketallet. Og han som i 1848 hadde været saa strid imot det forbundsparlamentet som da vilde prøve sig, han tok ifra 1860 for alvor op tanken om en forbundsdag bygget paa folkevalg; demokratiet blev nu for ham et vaapen for den preussiske magten.

Men samstundes gjorde han op med sig selv, at somme av de nordtyske smaastatene burde bli lagt bent under preussisk styrelse, saa de preussiske landene i øst og vest kunde komme i sammenhæng med hverandre. Da han var i Paris 1862, talte han aapent om for en ulaglig skapelon Preussen hadde: det trang til en mage bort imot Hessen-Cassel og Nassau, det hadde skulderen vrængt av led paa Hannover-siden, det stod ikke paa stø grund, og derfor var det nødt til at lystre Østrikes og Ruslands tømmer; fik det bedre skapelon paa sig, fik det alle lemmene sine i lage, saa kunde det røre sig friere og slaa sig sammen med hvem det vilde.

I alt slikt var altid tanken paa Østrike med. Det var det som gnog Bismarck, at hvor Preussen vilde snu sig, hadde det Østrike over sig med baand og hefte; det var Østrike som gjorde livet i Forbundet til tjenervilkaar for Preusssen.

Den gangen han blev sendt til Frankfurt i 1851, kom han i den ærlige tro, at Preussen og Østrike skulde staa jamsides sammen i førerskapen i Tyskland, og i mindeverket sit frister han faa os til at tro, at han strævet for slik en «dualisme» helt frem i 60-aarene; ja han vil ha det til at dette sam-vældet godt kunde ha været muligt, hadde bare saa sandt de østrikske statsmændene villet være med paa det.

I virkeligheten hadde han alt tidlig i 50-aarene kom-

met til det resultat, saaledes som han siger en anden steds i mindeverket sit, at «den gordiske knuten i det tyske statslivet lot sig ikke løse i kjærlighet dualistisk, bare hugge over med vaapenmagt». Og da han i 1856 for første gang greidde ut for utenriksministeren i Berlin den nye politikken sin, da var det just grundlaget hans, at der blev ingen anden utvei paa samlivet mellem Preussen og Østrike, end krig. «Kanske,» skrev han, «vilde Østrike gi os en trygd i et ministerskifte; men den gamle østrikske politikken og konkurransen med Preussen vilde ikke dermed være ute av verden, og jeg kunde ikke tro mer paa den gamle ræven i ny feld end før i det skurvete sommerskindet. Efter den wienske politikken er nu en gang Tyskland for trangt for os begge to; saa længe vi ikke har faat en ærlig avtale om magten i Tyskland, saa pløier vi den samme omstridde aakeren, og saa længe er Østrike den eneste staten vi har varigt tap av, og den eneste vi varig kan vinde noget av.»

Var det endda her en tanke om at striden kunde ende med «ærlig avtale» om dualistisk ordning, tvedelt herredøme, saa var dette rent opgit i den nye politiske utgreiingen Bismarck satte op i 1857. Da var det fuldklart for ham, at det var ikke «forbigaaende meninger hos de eller de østrikske statsmænd» som drev Østrike til at holde paa sit overherredøme i Tyskland; det var det naturgivne, varige utslaget av livsvilkaarene. Skulde Østrike greie at holde styrelsen samlet hos det vesle tyske mindretallet i sine egne land, saa maatte det støtte sig paa sterk magt i selve Tyskland, og denne magten maatte bygge paa fast økonomisk sammenhæng. Det hadde lykkes for Preussen at drive Østrike tilbake i toldunions-spørsmaalet i 1853; men spørsmaalet maatte melde sig om igjen og om igjen, ja Østrike hadde faat traktatret til at reise det paa nyt i 1860, og magtstrid maatte altid følges med den økonomiske striden.

Derfor var det Bismark i 1859 raadde til at nytte paa, mens Østrike laa i krig med Italia og Frankrike, og sige

sig løs fra hele det gamle Forbundet og amputere bort Østrike «*ferro et igni*». Da han var i Paris 1862, sa han til selve den østrikske sendemanden der, at om det kom til krise i Europa, visste han ikke hvorfor Preussen skulde regne Østrike for andet end en fremmed magt; han for sin part vilde ikke la sig røre av talemaater om «broderkrig», han drev ikke andet end usentimental interessepolitik: ingen ting uten vederlag, og al ting kontant.

Paa en snartur til London samme sommeren sa han til Disraëli, at naar han nu skulde ta regjeringen i Berlin, vilde han først og fremst faa hæren i god stand, enten landdagen satte sig imot eller ikke; saa vilde han ta det første det beste tilføre til at erklære krig imot Østrike, sprænge det Tyske Forbundet, lægge under sig mellem- og smaastatene, og samle Tyskland under preussisk førerskap. Disraeli gik med dette til de tyske statsmænd og sa: «*Take care of that man! He means what he says.*» Men de bare lo av slikt tøv.

Straks et par maaneder efter at Bismarck saa hadde tat styret i Preussen, i desbr. 1862, tok han den østrikske sendemanden i Berlin for sig og la ut for ham, at saaledes som før kunde det ikke længer gaa; enten maatte Østrike godvillig slutte med at konkurrere med Preussen om magten over de tyske smaastatene, eller saa var det slut paa venskapen mellem dem. Endda i 1859 hadde Preussen været villigt til at hjælpe Østrike imot utenlandske fiender; men vilde ikke nu Østrike la Preussen faa ha sin retmæssige magt i Tyskland, saa kunde det let hænde at Preussen i næste krig gik sammen med Østrikes fiende, — Bismarck i det minste vilde ikke at Preussen da skulde holde sig nøitralt. Det var Østrike selv som drev Preussen til slikt et politisk skifte, og følgen vilde bli, at det Tyske Forbundet blev sprængt. Den østrikske sendemanden mente det var umuligt for landet hans, saaledes at drage sig ut av Tyskland; men Bismarck svarte kaldt, at Østrike fik flytte tyngdepunktet i rikspolitikken sin fra Wien til Budapest.

Saaledes hadde han med rene ord git Østrike valget, og han forkyndte dette programmet sit aapent for hele Tyskland. Det som han vilde baade Østrike og de andre forbundsstatene klart skulde skjønne, det var at Preussen ikke længer vilde ta imot ordre av Forbundet; Preussen vilde fra nu av først og fremst være europæisk stormagt, bare i andre række forbundsstat, — det vilde bare tænke paa sine egne interesser. Han maatte vite, at Preussen kunde ikke med det gode drive Østrike ut av førerpladsen i Tyskland, og han kunde derfor siden med fuld ret sige, at det fra første stund hadde været hans faste formaal at føre Preussen til krig med Østrike.

De østrikske statsmænd fik en dugelig støkk i sig av det bismarckske knytnæveprogrammet; de kjendte manden saapas, at de visste de maatte forberede sig paa en alvorlig strid, og de gik i gang med at fæste magten sin i Tyskland med baand som skulde binde for fremtiden; de tænkte tiden var laglig nu, mens grundlovstriden hefter Preussen. Saa kom de sommeren 1863 braat paa kong Wilhelm med en indbydelse til et tysk fyrstemøte, med varsel paa snaue 14 dager, til at drøfte en nyordning for det Tyske Forbundet; de vilde i steden for den gamle forbundsdagen skape en forbundsregjering med 5 fyrster, dertil et underhus av utsendinger fra alle landdagene og et overhus av alle fyrsterne.

Forbundet vilde dermed faa meget større magt end før; Preussens selvstændighet vilde bli meget mindre. Men den østrikske regjering forkyndte, at dette var den eneste maaten at holde Forbundet oppe paa. Den avviste al tanke paa folkerepræsentasjon, fordi det vilde gjøre ende paa Forbundet og i steden skape en nasjonalstat, der den visste preusserne vilde faa overtaket. Og den la straks paa forhaand skylden paa Preussen, om det ikke gik med paa dette forsøk paa at nyreise Forbundet.

Bismarck satte igjennem, at kong Wilhelm svarte nei paa indbydelsen; han vilde ikke Preussen skulde gaa i den østrikske fælden. De andre tyske fyrsterne kom

sammen likevel, og de sendte kongen av Sachsen til kong Wilhelm med ny opfordring fra dem allesammen. Fristelsen var sterk for preusserkongen; gang paa gang sa han til sig selv: «30 regjerende herrer, og en konge til brevbærer!» Men Bismarck holdt vagt over ham, og holdt ham hjemme. Kampen mellem dem var saa voldsom, at kongen fik krampegraat, og da Bismarck gik med det avslagsbrev han hadde avtvunget sin konge, slet han i sindsoprøret klinken av døren og slog i sund med den en tallerken med glas, — «jeg maatte ødelægge noget,» sa han, «nu er jeg bra igjen.»

Fyrstemøtet satte op paa egen haand forslag til ny forbundsgrundlov, og bad Preussen godkjende den. Men den preussiske regjeringen svarte nei paa nyt, og satte op derimot det gamle programmet fra 1848 om tysk folkerepræsentasjon. Efter denne avvisning fik ikke længer Østrike flertallet av de andre statene til at holde fast paa omordningsforslaget, og det maatte gaa i papirkurven.

Preussen hadde hevnet sig for Olmütz. I 1850 var det Preussen som hadde prøvd paa at skape en særsamling indenfor det Tyske Forbundet uten Østrike, og Østrike hadde tvunget det til at lægge ned disse planene. Fyrstemøtet i Frankfurt i august 1863 blev et Olmütz for Østrike; det slap ikke forbi det preussiske nei. I toldspørsmaalet hadde Bismarck været med og tilføiet Østrike nederlaget i 1853; det faafængte fyrstemøtet i 1863 var det første politiske nederlaget Østrike kom ut for i striden med Preussen, og her var det Bismarck alene som var seierherren. Nu var det slut med fremgangen for Østrike; fra nu av hadde det nok med bare at verje sig.

Jeg har før fortalt om den merkelige følgen dette nederlaget fik, — at Østrike ikke vaaget andet end at gjøre sig til vens med Preussen og slaa følge med det i det slesvig-holstenske spørsmaalet. Forholdene i Forbundet hadde snudd sig saaledes, at Bismarck i desember 1863, bare et aar efter at han hadde vist knytnæven til den østrikske sendemanden, kunde briske sig med at

den østrikske politikken slik som aldrig før «blev styrt fra Berlin *en gros et en detail*», — at Østrike takket til at ingen længer vilde tale om det reformforslaget det nys hadde prøvd sig med, og at det nu sammen med Preussen sa fra til forbundsdagen at det ikke vilde bøie sig for flertalsvedtak der. Det var en seier som vel kunde gjøre Bismarck kry, endda han visste striden var ikke færdig med det. Nu først var det han for alvor gav sig i lag med opgjøret med Østrike.

Utgangen paa den danske krigen var ikke bare en ny seier for hans politik, men allermest en styrkelse for hans magt baade i Tyskland og i Europa. Personlig vandt han sig høiere rang og navn; den hverdagslige junkeren herr von Bismarck blev nu til grev von Bismarck. Og ingensteds kunde man nu længer være i tvil om at han var en alvorlig mand. Preussen var nu en stormagt som alle maatte regne med. Et lite vidnesbyrd mellem andre om den nye selvstændighet Bismarck hadde git sin stat, var at han gjorde ende paa forskriften om at de preussiske sendemændene i utlandet altid skulde skrive hjem paa fransk; de kunde nu faa bruke sit morsmaal til diplomatmaal.

I selve Tyskland, endog mellem de liberale, tok meningene saa smaat til at snu sig. Særskilt er det værdt at merke sig, hvorledes de historiske professorer, de som nok var nasjonal-liberale, men som samstundes mer end de fleste hadde baaret frem i Tyskland den preussiske stats- og magttanken, nu mer og mer droges over til den bismarckske politikken, — slike folk som Treitschke, Droysen, Ranke, Mommsen, Sybel. *Treitschke* vedgik endefrem et par maaneder efter freden med Danmark, at endda aldrig hadde det liberale partiet hat mindre magt over den preussiske utvikling. De liberale stod raadløse i selve de spørsmaal som sprængte mest paa i landet, — raadløse og uenige, og de bøide sig lettere under en sterkere vilje. Mer og mer vokste den tanken frem hos dem, at det var faafængt at drømme om en nasjonal

samling gjennem folkereisning, — at det som heller kunde komme til at ene Tyskland, det var magtutvidelse for Preussen. Og liksom Bismarck i den preussiske landdagen hadde sat programmet: ikke Preussen skulde gaa op i Tyskland, men Tyskland i Preussen, — saaledes skrev Treitschke paa nyaaret 1865 fra Baden, at fra nu av maatte motsætningen være: «preussisk eller tyskfiendtlig!» «Fremtiden tilhører det partiet som mest trofast følger det preussiske merket.»

Bismarck førte det preussiske merket til strid imot Østrike. Han vilde ikke ha freden brutt straks med det samme; han vilde være tryg paa seieren først. Østrike hadde saa nylig bevist i krig efter krig, at det hadde en vyrdelig hærmagt, saa det galdt for Preussen at skape sig saa gode stridsvilkaar som raad var. Krigsgrund var det let at finde, straks stunden var laglig; til at yppe strid kunde Bismarck bruke det slesvig-holstenske spørsmaalet, og altid hadde han selve det tyske forbundsspørsmaalet for haanden.

Han hadde sat sig fast paa at Preussen skulde ha Slesvig og Holsten; men han kunde ikke ta hertugdømene rent uten videre, — han maatte lægge vei for sig frem til dem først. Da derfor Østrike straks efter freden vilde ha dem git over til hertugen av Augustenborg, svarte Bismarck for det første, at han maatte la de retslærde granske efter, om ikke kongen av Preussen hadde arvekrav, han ogsaa. Og skulde Slesvig og Holsten faa bli en særskilt forbundsstat, saa maatte Preussen sætte slike vilkaar, at det kunde være trygget for sine interesser. Disse vilkaar formet saa Bismarck ut i februar 1865 saaledes:

Slesvig-Holsten maatte binde sig til krigssamlag med Preussen, maatte ordne hæren sin efter den preussiske hærloven, og sætte den i organisk sammenhæng med den preussiske hæren, maatte sætte orlogsflaaten sin helt under preussisk kommando og ta imot preussiske hærfolk i fæstningen Rendsborg; atpaa vilde Preussen ha tilsynet

med en mulig kanal mellem Nord- og Østersjøen og bent-frem tilegne sig landet omkring kanalmundingene (alt-saa samme ordning som de Forente Statene har i Panama); det nye hertugdømet maatte gaa ind i den preussiske toldunionen, og la Preussen styre med post og telegraf i landet.

Det var et mildt ord, naar Østrike svarte med at sige, at en forbundsstat paa slike vilkaar vilde ikke være jevn-byrdig med de andre; den nye hertugen vilde ikke bli stort andet end en preussisk provinsstyrer. Slikt vilde ikke Østrike saa meget som forhandle om.

Saa tok Bismarck sig selv til rette. Et par uker efter det østrikske avslaget kundgjorde han kgl. resolusjon om at den preussiske orlogsflaaten skulde flytte havnen sin fra Danzig til Kiel. Det hjalp ikke at Østrike prote-sterte; Bismarck bare svarte med spot, at begge magtene eide jo Holsten ihop, og Østrike maatte gjerne flytte flaaten sin dit nord, det ogsaa. Efterpaa forkyndte han i landdagen, at nu hadde Preussen Kiel og det gav ikke denne gode orlogshavnen fra sig uten krig.

I det hele gjorde han det mer og mer tydeligt, at Preussen vilde ikke la sig drive ut av hertugdømene med det gode, og han forberedte den retstanken som snart de preussiske retslærde skulde ta op, at ingen hadde bedre arvekrav paa Slesvig og Holsten end den danske kongen, men siden han hadde git sin ret til Østrike og Preussen, saa var det disse to magtene som paa egen haand kunde raade for hertugdømenes skjæbne. Paa dette grundlaget avviste han al indblanding fra forbundsdagen, og han vilde tvinge Østrike til at være med og gjøre ende paa den augustenborgske agitasjonen i Slesvig-Holsten.

Alt om sommeren 1865 hadde det derfor nær kom-met til krig mellem de to tyske stormagtene, og freden holdt sig for det første bare fordi Østrike gik med paa Gastein-avtalen, som skiftet hertugdømene mellem de to magtene: Preussen fik styringen over Slesvig, Østrike fik Holsten; men i Holsten fik desuten Preussen ene-

herredøme over Kiel og medherredøme over Rendsborg, det fik militærveier og postveier, jernbane og telegraf, og det fik ret til at bygge Nord-Østersjø-kanalen. Med andre ord: Preussen hadde nu faat lagt under sin styrelse det av de to hertugdømene som det Tyske Forbundet ingen ting hadde med, og det hadde faat en hel mængde med heftelser paa det andre hertugdømet, der den østrikske magten sat indeklemt mellem preussisk paa begge sider.

En ser hvorledes Preussen brøitte sig frem steg for steg, og Bismarck eslet sig slet ikke til at nøies med det han nu hadde vundet. Han lot ikke Østrike ha fred i Holsten heller, men la sig snart op i styringen der ogsaa, og brukte trusler, naar ikke gode ord hjalp. Saaledes egget han op Østrike mer og mer, og tidlig paa vaaren 1866 gik det op for de østrikske statsmænd, at han vilde ha krig. Saa tok de til at sætte hæren i krigsstand paa begge sider, og dermed fik de ny grund til at klage paa hverandre. For hver dag som gik, kveste striden sig hardere og hardere til, og krigsviljen styrkedes paa den østrikske siden òg; det blev mer og mer klart for den østrikske regjeringen, at nu maatte den slaa et hovedslag for sin magt i Tyskland.

Bismarck visste, at dette var meget mer end en indre tysk strid; det var et spørsmaal om stormagtstillingen i Europa: skulde Østrike eller Preussen være ordføreren for tysk politik i den europæiske konserten? og skulde Preussen staa helt frit mellem de andre magtene? Dette var spørsmaal som det ikke kunde være likesælt med for de fremmede magter, og det var endda mer nødvendigt for Bismarck i striden med Østrike end i striden med Danmark at sørge for at ikke andre fik blande sig ind imot Preussen.

Rusland kunde han være tryg for; det undte ikke Østrike noget godt efter Østrikes adfærd i det tyrkiske og i det polske spørsmaalet, og det var fra 1863 venskapelig knyttet til Preussen. England var det heller ingen fare for skulde blande sig i en ren fastlandsstrid,

og det hadde desuten just paa denne tiden mer end nok med sine indre spørsmaal (stemmeretsstriden). Det store spørsmaal var med Frankrike.

Hvorledes Bismarck la de franske interesserne til rette for sig selv, det ser vi av en tale han holdt i landdagen efter krigen. «For Frankrike,» sa han (20de desbr. 1866), «kan det ikke være ønskeligt, at det kommer op i Tyskland en overmagt, slik som det vilde bli, om en tænkte sig hele Tyskland under østriksk styrelse, et rike paa 75 millioner, et Østrike som naadde til Rhin; om saa Frankrike selv naadde til Rhin, vilde det ikke være motvegt nok. For et Frankrike som vil leve i fred med Tyskland, er det en vinding, om Østrike ikke er med i dette Tyskland, fordi de østrikske og de franske interesserne saa mangesteds kommer i strid med hverandre, somme tider i Italia, somme tider i Orienten. Men Frankrike, og et Tyskland som er skilt fra Østrike, har meget mindre mellemværende som kan føre til fiendskap, og at Frankrike ønsker sig en granne som det kan leve i fred med, en som 35 eller 38 millioner franskmænd fuldt kan verje sig imot, det er en naturlig interesse, det kan en ikke fortænke det i. Jeg tror at Frankrike, naar det skjønner vindingen sin ret, hverken kunde taale at det blev gjort ende paa den preussiske eller paa den østrikske magten.»

Men Bismarck kjendte sig ikke viss paa at den franske regjeringen vilde skjønne vindingen sin ret av sig selv, og han la sig derfor ut om at vise den hvorledes den burde stille sig. Den gangen han først satte op for Østrike vilkaarene sine med Slesvig-Holsten, sa han til den franske sendemanden i Berlin, at Preussen trang til fransk støtte, om det skulde holde sig selvstændigt imot Østrike; vilde ikke Frankrike hjælpe Preussen i det slesvig-holstenske spørsmaalet, saa maatte Preussen gaa ind under østriksk førerskap, og det kunde da ikke Frankrike ha nogen glæde av.

Keiser Napoleon vilde gjerne være med paa at styrke

Preussen, helst naar han dermed kunde løfte Frankrike til sterkere førermagt i Europa. Med sin sans for metodisk lande-avgrænsning saa han, at Preussen kunde trænge til bedre grænser, og han hadde ikke noget imot at det la under sig hele Nord-Tyskland. Han vilde Preussen skulde være sterkt nok til at holde jamvegten imot Østrike, og da mente han for det første det behøvdes mest at hjælpe Preussen. Han regnet paa at Preussen ogsaa trang til hans hjælp, saa han kunde gjøre krav paa et eller andet vederlag.

Østrike hadde paa den tiden et folketal dobbelt saa stort som Preussen, — minst 35 millioner mot bare 18 —, og der stod age av det for dets vaapenstyrke. I en fransk militær lærebok fra 1864 heter det: «Den preussiske hæren, med sin korte tjenestetid, er mest bare for et landevern at regne. Det er en framifraa gild ordning paa papiret; men det er tvilsomt hvor meget den duger til forsvar, og den vilde være svært ufuldkommen med det samme den skulde brukes til angrepskrig. Østrike, med paa lag 37 millioner indbyggere, har en stor og fager hær som i sin ordning langt overgaar den preussiske og den russiske hæren. Efter Frankrike staar det fremst i hærmagt.» Paa denne tiden tok de nok til at skjønne i Frankrike òg, at den preussiske hærmagt var ikke saa daarlig likevel; men de kunde nu aldrig tro den kunde greie sig imot den østrikske. Det er denne store misregningen en maa huske paa, om en helt vil skjønne den franske politikken i det tyske spørsmaalet.

Napoleon tænkte, at Preussen i en krig med Østrike skulde bli nødt til at be' ham om hjælp, og saa kunde han sætte sine vilkaar, — stige frem til den plads han altid hadde drømt om — som voldgiftsmand over Europa. Derfor lot han i ro striden kvesse sig til, og lot Bismarck skjønne, at han skulde ikke være ræd for Frankrike. Ja, det var ikke frit for at keiseren bød sig frem til hjælpesmand for Preussen. Men det hadde Bismarck ingen hug paa at ta imot; han vilde ikke binde sig til

Frankrike, saa sandt han kunde slippe. Han regnet med — saa skrev han til den preussiske sendemanden i Paris (20de febr. 1865) — at Frankrike altid vilde holde sig en utvei aapen til at kaste magten sin i den vegtskaalen som gav det selv størst vinding, — liksaa vel som han visste at Preussen bare vilde gaa efter sine interesser; hverken Frankrike eller Preussen kunde for den andre parten være en stridsbror *à toute épreuve* (i gode og vonde dager).

Han vilde være glad til, om bare Frankrike vilde holde sig helt utenfor striden, og han var bare ræd det skulde bli altfor skræmt, naar det fik syn for den preussiske overmagten, saa det vilde hjælpe Østrike. Derfor var det han tok til at lokke Napoleon med det som keiseren i 1857 hadde slaat paa for ham, — at Frankrike kanske kunde faa tøie ut grænserne sine med det samme. Dette slog nu Bismarck om sig med gang paa gang, — sa aldrig noget visst, bandt sig ikke til nogen ting, men holdt det stadig ut til lokkemat. Følgerne viste sig efter krigen.

Skulde Bismarck ha en hjælpemagt med sig imot Østrike, saa maatte det være en som ikke kunde komme med krav bakefter. Og hjælp maatte han ha; Moltke og de militære syntes det var for vaageligt ellers at ta paa Østrike. Valget hans faldt da naturlig paa Italia. Alt i 1860, før endda det nye kongeriket Italia hadde ordnet sig, og mens den preussiske regjeringen helst tænkte paa at sætte motstand imot de italienske planer, hadde Bismarck skrevet konfidensielt til den preussiske utenriksministeren, at hvor vigtigt han saa holdt det for at vinde Frankrikes venskap, saa regnet han Piemont for Preussens naturlige vaapenfælle baade imot Frankrike og Østrike. Ikke før hadde han selv blit utenriksminister, saa tok han til at høre sig for, om Italia skulde ha lyst paa at gaa sammen med Preussen imot Østrike, og da det slesvig-holstenske spørsmaal blev brændende i 1863, vilde de italienske statsmænd gjerne nytte tilføret til en krig

mot Østrike for at vinde Venezia; fik de ikke Preussen med sig, slog de sig liksaa gjerne ihop med Frankrike og England mot begge de tyske stormagtene, — det var skjære egennytten som drev den italienske politikken ogsaa, det var Bismarck selv fuldt paa det rene med, og det var bare egennytten han appellerte til. Fra 1864, da han for alvor gav sig i lag med det østrikske spørsmaal, da blev det undertonen i alle forhandlingene hans med de italienske statsmænd, at «Italia og Preussen hadde stor vinding av at holde sammen og gaa frem i lag.» Trangen til dette samlaget syntes saa sterk for ham, at han sa i 1865: «Om Italia ikke fandtes, maatte en finde det op.»

Der var en vanskelighet her i forholdet mellem Italia og Frankrike. Den italienske regjeringen var endda saa bunden til Napoleon, at den kunde ikke vaage sig paa et krigssamlag, medmindre han gav lov, — det visste Bismarck vel. Men han regnet alt fra første paa at Italia gjerne vilde komme ut av den franske formynderskapen, og netop om høsten 1864 hadde Napoleon tvunget den italienske regjeringen til et avkald som maatte gaa hardt ind paa den, — den hadde maattet binde sig til at den aldrig skulde friste ta Rom ifra paven; slikt kunde nok drive Italia til at søke sig andre venner. Og Napoleon lot det rolig gaa for sig; han saa ikke faren.

Saa kom krigssamlaget mellem Italia og Preussen istand den 8de april 1866, og selve traktaten var godt nok bevis for at nu vilde Bismarck ha krig; samlagsavtalen skulde ikke gjælde, om ikke krigen med Østrike hadde kommet i gang inden tre maaneder. Begge parters formaal var et nasjonalt, og begge maatte drive det frem i strid med Østrike: Italia vilde vinde Venezia, Preussen vilde gjøre sig til herre i Tyskland.

Bismarck hadde ikke bare Østrike at vinde paa i denne striden; han maatte ha hele Tyskland i tankerne, han maatte tænke længer frem end bare til krigsseieren. Liksom han hadde forberedt opgjøret med Østrike i det

slesvig-holstenske spørsmaalet, saaledes forberedte han den nye tyske sammenslutning i striden med Østrike.

Traktaten med Italia fastsatte med rene ord, at om Preussen ikke fik frem en omordning av det Tyske Forbundet, saa skulde det være krigsgrund mot Østrike. Fjorten dager i forveien var det at Bismarck skrev rundt til alle de tyske regjeringene, at til vern mot Østrike maatte Preussen finde støtte i tysk nasjonalt samhold. Og dagen efter traktaten la han frem for forbundsdagen i Frankfurt saa radikalt et forslag til omordning, at ikke de liberale i 1848 hadde vaaget sig saa langt. Han forkyndte aapent, at det som gjorde det gamle Forbundet ubrukeligt, det var magtstriden mellem Preussen og Østrike, og raadboten imot dette var en nasjonal organisasjon som knyttet Preussen og det øvrige Tyskland fast sammen; skulde slik en organisasjon staa paa tryg grund, saa maatte baade folket og fyrsterne være med, og Bismarck vilde derfor ha sammenkaldt en tysk riksdag, valgt av folket med almindelig stemmeret, for at drøfte en ny tysk grundlov.

Han drømte visselig ikke om at forbundsdagen skulde samtykke i noget slikt; det var et program han vilde sætte op, et merke han vilde reise til at samle hele Tyskland under. Nu hadde han bruk for den nasjonale tanken, og i de næste par maanedene — samstundes med at han kjeglet med Østrike om det slesvig-holstenske spørsmaalet og om troppesamlingene paa grænserne — formet han nøiere og nøiere ut den nye forbundsplanen, helt til han bent frem krævde at Østrike skulde sættes utenfor Forbundet. Nasjonal samling, men med preussisk overmagt, var det han satte som fremtidsmaal for det tyske folk. Da forbundsdagen kastet sit flertal paa den østrikske siden, sprængte Preussen Forbundet, og da krigen brandt løs, vendte den preussiske kongen sig paa nyt til folkeaanden fra 1813; han mante folket til at drage i striden for fædrelandet, — ikke bare for Preussen, men for hele det store Tyskland.

Krigen i juni og juli 1866 kom rent som et tordenslag over Europa. I Italia var det den østrikske hærmagt som vandt; men i Tyskland slog preusserne ikke bare smaastatshærene i en haandevending, men selve den østrikske hovedhæren òg i slag efter slag. Den gangen Bismarck straks før krigen skiltes fra den italienske sendemanden, hadde de sagt hverandre farvel med det ønske: «*Au revoir à Vienne!*» Nu var det al von om at i det minste Bismarck med preusserne skulde drage ind i den østrikske hovedstaden. Og nu blev det næsten endda hardere for ham at faa slut paa krigen, end det hadde været at faa krigen i gang. For det er det som er det merkelige, at efter de første seirene blev Bismarck med en gang ivrig for fred.

De preussiske hærførerne vilde selvsagt drive paa med krigen saa længe de saa seieren foran sig; de vilde baade ta Wien og følge efter den østrikske hæren om saa skulde være helt ind i Ungarn, saa fiendens magt kunde bli dugelig knækket. Kong Wilhelm, gammel offiser som han var, hadde samhug med denne militære tanken, og skulde han gaa ind paa fred, saa vilde han i det minste ha ordentlig landvinding til løn for seieren. Nu merker en ingen ting til den retfærdstanken som i aarene i forveien hadde drevet ham til at avvise Slesvig-Holsten. I aaret 1865 hadde han efter særskilt avtale faat hertugdømet Lauenburg paa forskud, og det er visselig ret set av Bismarck, at det hadde git kongen smak paa landvinding; den første han hadde faat, hadde mersmak. Bismarck kunde takke sig selv for at han saaledes hadde demoralisert kongen, hadde lært ham til at ta fremmed gods, og nu var det ikke let at vænne ham av.

I fredsdrøftelsen ser en ogsaa greit, hvor gammeldags kong Wilhelm var i al sin tankegang; han holdt krigen for et slags gudsdom, og han mente seierherren hadde den opgave at straffe motstanderne, «de skyldige» som han kaldte dem. Litegrand forældet høres det ogsaa nu, at han vilde straffe kongerne ved at kløve folkene og

sætte dem under nye, fremmede herrer; han vilde ta en part av landet ifra hver eneste fiendtlig stat.

Bismarck lot sig ikke rive med i den militære seiersrusen. Det var en politisk krig han førte, ikke en landvindingskrig — i det minste ikke mot Østrike. «Naar vi ikke blir altfor fordringsfulde og tror vi har vundet hele verden,» skrev han til sin kone (9de juli 1866) nogen dager efter hovedseieren, «saa faar vi nok en fred som er møien værd.» Han vilde vise baade Østrike og Tyskland og hele Europa, at Preussen hadde overmagten; men naar Preussen dermed hadde vundet herredømet i Tyskland, saa var han nøid.

Han kjendte sig nu ikke saa fuldtryg paa at krigen bare vilde bli seiersfærd hele veien fremover; han visste at Østrike hadde seig motstandskraft, og han var stygt ræd for at det vilde gaa den preussiske hæren ilde, — slik som koleraen alt herjet i den, — om den nu midt paa heteste sommeren skulde ind paa de ungarske sletterne. Men han brydde sig ikke en gang om at Østrike skulde faa bære paa et minde om preussisk hær i hovedstaden sin, og med det samme det første store slaget var vundet, sa han: «Stridsspørsmaalet er avgjort; nu gjælder det om paa nyt at bli venner med Østrike.»

Han førte ikke en politik for dagen; fremtiden var altid med i regningen hans. Han visste striden for Preussen var ikke ute med seieren over Østrike, og han vilde ikke gjøre Østrike til uforsonlig fiende. Tvert imot, han trang til at ha en sterk magt paa den kanten, saa ikke Tyskland skulde faa en granneskap av urolige, eksplosive smaastater, — en sterk magt til motvegt imot de mægtige grannerne i vest og i øst, Frankrike og Rusland.

Til syvende og sist var det den europæiske storpolitikken som avgjorde hans fremfærd i det østrikske spørsmaalet. «Jeg har,» skrev han til sin kone, «det ulønsomme hverv at slaa vand i den æsende vin, og holde frem at vi lever ikke alene i Europa, men sammen med tre andre magter som hater og misunder os.» Og han

hadde god grund til at minde om dette. De vældige preussiske seirene hadde skræmt Europa op, og især i Frankrike fik man braat øinene op for at det var ikke Østrike, men Preussen som var den farlige magt i Tyskland.

Napoleon hadde i de siste dagene før krigen tat til at skimte denne faren, og liksom i 1863 hadde han prøvd at avvende krigen med en kongres; men ikke denne gangen heller kunde han faa kongressen sin istand. Han prøvde hjælpe Østrike ved at holde Italia tilbake fra krigen, og han gjorde sig til mellemmand for et tilbud fra Østrike om at gi Venezia godvillig til Italia paa forhaand; men det var for sent, — Italia hadde bundet sig til Preussen.

Med det samme saa meldingen kom om den store preussiske seier, kjendtes det i Frankrike som et fransk nederlag, og Napoleon telegraferte til kong Wilhelm, at nu kunde han ikke længer holde sig utenfor, nu maatte han be' om vaapenstilstand og fredsforhandling; med det samme kunde han sige fra, at Østrike hadde git Venezia til ham, den franske keiseren, saa det blev krig med Frankrike, om Italia nu vilde hærta' landet. «For et svin!» sa den italienske kongen om sin gamle ven Napoleon. Men Victor Emmanuel skjønte liksaa godt som Bismarck, at nu galdt det om at gjøre op striden med Østrike fort, om de skulde faa den vindingen de hadde stridd for; de maatte vare sig for at kræve for meget.

Bismarck fik en hard strid med at sætte igjennem alle de politiske hensyn imot kongernes og hærførernes militære krav. Han visste, Østrike vilde ikke uten seig motstand gi fra sig en tomme av sit landomraade; det som var raad til at vinde nu straks, det var at Østrike drog sig ut av det Tyske Forbundet, og at det lot Preussen ta for sig i Nord-Tyskland. Paa dette grundlaget raadde han til fred saa fort som mulig; men kongen kvidde imot i længste laget, og striden tok saa hardt paa Bismarcks nerver, at en gang gik han bent ifra slik en freds-

drøftelse og brast i krampegraat. En anden gang var han saa lei av hele greia, at han syntes han liksaa gjerne kunde stupe sig ut av vinduet og slaa sig ihjel, og han gat ikke le'e paa sig, naar selve kronprinsen kom ind til ham.

Men hans vilje vandt over hans nerver, og han satte i virkeligheten kongen stolen for døren, da han negtet at ta ansvaret for en anden politik end sin egen; han var den eneste ansvarlige minister som var med kongen i krigen, og han visste, kongen kunde ikke skifte minister ute i felten. Det er merkeligt nok, at han i denne striden fik hjælp av sin gamle motstander, kronprins Friedrich, han som hadde været imot hele krigen, og som gjerne vilde ha fred paa rimelige vilkaar. Saa blev da kong Wilhelm tvunget til at bøie sig, eller som han bittert sa, la den overvundne sætte vilkaar for seierherren.

Den bismarckske politiks offisielle historieskriver, *Heinrich von Sybel*, har netop med grundlag i disse fredsforhandlinger uttalt denne almene dom om Bismarck: «Aldrig har seiersrus grumset hans klare dømmekraft eller vundet over hans støe maatehold. Hvor mange av de store erobrere i gammel og ny tid vilde, med slike seirer, ha staat imot fristelsen til rent at ødelægge fienden utenlands og gjøre sig enevældig indenlands? Men Bismarck var gjort av andet to. Han higet ikke efter verdensherredøme og ikke efter uindskrænket styremagt, men efter tryghet og styrkelse for sit preussiske fædreland. Saa meget som behøvdes dertil av magt- og av landvinding, det tok han med jerngrep — saa meget, men ikke mer.»

Det er meget sandt i denne ros, og Bismarck forkyndte selv i landdagen (12te septbr. 1866), at han altid holdt det for farligt at kræve mer end det absolut nødvendige. Men saa la han til med det samme, at naar alle tilhøve en gang blev oplyst, saa skulde nok alle vedgaa, at denne siste seier hadde regjeringen nyttet ut saa djervt som raad var, naar den ikke skulde være altfor dumdristig.

Og Sybel ikke minst har git os tilfang til at sande dette, — at Bismarck i 1866 vandt saa meget som han hadde magt og evne til. Han selv har git os nøkkelen til utgangen paa den tyske krigen i det ordet som han sa til en av smaastatsmændene, som spurte hvorfor netop hans stat skulde faa saa meget værre medfart end de andre. Jo, svarte Bismarck kaldt, «dere er de eneste som ikke har en høi protektor, saa faar dere bøte for de andre òg.»

Det var den franske indblandingen som hemmet hans fremfærd; og det var nok ikke frit for heller at Rusland ogsaa la sig bort-i fredsforhandlingene, — tsaren hadde skyldfolk mellem de tyske smaafyrsterne, som han maatte hjælpe mot overgrep. Merkerne efter det franske tryk ser en i slike ting som forskriften om at folket i Nord-Slesvig selv skulde faa vælge, om det vilde høre under Preussen eller Danmark, og det var nu et vilkaar som ikke kunde kjendes saa tungt for Bismarck, han som selv i 1864 hadde været villig til at la Danmark ha det danske Slesvig; han regnet det ikke for en vinding at ha med i riket folk som selv slet ikke vilde være med. Meget hardere for ham var den franske tvang som hindret ham i at samle hele Tyskland under preussisk førerskap.

Fra 1861 hadde han gjort sig til maalsmand for den tanken, at det Tyske Forbundet, bygget som det var paa fyrste-suverænitet, maatte vike pladsen for en sterkere sammenslutning paa folkegrund, der Preussen naturlig vilde faa overtaket, fordi det var folkesterkest. Denne tanken hadde han i 1863 klart og djervt sat op imot det østrikske forslag om at styrke Forbundet indenfor den gamle ramme, og paa dette program hadde han gaat til krig i 1866. Nu kom Frankrike og satte bom for hele planen.

Bismarck var fuldt paa det rene med at Preussen kunde ikke «føre to store europæiske kriger paa én gang», eller før det hadde trygget sig fruktene av den ene krigen, forspilde venskapen med andre stormagter. Keiser Napoleon hadde tænkt sig, at naar han lot Preussen

vokse sig sterkt i Nord-Tyskland, saa skulde det bent frem bli en dæmning imot et overmægtigt tysk rike; han regnet paa at de sørtyske statene da skulde bli drevne til at søke støtte hos Frankrike, — Tyskland skulde bli trekløvd at kalde. Da han hørte om den store preussiske seier — ikke bare over Østrike, men over de sørtyske smaastatene òg, da blev han ræd Preussen skulde sluke hele Tyskland i sig, og han nødte Bismarck til at ta ind i fredsvilkaarene den betingelsen, at de sørtyske statene skulde ha ret til at slaa sig sammen i et særskilt forbund som skulde ha folkeretlig selvstændighet.

Saa maatte da Preussen nøies med herredømet i Nord-Tyskland; men der fik Bismarck lov til at stelle sig efter sit eget godtykke. Han hadde motstand at stride med hos selve kongen her òg. Kong Wilhelm hadde mest hug paa at ta en part av landet fra hver enkelt av sine motstandere; men samstundes vilde han ikke helt avsætte nogen fyrste fra herskerstillingen, — det syntes han vilde være brudd paa den monarkiske grundretten. Bismarck mente, en fik bygge politikken sin paa politik og ikke paa „*gemüthliche*" grundsætninger, og var det noget som skadde den monarkiske tanken i Tyskland, saa var det alle disse smaafyrsterne som var for veike til at holde oppe sand kongelig magt, men hadde magt nok til altid at ligge i veien for den nasjonale fremgangen. Det er snodigt nok, at denne bismarckske mot-tanken fik Bismarck kongen til selv at lægge ut i et brev til tsaren midt i fredsforhandlingene.

Hovedgrunden for Bismarck til at sætte sig imot en opstykning av statene var den rent realistiske tanken, at en slik sundkløving bare avlet misnøie paa begge sider av grænsen; den fyrsten som hadde tapt en part av landet sit, vilde altid tænke paa at vinde det igjen, og blev en upaalitelig ven, — slik fremgangsmaate var bare fare, ikke styrkelse for Preussen. Det som han vilde, det var enten at ta hele staten eller ingen ting, og det drev han igjennem òg. Foruten Slesvig-Holsten fik han lagt

ind under Preussen hele Hannover, hele Kur-Hessen, hele Nassau, og saa den frie byen Frankfurt. Det var en folke-økning for Preussen fra 18 til 24 millioner.

Resten av de nordtyske statene, 21 smaastater med et folketal paa 5 mill., gik sammen med Preussen i det Nordtyske Forbundet, og dette blev ordnet i hovedsaken efter den planen Bismarck hadde sat op før krigen, — med en riksdag valgt ved almindelig stemmeret, slik som parlamentet i Frankfurt 1849 hadde villet ha den, og ved siden av eller over den et forbundsraad av ombudsmænd for alle forbundsfyrsterne. Frankfurt-parlamentet hadde villet skape fuld tysk enhet, og hadde i steden for den gamle forbundsdagen villet sætte en sand riksstyrelse, en keiser med ansvarlig regjering. I det nye Nordtyske Forbundet vilde Bismarck holde selvstyret oppe for hver enkelt stat saa langt som raad var, og alle fyrsterne tilsammen skulde ha regjeringsmagten liksom i det gamle Forbundet, bare med sterkere organisasjon.

Selvsagt var det nu Preussen som hadde forsætet i forbundsraadet, og den preussiske kongen blev øverste høvding for hele Forbundets krigsmagt, liksom hele forbundshæren blev ordnet efter preussisk mønster. Hæren var, som Bismarck sa (11te mars 1867), det vigtigste grundlaget for det nye Forbundet, og blev derfor straks fra først av sterkest centralisert. Militært laget Preussen hele Nord-Tyskland om efter sig. I selve forbundsraadet lot Preussen sig nøie med 17 av 43 stemmer; men saa fik den preussiske magt kraftig form i den forbundskansleren som kongen av Preussen fik ret til at utnævne, og som baade skulde raade for alle de 17 preussiske stemmerne og staa for al forbundsstyrelse. Det siger sig selv, at denne forbundskansleren, det blev ingen anden end Bismarck. Det var han som nu med sterk haand tok hele Nord-Tyskland under sin ledelse; det var han som blev den store samlingsmyndighet i landet.

Og i virkeligheten gik hans magt videre end bare til Nord-Tyskland. Han hadde maattet love, ikke at ta op

de sørtyske statene i det nye Forbundet; Baiern, Würt-temberg og Baden maatte bli staaende utenfor. Men Napoleon hadde misregnet sig, naar han trodde de vilde danne et sørtysk forbund til motvegt mot det nordtyske; tvert imot, — de bandt sig saa nær til Nord-Tyskland som raad kunde være.

De gik paa nyt ind i den tyske told-unionen, og naar før hver stat i den hadde hat den fulde selvraadighet over sin økonomiske politik, saa blev der nu dannet et told-parlament og et toldforenings-raad som avgjorde alle told-spørsmaal med flertalsvedtak. Det var i virkeligheten ikke andet end det nordtyske forbundsraadet og den nordtyske riksdagen sammen med sendemænd fra de frie sørtyske statene. Det var alt et godt stykke paa vei til fuld økonomisk enhet.

Og minst liksaa stor en seier for Bismarcks tyske politik var det, at de sørtyske statene — fra først av hem-melig — samstundes med freden gik med paa fuldt krigs-samlag med Preussen og stillet sin hærmagt til preussisk tjeneste. Dette var just den militære samling som keiser Napoleon hadde villet stænge for, og som først og fremst skulde vende sig imot ham.

Bismarck sa straks efter krigen til den preussiske land-dagen (12te septbr. 1866): «Vi er ikke nu fremme ved maalet for vor politik, vi er bare i begyndelsen.» Paa en vis var det sandt, og likevel kan en gi Sybel ret, naar han slutter dette krigsavsnit med det ordet: «Høsten 1866 var det Tyske Rike grundlagt.» Saa meget var grundlagt, at en kunde se frem; det store skifte i tysk politik var gjort.

Bismarck, den konservative preussiske junkeren, revolu-sjonsfienden fremfor alle, blev i denne politik arvtageren efter den store franske revolusjon og revolusjonen fra 1848. Endda i slutten paa det 18de aarhundred hadde det Tyske Rike været delt i en 3—400 selvstyrte smaa-stater, helt ifra kongeriker til særskilte ridderdømer, frie riksbyer og endog rikslandsbyer. Revolusjons- og Napo-

leons-krigene hadde ryddet saa godt op i hele dette rotet, saa Tyskland kunde gaa ut av Wien-kongressen med bare 38 forbundsstater. Fra 1866 finds det ikke mer end 25 stater i Tyskland, og storparten av dem blev den gangen sammensluttet under en grundlov som i vigtige ting var formet ut i revolusjons-arbeidet 1848. Saa sterkt hadde Tyskland vokset frem mot enhet paa disse 70-aarene; Bismarck var den som fuldførte det som revolusjonene hadde sat igang.

Men han gjorde det i stadig strid med førerne fra 1848, og han gik andre veier end de hadde ønsket. Utenlands og indenlands reiste man det ropet imot ham, at han trakket al ret under fot, — at vold og vaapen-magt og vyrlaus interesse var det eneste grundlaget han bygde paa. Saaledes skrev baade den franske og den engelske utenriksministeren offentlig, og det samme fik han høre i den preussiske landdagen. Bismarck tok ikke støkk av slikt. Han hadde saa mang en gang forkyndt den grundsætningen, at magten gik fremfor retten, og han var bare i samklang med ældgammel sed og skik, naar han nu svarte (25de august 1866), at magten skapte ret. Og i virkeligheten godkjendte de dette, alle ihop; de bøide sig for det som var sat igjennem, og det var bare nogen faa spredte røster som løftet sig for at alt skulde bli gjort om igjen.

Den preussiske landdagen gav op sin strid imot regje-ringen, og gav den tilgivelse for det den før hadde regnet for grundlovsbrudd. Hverken kongen eller fler-tallet i regjeringen vilde fra først av være med paa at be' om tilgivelse; de syntes dermed liksom de vedgik, at de før hadde forbrutt sig. Bismarck maatte slaas om dette midt i fredsforhandlingene med Østrike, og han maatte høre paa at de andre talte til ham om konservative pligter, saa han i argskap skrev hjem til sin kone (3dje august 1866): «Disse smaafolkene har ikke nok at gjøre, de ser ikke andet end sin egen næse, og viser svømmekun-sten sin paa frasernes stormbølger. Med fienden kan en

faa gjort det av, men vennene — ! De gaar alle med skylapper og ser bare en flek av verden.»

Det som han saa, det var, at skulde Preussen ha magt til at holde frem paa den veien det nu hadde slaat ind paa, saa maatte alle kræfter i landet staa fast sammen. I hele Europa saa han snaut en eneste regjering som med velvilje hilste den nye tyske statsdannelsen; aldrig hadde det derfor været større trang til enighet mellem regjeringsmagt og folkemagt. Og det kunde kanske være liksaa sandt at sige, at naar landdagen godkjendte regjeringsførselen i disse fire aarene mens den ikke hadde bevilget penger, saa var det ikke regjeringen, men landdagen som vedgik at den hadde gjort uret.

I alle tilfælde: seierherren har altid ret, og det store flertal baade i landdagen og i folket var mer end villigt til at ta imot vindingen av det som Bismarck hadde stridd frem. Magtstriden i Preussen var slut; Bismarck hadde vundet hjemme, liksaa vel som ute. Det siste tegn paa seieren hans var at landdagen i 1867 gav ham av statskassen en sum av 400 000 Thaler (1 mill. kr.), og for de pengene kjøpte han storgodset *Varzin* i Pommern; ogsaa efter rikdoms-vilkaar hørte han fra nu av til den øverste preussiske gods-adelen.

Det var liksom et symbol paa hvad det var for en magt som hadde vundet i Tyskland, at Bismarck, den nye kansleren, fra nu av stadig gik i uniform. Han blev i 1866 utnævnt til generalmajor, og kong Wilhelm, soldaterkongen, ønsket altid at se sin første tjener i uniform, liksom han selv støtt bar uniform. Bismarck likte dette godt, fordi han da slap at skifte klær saa tidt, og han tænkte visst ikke dermed han skulde sætte militært stempel paa statsstyrelsen. Men kansleren i generals-uniform var likevel et høveligt merke for det nye vaapensterke, preussiske Tyskland.

8. Seieren over Frankrike.

Bismarck og Preussen var herrer i Tyskland. Dette var ikke bare en tysk begivenhet; det var verdenshistorie.

Fra 1815 til 1848 hadde Østrike og Metternich hat førerskapen ikke bare i Tyskland, men i hele det europæiske bakstrævet; de hadde paa alle kanter ført striden for de gamle overklasserne i Europa. Revolusjonsbevægelserne i 1848 hadde for alvor sprængt dette overvælde. Motstandsmagtene hadde raadd med at døive de radikale proletarreisningene som hadde brutt sig frem rundt omkring i landene; men den borgerlige kapitalismen hadde de ikke længer kunnet holde nede, — den hadde alt i forveien tat styret i England, den bar Frankrike sterkere og sterkere frem, den samlet Italia, og den gjorde nasjonaltanken til en livsmagt i selve den tyske politikken. Østrike blev sprængt paa dette; det blev mer og mer drevet ut av den europæiske politikken, og det fik nok at gjøre med at verje selve sin egen rikssammenhæng.

I Tyskland var det Preussen som sterkere og sterkere drog de nasjonale tankerne til sig, og det var den følgerette utgang paa hele utviklingen, da Preussen i 1866 drev Østrike ut av den tyske politikken ogsaa. For Østrike var dette i visse maater en styrkelse, — akkurat som det hadde været for Tyskland den gang den tyske keiseren maatte gi op Italia, eller som for England da

det mistet sit landevælde i Frankrike: det blev nødt til at samle magten sin hjemme i steden for at øde den op utenfor grænserne. Men Europa kunde nu for første gang paa mange hundred aar ta til at regne med et Tyskland; det tyske folk under preussisk førerskap drog ind i den europæiske magtpolitikken.

Rusland likte dette, fordi det mest saa paa seieren for Preussen, for den preussiske jordherreklassen imot de revolusjonære magtene, og det ventet sig fremdeles hjælp imot oprørstanker i Polen. England var velvilligt, det ogsaa, fordi det mest fæstet sig ved den borgerlig-nasjonale samlingen, og saa hugheilt som det nu mer og mer hadde lagt sine evner paa rikdoms- og magtvindingen utenfor Europa, kom det den gangen slet ikke paa at Tyskland kunde bli en medbeiler der ute, — «folk har der meget mer greie paa China og Tyrkiet, end paa Preussen,» det var det indtrykket som Bismarck selv hadde faat i London 1862.

I Frankrike var meningene mer delte. I den borgerlige liberalismen fandtes det fremskutte folk — slike som *Emile Ollivier*, han som blev fransk førsteminister i 1870 — som saa med samhug paa den nasjonale bevægelse i Tyskland; men i den gamle overklassen — og det var den som baade hadde sterkest indflydelse i rikspolitikken og satte stemplet paa folkemeningen — var det bare ængstelse og avindsyke og fiendskap som møtte den nye tyske stormagten. *Thiers* hadde, nogen uker før krigen i 1866, advart Frankrike imot det som kunde komme, — imot den tysk-preussiske samlingen, og han hadde mant Frankrike til at sætte kraftig motstand imot slikt et brudd paa den europæiske likevegt. Straks efter krigen var det en anden fransk politisk forfatter, *Edgar Quinet*, som ropte: «Tyskland er sluppet løs, og jeg kjender det, det stanser ikke med det; det kommer til at vokse, til at føle sin styrke, til at la os faa føle den; det vil stræve efter at trænge os til side, at klemme os ned, at stryke os ut, at vanære os.» Bismarck blev med en gang den store busse-

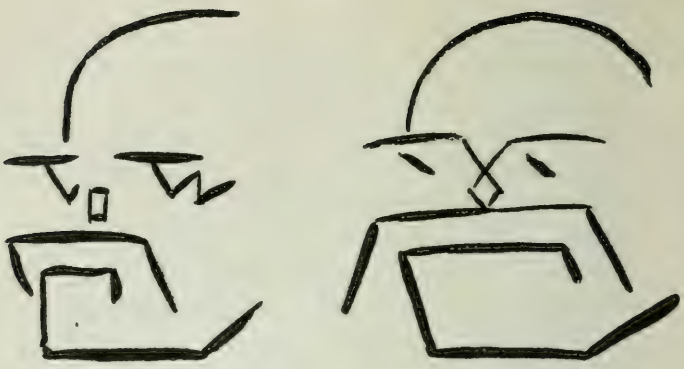

Tragedie-stil. Komedie-stil.

Bismarck i fransk opfatning.
Tegninger av Tiret-Bognet.

manden for Frankrike; altid naar noget kom paa tverke for Frankrike, — gjorde Garibaldi overfald paa Kirkestaten, eller blev det oprør i Spania, eller negtet Belgia at sælge sine jernbaner til franske selskap, — straks trodde de det maatte være Bismarck som var ute med rævestreker.

Bismarck selv var straks fra først av klar over denne motsætningen som maatte komme op mellem Tyskland og Frankrike. Han tvilte ikke paa at en krig med Frankrike maatte følge paa krigen med Østrike; det laa, som han har skrevet, «i den historiske konsekvens», og han sa fra til sine venner, at det var det det nu galdt om, at forberede sig paa denne nye krigen. Krigen var nødvendig, det saa han, baade for den preussiske magt i Tyskland og for den tyske magt i Europa.

Tyskland var ikke paa langt nær færdigt med det som var gjort i 1866. Selve ordningen for det Nordtyske Forbundet var slik at de statslærde ikke kunde faa den til at høve til nogen klar grundsætning; den kunde ikke være endelig, den var tydeligvis bare sat op som en overgang. Og det fandtes ingen tysker som tænkte sig, at det nye Forbundet i længden kunde nøies med bare at være nordtysk; alle saa at de sørtyske statene maatte komme med, de kunde ikke bli staaende halvt bundne

og halvt frie. Det spurtes bare om hvor lang tid det kunde ta, før hele Tyskland blev drevet sammen.

Kong Wilhelm gjorde sig ikke store voner; «det blir først min sønnesøn som faar se det,» sa han i 1868. Og Bismarck selv saa godt de motsætninger som skilte, — sørtyskerne var partikularistiske og konservative, og syntes nordtyskerne var altfor nasjonale og liberale, saa sa han i riksdagen 16de april 1869; derfor mante han til at en ikke skulde prøve paa at «gjøre historie» for tidlig, at slaa ned umodne frukter, — en maatte med taalmod vente paa voksteren.

Det var naturligt for ham at tale saaledes just da; i det samme aaret 1869 var det at preusserfiendtlige partier vandt sterkt frem i Sør-Tyskland, — især i det katolske Baiern, og de ultramontane der maatte kjende samhug med de katolske magthaverne i Østrike og Frankrike; det var en kirkelig-konservativ samling imot det mer borgerlig-liberale Nord-Tyskland. Saa meget vigtigere var det for Bismarck, at ingen ting blev gjort som kunde skade den tyske samvekst, — som kunde gjøre Forbundet mindre lokkende for sørstatene. Han tænkte visselig aldrig paa at overlate gjerningen til sønnesønnerne; han vilde være med og bære den frem selv. Men veien maatte gaa gjennem krig med Frankrike.

Napoleon III hadde tydelig vist i 1866, at han ikke vilde taale at de sørtyske statene slog sig sammen med Nord-Tyskland, og gang paa gang, i 1868, i 1870, sa den franske regjeringen greit ifra, at om Preussen vilde tøie sig søndenfor Main, saa var det det samme som krig. Forbundstraktatene fra 1866 var efter fransk tanke allerede i strid med fredsvilkaarene, og Sør-Tyskland maatte faa ha den selvstændighet det endda hadde, skulde ikke den tyske overvegt bli altfor stor.

I længden vilde ikke Bismarck finde sig i at Frankrike saaledes la sig i veien for den tyske politikken hans, og han prøvde heller bruke de franske truslene til at egge nasjonaltanken frem. Alt i 1867, da det gik ord

om at den franske og den østrikske keiseren hadde lagt raad sig imellem om det tyske spørsmaal, da sendte han ut aapent brev om at tyskerne vilde ikke taale fremmed formynderskap i indre saker, men vilde frit faa arbeide paa sin nasjonale samling. Og aaret efter (18de mai 1868) forkyndte han i det tyske toldparlamentet, at det kunde aldrig nytte at skræmme tyskerne i slike saker.

Til slut, i mai 1870, vedgik han like ut i den nordtyske riksdagen, at for det nasjonale formaalet hadde Preussen somme tider faret hardt frem imot særstatsrettighetene, og han la til: «Vi har støtt holdt os det nasjonale formaalet for øie; vi har ikke set hverken til høire eller til venstre, om vi kom til at saare nogen i hans kjæreste meninger. Denne aand har git os kraft, mod og magt til at gjøre som vi har gjort. Forlater denne aand os, — siger vi os løs fra denne aand — gir vi den op for det tyske folks og vore granners øine, saa gir vi dermed straks bevis paa at den spændkraft som vi gjorde optaket med her for 3½ aar siden, den er nu magtstjaalen i partikularistisk slit, i stats- og i partipartikularisme. Det livsgrundlaget som vi bygger retten vor paa til at fare hardt frem og knuse under jernstøvler alt som vilde hefte det tyske folk fra at reise sig paa nyt i herlig magt . . .» Han fik ikke tale sætningen til ende; bifaldsropene løftet sig vældig imot ham fra alle kanter, — bare de to enslige sosialdemokratene i riksdagen skar ind med mislyd.

Det var klart nok, at vaapenskramlingen imot fienden utenlands hjalp til at egge op det store flertallet i landet, og Bismarck hadde god grund for tanken sin, at ingen ting kunde fortere drive sørtyskere og nordtyskere sammen, end en fælles nasjonal krig imot den gamle fienden i vest; den lærdommen hadde historien git i 1813, og han hadde selv set hvorledes nasjonaltanken blev styrket i krigsfaren i 1840 og i 1859. Den samfølelse som grodde seint og seigt i økonomisk og aandeligt samarbeid, den vilde han drive frem til snar modning i het vaapenstrid.

Han vilde da likevel «gjøre historie». Han kunde ikke slippe frem uten krig, og han vilde bruke krigen til fremgangsvei.

Men krigen var nødvendig for meget mer end bare for magtvindingen i Tyskland. Den behøvdes til at føre dette nye Tyskland frem til fri stormagtstilling i Europa. Og her ogsaa var det Frankrike som stod i veien. Det hadde været Napoleon III's store maal, fra den første stund han blev hersker i Frankrike, at gjøre sig selv, liksom sin store farbror, til den store overherre i Europa, og i førstningen saa det ut til han skulde ha lykken med sig. Han drev Rusland tilbake i Krimkrigen, han reiste det nye kongerike Italia imot Østrike, og paa kongressen i Paris 1856 var det den franske keiseren som syntes sætte lov for hele Europa. Paa denne samme kongressen var det at Preussen maatte krype og tigge for i det hele at slippe med, og det maatte bøie sig for det som de andre magtene fastsatte.

Nu hadde dette samme Preussen vokset frem — og Napoleon hadde selv git det hjælp til det — til en stormagt som krævde jamgodt rum med Frankrike. Napoleon hadde villet grundlægge fransk førerskap i det minste paa det europæiske fastlandet, og nu saa han sig med en gang sat foran den fare, at Frankrike bare blev en magt mellem alle de andre, ialfald slet ikke den første.

Bismarck hadde fra gammel tid god greie paa hvilken herremagt Napoleon III eslet sig til at holde over Europa, og han kunde ikke bare sig, — da han fulgte kong Wilhelm til Paris 1867, maatte han til en av de franske statsmænd spotte over hvor dumt Frankrike hadde baaret sig ad i 1866 med at slippe Preussen frem. «Hadde jeg styrt Frankrike,» sa han, «vilde jeg ikke ha sat mig imot at Preussen tok land ifra Østrike; det vilde ha avlet evigt hat imellem de to rikene, mens de nu liksaa let som før kan slaa sig sammen igjen. Like ens med resten av Tyskland. I eders sted vilde jeg ikke saa letvint ha ofret Hannover, Hessen og Nassau; jeg vilde

her ogsaa ha skapt varig uenighet mellem Preussen og smaastatene, — i steden har dere kastet dem ret i armene vore. Rent ut sagt, jeg kan ikke skjønne, hvorledes en regjering som før syntes saa behændig og saa kraftig, har kunnet gjøre slike misgrep.»

Bismarck maatte vite, at Napoleon ikke godvillig vilde opgi sin førerstilling, og det kunde ikke være mer end høflige talemaater, naar han i 1869 skrev til en fransk statsmand, at Frankrike behøvde ikke være ræd for at komme i skyggen for det nye Tyskland: «Det franske folk er for stort, for mægtigt og for storsindet til at ræddes for slikt, og fremtiden skal visselig bare komme til at se to enige og mægtige grannefolk som gaar frem i brodden for kulturen og ikke kappes om andet end at bruke evnerne sine til størst gagn for menneskeheten.»

Liksom han før hadde budt Østrike en «dualisme» i Tyskland som til syvende og sist gik ut paa preussisk overvælde, saaledes bad han straks efter seieren i 1866 en fransk bladmand melde til Paris, at han haapet sikkert at Frankrike og Preussen skulde enes om en venskapelig dualisme i fremgangsarbeidet. Han visste Frankrike vilde ikke ta imot slikt et tilbud. Han visste at baade den franske regjering og folkemening vilde sige som keiserinde Eugénie: «Frankrike staar i fare for at miste sin rang i verden, og det maa, det maa ta den igjen!» I Paris 1867 var det en fransk offiser som sa til ham i spøk: «Det kan være godt og vel altsammen, men dere er blit for store for os. En dag maa vi krydse kaarder.» Og Bismarck svarte: «Ja vel, la os det!»

Det var ingen ting i ham som kunde stygges ved en krig med Frankrike. Visselig hadde han ikke — efter alt en kan se — tat i arv noget av det franskehatet som ellers levde saa sterkt i Tyskland; han spottet selv i sine unge dager over det junkerdømet som holdt det for sin pligt at hate Frankrike. Men det hadde da sat merke i hugen hans, det som han hadde hørt i barneaarene om hvorledes franskmændene i Napoleons-tiden hadde herjet

paa selve Schönhausen, og især naar han kom vest i Rhinlandene, vaaknet hevntankerne i ham; han ærgret sig altid paa nyt over at Frankrike skulde eie Strassburg.

Saa meget verdensmand han blev, kunde han aldrig komme til at like franskmændene. «Franskmanden» — skrev han i 1862 fra Paris til sin søster — «har et forraad av formalisme i sig, som vi snaut kan vænne os til. Angesten for at aapenbare en eller anden naken flek, trangen til støtt at vise sig søndagsklædd utvendig og indvendig, *la manie de poser*, forstyrrer al hygge med dem. En blir a l d r i g godt kjendt med dem, og frister en paa det, tror de bare en vil «slaa» dem eller gifte sig med dem eller bryte egteskapsfreden. Der er utrolig meget chineseri*), Paris-provinsialisme i dem . . . De siger her: *grattez le Russe et le barbare paraîtra;* men vil en prøve paa at skrape gjennem skorpen paa franskmanden, saa faar en slet ingen ting ut.» Og lignende vanvyrslige dommer kom han ofte med i mundtlig samtale, — han spottet over franskmændenes uvidenhet og indbildskhet, og han ærgret sig inderlig over at de skulde gjælde for finere og evnerikere end andre folk; han vilde gjerne lære dem, at andre kunde «spille liksaa godt paa fløite» som de.

Han hadde ingen ting hat imot at bruke den franske venskapen saa længe han kunde ha nytte av den, og han hadde til og med gjort sig uvenner med sine gamle partifæller, fordi han vilde søke støtte for Preussen hos det revolusjonære Frankrike; han hadde ingen fordommer, naar det galdt at fremme de preussiske interesser. Men det v a r ren interessepolitik, og han hadde ingen tro paa varig venskap med Frankrike. Det var ikke mer end fjorten dager efter freden med Østrike, saa spurte han den italienske sendemanden i Berlin, om Italia

*) En mindes Bjørnsons ord: «Franskmændene er Europas chinesere.»

vilde gaa i lag med Preussen imot Frankrike ogsaa. Og sandheten er at de næste aarene i den europæiske politik er fyldt av den stille, men bitre strid mellem Frankrike og Preussen, — Napoleon og Bismarck.

Napoleon III er en av de mænd som baade samtid og eftertid har hat vanskelig for at gjøre sig op en tryg mening om; han er for mange endnu den gaatefulde «sfinxen i Tuilerierne». Mon han ikke synes saa gaatefuld mest fordi han aldrig blev helt klar for sig selv? Han var en mand med store drømmer og formaal; men han visste aldrig ret hvorledes han skulde sætte dem i verk, — det var den støe vilje, den kraftige daadsevne det skortet paa. Det var sterkere viljer end hans som maatte drive ham frem til statskuppet i 1851, endda han selv hadde forberedt det og drømt om det, og jo ældre han blev, desto mer skiftet drømmene hans, og desto veikere blev viljen hans; kanske hadde det ikke saa lite at sige heller, at han i det minste fra 1864 var plaget av en smertefuld sykdom.

Altid levde han mer i sine drømmer end i det virkelige livet, og aldrig turde han ta de fulde konsekvenser av sine optak. Han hjalp Italia til seier over Østrike i 1859, men vilde ikke la hele det italienske folk faa samle sig. Han kom med djerve krav til Rusland i 1863 i det polske spørsmaal, men turde ikke sætte vaapenmagt bak sine krav. Han fristet kue den liberale republik i Mexico med hærmagt i 1862, men drog sig i 1866 tilbake for truslene fra de Forente Statene, og svek den arme keiser Maximilian. Han egget Sverige og Norge til at hjælpe Danmark imot Preussen, men vilde selv holde sig utenfor. Han likte at drømme sig langt ind i fremtiden, med et Europakort helt laget om, dels efter nasjonale grundtanker, dels efter det som kunde være til vinding for Frankrike, og han kunde da svinge att og fram mellem ulike løsninger. Hvorledes skulde slik en drømmer greie sig imot en hardhændt realist som Bismarck?

Hele hans politik blev derfor bare misgrep paa misgrep. Vaaget han sig et stykke frem paa den rette veien, saa forspildte han straks vindingen for sig med et steg ut til siden. Han vilde binde Italia til sig med hjælp i det nasjonale spørsmaalet; men den takken han vandt sig, blev bitter, fordi han hindret fuldførelsen og atpaa selv tok sig løn i Savoyen. Han lot Preussen ha frie hænder til at jage Østrike ut av Tyskland, men vilde saa ikke taale den naturlige følge av seieren, den fulde tyske samling. Med sin indblanding i fredsordningen 1866, saaret han baade Preussen og Italia, og det var ikke urimeligt, om Bismarck brast ut: «Det skal han faa bøte dyrt for!» Ingensteds vandt han sig en paalitelig ven, allesteds hemmelige eller aapenbare fiender.

Med alle Napoleons store optak, saa blir det da altid noget halvt, noget smaat ved hans politik, og naar den 1ste Napoleon med hard haand hadde lagt under sig og Frankrike alt som han syntes han hadde bruk for, saa nøide denne 3dje Napoleon sig med at be' om drikkeskillinger. Han kunde tvinge sig til Savoyen i drikkeskilling for hjælpen sin i Italia, og paa samme maaten mente han, han burde ha en drikkeskilling av Preussen. Her var det han kom i kast med Bismarck, og forhandlingene dem imellem om dette spørsmaalet er i høi grad særmerkte for begge parter.

Alt i 1857 hadde Napoleon slaat paa for Bismarck, at Frankrike gjerne kunde faa «*une petite rectification des frontières*» (en liten grænserettelse) til tak for venskapelig færd imot Preussen. Og Bismarck agtet sig vel for rent at avvise slike tanker; heller prøvde han egge dem sterkere frem. Da han var i Paris næste gang, i 1862, lot han selv falde ord om, at om Preussen kom til at styrke sig for meget i Tyskland, kunde vel Frankrike ta sin mon igjen paa en anden kant; den preussiske regjeringen vilde visst ikke sætte sig imot det men holde sig til den gamle grundsætningen: hver sit! Og en faar en mindelse om junkeren fra 1849 som hadde raset imot det

belgiske grundlovsmønster, i den tilvisning han nu gav: hvorfor kunde ikke Frankrike ta Belgia og tyne det demagogiske reiret der? Da han saa aaret efter stod like foran den danske krigen, og det mest av alt galdt om for ham at trygge sig velvillig nøitralitet hos Frankrike, da vaaget han sig endog til at tale i varlige vendinger om at Frankrike kunde vinde Rhin-grænsen.

Efter seieren var det da bare naturligt, at den franske regjeringen tok til at spørre efter vederlaget, og Bismarck talte somme tider om Rhin-grænsen, somme tider om at samle under keiseren alle folk som talte fransk, somme tider bare om politisk støtte. Noget visst kunde Frankrike aldrig kræve, saa længe ikke Preussen selv hadde faat sin landvinding endelig avgjort, og al ting blev staaende med talemaater. Men da den store krigen med Østrike stod for døren, da blev det mer om at gjøre for Bismarck at holde Frankrike venligt, og da kom det mer liv i forhandlingene.

Vaaren 1866 fristet han faa Napoleon til at nævne sin pris for nøitralitet i krigen, og keiseren gav sig til paa sin ubestemte maate at drøfte ymse ting det kunde være tale om, — Belgia, de preussiske landene vestenfor Rhin, det baierske Pfalz, — men kunde aldrig fæste hugen sin paa noget visst. Bismarck baade lokket og skræmte ham paa en gang. Faa dager før krigen nævnte han til den franske sendemanden i Berlin, at Frankrike kanske kunde faa nogen tyske landskap, der folk talte fransk, og saa Luxemburg; men samstundes sa han, at kong Wilhelm ikke vilde gi fra sig en bite preussisk jord, og vilde Frankrike kræve Rhin-grænsen, vilde han selv gjøre motstand, saa langt hans evne rakk. Det er tydeligt at han tænkte, at om Frankrike vilde tilegne sig noget av Tyskland, vilde han bruke dette til straks at egge hele det tyske folket op til nasjonal reisning mot Frankrike og Østrike paa én gang; men mandet ikke Napoleon sig op til slik fremfærd, saa kunde det være nyttigt at daare ham med uvisse voner, til seieren over Østrike

var vunden. Og Napoleon svarte, saaledes som Bismarck helst vilde, med at vise avgjørelsen ut i fremtiden; han kundgjorde, at han vilde ikke tænke paa landvinding for Frankrike, med mindre en anden stormagt skulde øke sit landevælde saa meget at det var til skade for jamvegten i Europa.

Det var dette tilfælde som indtraadte efter den østrikske krigen, og «siden den tid — saa forkyndte Bismarck for Europa i 1870 — har Frankrike aldrig sluttet med at føre os i fristelse med tilbud paa Tysklands og Belgias bekostning.» Om sin egen stilling fortalte han med det samme: «Jeg har aldrig været i tvil om at det var uraad at gaa med paa noget eneste slikt tilbud; men til vinding for freden holdt jeg det for nyttigt at la de franske statsmænd leve i disse drømmene sine, saa længe det var muligt uten at bli nødt til at gi dem saa meget som et mundtligt tilsagn. Jeg tænkte, at om en tok alle vonene fra dem, kunde det være farligt for den freden som baade Tyskland og Europa hadde gagn av at holde oppe. Jeg kunde ikke være enig med de statsmænd som raadde til at en ikke skulde motsætte sig saa hardt en krig med Frankrike, siden den likevel var uundgaaelig. Saa viss kan ingen være paa hvorledes Guds forsyn vil bestemme fremtiden, og jeg holder endog en seierrik krig i sig selv altid for et onde som statskunsten maa prøve spare folkene for. Jeg var nødt til at ta med i regningen, at det i den franske forfatning og politik kunde komme forandringer, saa de to store grannefolkene kunde slippe for krig, — et haap som blev sterkere, jo længer fredsbruddet blev forhalet. Derfor tidde jeg med de forslag som kom, og forhandlet dilatorisk om dem, men lovte aldrig nogen ting.»

En kan ikke ta det altfor alvorlig, det som Bismarck siger her om mothugen sin imot krig; hans gjerninger taler for meget imot ham, og atpaa har han i sit mindeverk fortalt om hvorfor han mente det var gagnligt at faa krig. Men ellers er det ret nok, det han fortæller

om den maaten han møtte de franske vederlagskrav paa. Han var en mester til at «forhandle dilatorisk», naar han holdt det for nyttigt; han bruker selv dette ordet gang paa gang i sit mindeverk, og han fulgte altid denne politikken, naar det galdt for ham at holde sig fremmed indblanding fra livet, til han hadde gjort slag i saken, eller naar han vilde vinde tid til forberedelse. En ser denne dilatoriske, denne forhalingspolitikken i al sin glans netop i forhandlingene om det franske vederlaget.

Freden med Østrike var endda ikke avgjort, da Napoleon lot sin sendemand spørre Bismarck, hvad Frankrike skulde faa til motvegt imot de preussiske landvindinger, og han slog frempaa om Rhin-grænsen. Bismarck svarte, han skulde gjerne drøfte dette spørsmaalet; men han hadde ikke fuldmagt endda hos kongen, og Frankrike burde nu helst søke vindingen sin utenfor Preussen eller endog utenfor Tyskland. Saa kom freden istand, uten at Frankrike hadde faat løfte paa nogen ting; men den franske regjeringen blev bare endda graadigere efter sit vederlag, — den mente bent frem den hadde en ret paa det. Napoleon selv var tvihuga; men han var syk, og lot sine raadgivere styre.

Fra august 1866 blev derfor de franske krav mer og mer paagaaaende; der var spørsmaal om at vinde tilbake for Frankrike grænsen fra 1814. Den franske sendemanden i Berlin var uforsigtig nok til at gi Bismarck dette krav skriftlig, og det var ikke frit for at han truet med krig. Bismarck svarte, at han vilde ødelægge alt han hadde vundet, om han lot Frankrike ta den ringeste biten av tysk jord, og saa kundgjorde han hele greia i bladene!

For det skriket som da reiste sig over hele Tyskland, ja utenfor Tyskland ogsaa, vek Napoleon unda, og nu fulgte han de antydningene han før hadde faat hos Bismarck, — tok til at kræve Belgia og Luxemburg. Bismarck bare drog spørsmaalet ut med talemaater, — gjemte sig bak kongen, bak riksdagen, bak folkemeningen. Men

da det hadde lykkes for Napoleon at faa den hollandske kongen til halvt at love Frankrike Luxemburg, mot at faa fransk vern imot Tyskland, da svarte Bismarck braat med at kundgjøre krigssamlaget mellem Nord-Tyskland og de sørtyske statene, og i riksdagen forkyndte han (1ste april 1867), at forbundsregjeringen vilde verje alle tyske stater — saaledes Luxemburg ogsaa — mot fremmed vold; han mante folk og regjering til at staa sammen i denne sak.

Det var dermed klart for verden, at Tyskland vilde ikke la Frankrike ta Luxemburg, og Napoleon vek paa nyt unda. Østrike grep ind til hjælp for ham, og Bismarck maatte gaa med paa at drage hjem den hærstyrke som Preussen fra gammel tid hadde liggende i fæstningen Luxemburg; hele fæstningen blev nedlagt, og Luxemburg blev erklært nøitralt. Striden endte med et kompromis; men det var et diplomatisk nederlag for Frankrike.

Vil en ret skjønne hvor stort dette nederlaget var, saa maa en lægge merke til hvorledes de franske regjeringsbrev i hele dette spørsmaalet om vederlag stadig viser til folkemeningen i Frankrike, *l'opinion publique*, hvad den ventet og krævde. Det blev sagt like ut, at det var en fare for selve keiserdømet, om Frankrike maatte gaa tomhændt ut av striden. Det galdt i sandhet liksaa meget om Napoleon III, som det hadde gjældt om Louis Philippe eller Napoleon I, — at han taalte ikke et nederlag; det var bare seieren og æren som holdt ham oppe i Frankrike, og bentfrem til selvforsvar for sin magt hjemme maatte han vise sin overmagt utenlands.

Aaret 1867 avgjorde det andre franske keiserdømes skjæbne; i april maatte Napoleon gi avkald paa Luxemburg, i juni blev keiser Maximilian skutt i Mexico, i november blev fransk hærmagt brukt til at slaa ned de nasjonale voner i Italia. Men i Paris blev der holdt utstilling og fest for al verden; der regjerte Offenbach med «Storhertuginden av Geroldstein», og folket lo av

den kaate spot med nasjonal-æren. Bismarck kom ogsaa paa besøk til Paris, sammen med kong Wilhelm og Moltke; han var med og lo, og han lovte han snart skulde komme tilbake. Han eslet sig til at fuldføre seieren over Napoleon.

*

Baade Napoleon og Bismarck hadde det helt fra 1866 klart for sig, at krigen mellem Frankrike og Preussen maatte komme. Og de gjorde sig istand til den. Bismarck hadde ikke villet ha krigen hverken i 1866 eller i 1867, og hadde derfor gaat dilatorisk frem. Han trodde den franske hærmagt var sterkere end den virkelig var, og han vilde ha den preussiske hærordningen gjennemført saa vidt ut i Tyskland som raad var; først i oktober 1867 fik han istand fælles hærlov for hele det Nordtyske Forbundet, og i 1868 satte Moltke op fuldkomne planer for felttog mot Frankrike.

I Frankrike var var det maréchal Niel som prøvde sætte hæren paa god fot; men Napoleon vaaget ikke øke tyngslerne for sit folk, og det franske embedsverk var sent og tungt at faa i gang med reformer. Niel sa fra, straks før han døde i 1869: «Jo før vi kan faa krigen, des bedre for os; vor hær er nu i god stand, den preussiske midt i en overgangstid, og krigen er ikke til at slippe fra likevel.» Men Napoleon kunde ikke faa sig til at slaa til.

Baade i Frankrike og i Tyskland forsikret de at de vilde ikke andet end fred, og baade Bismarck og han som styrte den franske politik i 1870, Emile Ollivier, har fortalt os om sin inderlige fredshug. Ollivier er ærligere i dette end Bismarck; men der var sterkere magter i Frankrike som drev ham frem. Og alle tilhøve stadfæster det som den franske militære utsendingen i Berlin skrev hjem i 1869: «Et slumpetræf kan avle krigen.» For det er sandt som han skrev: Frankrike og Preussen stod imot hverandre i en magtkamp som ikke kunde

finde løsning uten krig. I spørsmaal om magt maatte magten avgjøre.

Denne striden var endda meget mer en europæisk strid, end striden mellem Preussen og Østrike, og det var europæiske magtforhold som avgjorde den. En ser her en grundforskjel paa de to mænd som stod mot hverandre. Bismarck, med sin sterke realistiske sans netop for magtvilkaar, gik først og fremst ut paa at øke den indre styrke for sit hjemland, saa det i avgjørelsens time ret kunde slaa til med hele sin magt; derfor hadde det været hans vigtigste opgave at samle hele Tyskland under gammel preussisk krigsaand og hærtugt, og i utenrikspolitikken hadde han mest strævet efter at holde alle de andre utenfor den striden han netop hadde for sig, saa Preussen kunde faa gjøre den op alene med sin fiende. Napoleon III paa den andre siden hadde fra første stund prøvd at bygge sin magt paa vidt europæisk grundlag. Bismarck maatte staa sterk i Tyskland, om han skulde vinde noget utenlands; Napoleon maatte støtte sig paa førermagt i Europa, om han skulde være sterk hjemme. Bismarck holdt sig unda samlag som kunde binde; Napoleon søkte venskap og samlag paa alle kanter, — han fridde efter tur til England, til Italia, til Preussen, til Rusland, til Østrike, ja somme tider til alle sammen paa én gang. Det var netop det som særmerkte hans politiske vilkaar, at han kunde ikke staa alene, og det var det som var hovedspørsmaalet i striden mellem Frankrike og Preussen, — om Napoleon kunde faa stridshjælpere utenfor Frankrike.

Det utkom i 1907 en bok*) som paa grundlag av de diplomatiske aktstykker prøvde bevise den sætning, at det var Napoleon III's romerske politik som hindret ham i at vinde krigshjælp og dermed voldte hans nederlag. Dette baade aandfulde og fastbygde granskerverk

---

*) Emile Bourgeois og E. Clermont: *Rome et Napoléon III (1849—1870). Etudes sur les origines et la chute du Second Empire.*

skaper en sterk indre sammenhæng i historien om det andre keiserdømet med den tanken som Gabriel Monod former slik: «Forsvaret for pavedømets verdslige magt hjalp først til at reise keiserdømet, og førte det saa til undergang.» Jeg tror ikke dette er hele sandheten; men det er saa stor en del av sandheten, saa det er vel værdt at følge denne sammenhængen.

Det var en overklasse-reaksjon som hadde baaret Napoleon III frem til magt. Revolusjonen i 1848 hadde — i Frankrike liksom næsten alle steder ellers — været en dobbelt klasse-reisning; to ulike klasser, begge to født av det nye kapitalistiske samfundet, — borgerdømet og arbeider-proletariatet —, hadde gjort oprør og villet sprænge sig frem til magt. Borgerdømet hjalp først til at slaa ned arbeider-reisningen, og bakefter laa det selv mange steder — i Frankrike liksaa vel som i Preussen — under for den gamle overklassen, jordherrerne. Bismarck og Napoleon III var begge to seierherrer i samme reaksjonen.

Men i katolske land, slike som Østrike og Frankrike, var der en særskilt overklassemagt: den kristne kirke med alt sit jordegods, og enten Napoleon vilde eller ikke, var han nødt til, om han vilde ha hjælp av denne stormagten, at drive kirkevenlig politik baade utenlands og indenlands. Han vandt kirken for sig, da han hjalp paven imot revolusjonen i 1849, og det var til vern for den katolske kirke i østerlandene, at han førte krigen imot Rusland 1854. Men den store vanskeligheten kom for ham, da han samstundes prøvde kjæmpe frem nasjonale tanker, og det lykkedes aldrig for ham at forene kirkepolitikken med nasjonalpolitikken.

Det var i Italia de to formaal kom i strid. Han hjalp Sardinia til at vinde Lombardiet i 1859, men vilde ikke unde det Kirkestaten. Og da italienerne i 1860 likevel tok Kirkestaten, stængte han Rom for dem med fransk hærmagt. Ingen av partene var nøid med dette; italienerne vilde ha Rom, paven vilde ha hele Kirkestaten,

og spørsmaalet blev som et aapent saar i den fransk-italiensk-kirkelige politikken.

Gang paa gang prøvde Napoleon smette ut av den snaren han hadde faat halsen ind i. I 1864 fik han Italia til at gaa med paa en traktat, om at han skulde drage sin hærmagt hjem fra Rom, mot at den italienske regjeringen skulde love, at den ikke vilde prøve paa at ta Rom med magt, og da aaret 1866 gik til ende, maatte paven se paa at den siste franske soldat blev tat fra ham. Men saa var det, at Garibaldi — denne manden som aldrig vilde skjønne politik — paa egen haand gik med vaapenmagt imot Rom, og Napoleon saa sig ikke anden raad end at sende sin hær paa nyt til vern for paven; fremdeles var det da han som stængte den naturlige italienske hovedstaden for italienerne.

Saa fremsatte han forslag om at faa istand en europæisk kongres for at faa velte ansvaret av sig, — europæiske kongresser var, som kong Wilhelm sa, rent en fiks idé hos Napoleon til hjælp i alle spørsmaal. Men her kom Bismarck i veien; han svarte at Preussen kunde ikke være med paa slik en kongres, uten baade Italia og paven var villige og hadde godkjendt grundlaget, og han gjorde i det hele saa mange vanskeligheter, saa det blev fuldklart, at han ikke vilde hjælpe Frankrike med at faa spørsmaalet ut av verden, — han vilde holde oppe den motsætningen som Rom skapte mellem Italia og Frankrike. Napoleon slap ikke fra følgerne av sine egne gjerninger; konsekvensene fra 1849 holdt ham ubarmhjertig fast.

Det viste sig tydelig, da han skulde til at bygge en motvegt imot Preussen, — da han hadde skjønt, at Preussen var den fienden han maatte ta hovedstriden med. Den hjælpen han da maatte søke, det var samlag med Østrike og med Italia. Østrike var nødvendigt for ham, om han vilde tænke paa at faa de sørtyske smaastatene med sig, og han kunde ha god von om at faa det med, baade fordi det attraadde hevn for 1866, og fordi det

stod sammen med Frankrike i den ultramontane reaksjonen. Men den første vanskelighet var at faa Østrike til at gaa sammen med Italia, dets gamle fiende i krig efter krig. Og fra 1868 la Napoleon sig ut om at faa istand en utsoning mellem de to fiender.

Med dette gik det lettere end en kunde ha ventet. Italia vilde mer end gjerne ha venskap med Østrike, saa det baade kunde trygge sit herredøme over det land det alt hadde vundet fra Østrike, og kanske kunde faa sig noget mer italiensk land hos Østrike til løn for vennehjælpen. Magthaverne i Østrike kjendte selv mer agg imot Preussen end imot Italia, fordi magten i Tyskland hadde været dyrebarere for dem, og desuten var der en del av den østrikske keisers rike som de netop nu var nødt til at ta mer hensyn til end før, og som fra gammelt, siden nasjonalstriden, hadde særskilt venskap for Italia, — det var Ungarn. Det hadde sandet sig, Bismarcks ord, at Østrike maatte flytte sit tyngdepunkt fra Wien til Budapest. Utsoningen kom da fort istand, og fra vaaren 1869 gik de tre magtene — Frankrike, Østrike og Italia — for alvor i gang med at drøfte et krigssamlag sig imellem.

Det skulde være et forsvarssamlag; men ingen av partene var i tvil om at det hadde sin brodd imot Preussen, og det som skulde være krigsgrund, det var om Preussen gik utenfor fredsvilkaarene fra 1866 og prøvde ta de sørtyske statene ind i et nyt tysk-preussisk rike. Dette var noget som kunde være vigtigt nok for baade Østrike og Frankrike; men Italia kunde ikke ha nogen skade av tysk-nasjonal samling, og naar det skulde gaa med i et krigssamlag paa slikt et grundlag, saa maatte det være for vederlag. Italienerne visste godt hvad vederlag de vilde ha; de krævde Rom, de vilde for det første at Napoleon skulde fornye avtalen fra 1864, om at drage krigsmagten sin hjem fra Rom, naar den italienske regjeringen lovte den ikke skulde røre paven. Men røinslerne fra 1867 hadde vist, at slikt et løfte ikke var til at lite

paa; det vilde bent frem være at svike paven, og det kunde Napoleon ikke gaa med paa. Følgen var da, at i septbr. 1869 blev det bare byttet nogen venskaps= brev mellem de tre fyrsterne personlig, om at det var naturligt for dem at holde sammen imot magtfrem= gangen paa andre kanter; de lovte hverandre at de ikke hver for sig skulde gaa i samlag med andre, og de sa sig villige til at gjøre samlag sig imellem paa visse vilkaar.

Vilkaaret for Italia var at faa lov at ta Rom, og Østrike vilde ha Italia med, saa det ikke skulde bli tat fra to sider saaledes som i 1866. Paa vilkaaret om Rom var det da at samlagsforhandlingene gik i staa. Selve den ultramontane overklasse som drev Napoleon frem til krig imot Preussen, la sig i veien for den eneste poli= tikken som kunde hjælpe ham til seier.

Forhandlingene om et krigssamlag imot Preussen blev endda ikke helt opgit. Især blev det om vaaren 1870 drøftet krigsplaner imot Preussen mellem Frankrike og Østrike, og efter alt en kan se, var nok den østrikske regjeringen villig til at gaa sammen med Frankrike, om saa ikke Italia òg var med. Det er her at det ikke strækker til, beviset for at det var Napoleons romerske politik som stængte alt krigssamlag for ham. Det var ikke bare hensynet til Italia som holdt Østrike tilbake; andre grunder var visst væl saa sterke.

For det første gjorde det nu ikke saa lite, at tyngde= punktet i den østrikske rikspolitikken hadde flyttet sig længer østpaa, bort imot Budapest. Og ungarerne hadde ingen hug paa at flytte dette tyngdepunktet vestpaa igjen. Med andre ord: de vilde nødig være med paa at kjæmpe Østrike frem igjen til tysk stormagt. De hadde ikke glemt, at det var Preussen som hadde tvunget den øst= rikske regjeringen til at gi deres land selvstændigheten igjen; men Frankrike hadde nylig hjulpet til at egge frem en fare for den ungarske magten, ved at det støttet den nasjonale bevægelse mellem rumænerne, — ungarerne var

rædde, rumænerne skulde bruke krigen som leilighet til at falde dem i ryggen.

I selve Østrike fandtes det et ikke saa lite tysk-nasjonalt parti, som vilde skrike op imot en krig imot nasjonal samlingspolitik i Tyskland. Men det vigtigste av alt, det som la det sterkeste baand paa Østrike, det var hensynet til Rusland, — det var det polske spørsmaalet. Østrike hadde i 1863 været med vestmagtene i det diplomatiske felttoget mot Rusland til fordel for Polen, og efter 1866, efterat det var drevet ut av Tyskland, hadde den østrikske regjeringen maattet vise sig mer polskvenlig end før imot polakkene i sit eget land, i Galizien. Det er ingen tvil om at baade Rusland og Preussen var misnøid med dette, og de hadde al grund til at vente sig, at fransk fremgang imot Preussen straks vilde egge polakkene til stor nasjonal reisning med støtte fra det østrikske Galizien. Nu viste det sig først, hvor meget Bismarck hadde vundet med den polske politikken sin i 1863; den knyttet Preussen og Rusland sammen, og den satte Rusland paa vakt imot Østrike. Vi vet, at med det samme krigen i 1870 skulde bryte løs, sa den russiske regjeringen tydelig fra, at den ikke vilde taale et krigssamlag mellem Østrike og Frankrike, og til syvende og sist var det denne russiske truselen som nødte Østrike til at holde sig utenfor.

Det er nødvendigt at kjende hele denne vide europæiske sammenhængen, om en vil skjønne hvorfor Bismarck vandt paa Napoleon III i 1870, og en ser da, at det kanske mer var Napoleon som tapte, end Bismarck som seiret. Men Bismarck var selvsagt ikke den mand som sat still og lot hele dette politiske spillet gaa for sig, uten at han var med i det. Jeg har alt nævnt hvorledes han hjalp til at holde det romerske spørsmaalet aapent mellem Frankrike og Italia, og hans politik var det i stor mon, som la det polske spørsmaalet paa tverke for Frankrike. Paa andre maater ogsaa prøvde han møte det franske strævet med at sætte op et europæisk samlag

imot Preussen; han baade styrket venskapen med Rusland, og fristet binde Italia til sig.

Rusland hadde alt i 1866, endda før freden med Østrike var endelig avtalt, sagt fra om hvad det ønsket av Preussen til løn for sin nøitralitet: det vilde Preussen skulde hjælpe det med at avkaste de baand som Parisfreden i 1856 hadde lagt paa den russiske magten, især i Svartehavet. Og Bismarck hadde straks latt kong Wilhelm svare russetsaren: «Ingen ting ligger mig mer paa hjerte end at fæste de baand som binder os sammen. De russiske interesser skal ikke lide skade nogensteds hvor min politik griper ind; tvert imot, jeg skal prise mig lykkelig, om jeg engang kan faa tilføre til at vise Dem, at jeg gjerne vil være til nytte for Rusland, Preussens ældste og nærmeste ven.» Det var dette løftet som Bismarck opfyldte — til vinding for Preussen —, da han i 1870 tilbød Rusland støtte til at sige sig løs fra Svartehavsavtalerne i Parisfreden; dermed trygget han sig ikke bare mot russisk, men endda mer imot østriksk indblanding. Hvorledes vilkaarene stod, det har han selv fyndig git form i et brev fra 1867, da han fik melding om krigsforberedelser i Frankrike: «Vor haand har ikke længer vei til sverdet end Frankrikes, og den russiske ikke længer vei end Østrikes.»

I Italia visste han statsmændene stod splittet mellem fransk og preussisk venskap; de hadde baade Preussen og Frankrike at takke for hjælp i sit nasjonale arbeid, og de fleste interesser drog til den franske siden. Saa prøvde Bismarck knytte nye interessebaand mellem Italia og Preussen, og han fremmet av al magt den plan som kom op sist i 60aarene om en jernbane gjennem St. Gotthard. Det er overmaate karakteristisk for ham, hvorledes han tok denne saken. Der var et par ulike planer oppe om linjen for den nye jernbanebygning gjennem Alperne, og Bismarck kunde ikke ha nogen mening om hvad for en plan som var den beste. Men han var ræd, at hele tiltaket skulde bli forsinket og forstyrret, om alle

planer først skulde bli grundig drøftet; derfor sa han fra til Italia, at for Tyskland kunde det ikke være tale om andre end St. Gotthard-linjen. Dermed tvang han Italia og Sveits til at holde fast paa denne plan, og vaaren 1870 fik han den nordtyske riksdagen til at bevilge 10 mill. frcs. til denne jernbanebygningen i fremmed land. Han sa da i riksdagen like ut, at det var politiske interesser som drev regjeringen til et saa uvanligt tiltak; det galdt om at skape en forbindelsesvei mellem Tyskland og Italia, som bare gik gjennem nøitralt land og ikke var under en fremmed stormagts vælde. Han vilde ikke greie dette nærmere ut, fordi det var tale om hensyn av «saa delikat natur»; men han fik da git uttryk for en von om at venskapen med Italia altid vilde vare.

Det er ingen tvil om at Bismarck hadde god greie paa de forsøk som Frankrike gjorde for at faa istand et stort samlag imot Preussen; det har vi fuldt av vidnesbyrd om. Og det var til vaapen imot denne politikken, at han gjorde bruk av uroen i Spania. Merkelig nok blev det dette spanske spørsmaalet som skulde komme til at gi støtet til krig mellem Frankrike og Tyskland.

Det blir endnu drøftet frem og tilbake mellem historiegranskerne, hvor meget ansvar Bismarck har for at dette spørsmaal blev reist, — om det var han som fik istand tiltaket med at gjøre en preussisk prins til konge i Spania. Han har selv villet velte alt ansvaret fra sig; i sit mindeverk gjør han sig saa rent uskyldig: Han kunde nok, siger han, ha glæde av at se en Hohenzollern styre Spania; men det var da bare et spansk og ikke et tysk spørsmaal, og tænkte han paa nogen vinding for Tyskland, saa var det bare at en tyskfødd konge kunde hjælpe til at lette handelen mellem de to landene. Den eneste grund han kunde tænke sig til at den preussiske regjeringen ikke skulde like slikt et kongevalg, skulde da være at Frankrike kunde være misnøid med det; men han holdt det nu slet ikke for rimeligt, at Spania derfor

vilde hjælpe Preussen i en fransk krig. En side længer ute i mindeverket kommer han visselig til at sige det motsatte, — at da krigen brøt løs, ventet han bare paa at Spania skulde gaa med i krigen mot Frankrike, og han bruker bitre ord om den spanske æresfølelse som den gang svek Preussen. Slikt tyder da paa politiske baktanker, og andre folk har villet lægge hele skylden for Hohenzollern-spørsmaalet paa ham.

Den franske ministeren Ollivier siger, at Bismarck bare spekulerte paa utvei til at faa Frankrike til at erklære krig: «Naar han laa søvnløs og kavet med sine tanker, da saa hans aand, som var saa rik paa djævelske paafund, at det fandtes bare ett sikkert middel til at tvinge os til angrep, — det var at sætte kraft ind paa dette Hohenzollern-valget som han fra først av bare hadde tat op som nødhjælp.» De grundene som Ollivier og andre historieskrivere gir for denne paastand, er slet ikke gyldige alle sammen, og det finds næsten ikke et eneste uomtvisteligt aktstykke i denne saken, som viser hvad del Bismarck hadde i den. Men saa meget har vi da likevel, saa vi kan tydelig se, at han var ikke slikt et uskyldigt barn som han selv vil gjøre sig til.

Vi har intet bevis for at det var han som satte i gang dette Hohenzollern-valget, — tanken var i virkeligheten ikke saa fjern, siden en ældre bror til denne prinsen i 1866 var gjort til fyrste i Rumænia, og prinsen selv var portugisisk gift. Men at Bismarck derefter drev paa tanken av al magt, det kan ingen negte for. Og at det var politiske hensyn med i regningen, det ser vi greit netop i det eneste fuldgode aktstykket vi har, — det første utkast til en utgreiing, som han sist i februar 1870 la frem for kong Wilhelm, om hvorfor man burde ta imot Hohenzollern-tilbudet. I denne utgreiingen sætter han de politiske hensyn aller fremst, — den nytten som Preussen og Tyskland kunde ha av venskap med Spania i mellemværendet med Frankrike; det var en nytte som han for krigstilfælde regnet lik med et eller to hele hær-

korps, og Frankrike vilde i det hele ikke ha saa stor hug paa krig, om det hadde en spansk fiende i ryggen. Først i andre række satte han de handelspolitiske hensyn, og desuten la han vegt paa den ærevinding det var for huset Hohenzollern, saaledes at regjere i mange land; det kom derved paa høide med selve huset Habsburg.

Den gangen Spania reiste sig i oprør mot dronning Isabella høsten 1868, var Bismarck straks med det samme paa det rene med at dette var en vinding for Tyskland, just fordi det var tap for Frankrike. Isabella var ultramontan, og bunden til Napoleon III; oprørerne var liberale, kirkefiendtlige. Mellem Bismarck og Moltke og de andre preussiske statsmændene blev det et ordtak, at oprøret hadde sat en «spansk flue» i ryggen paa Frankrike. Og en hemmelig politisk agent som Bismarck vaaren 1869 sendte til Spania, uttalte der, at det som den preussiske regjeringen vilde, det var at gjøre ende paa den franske magten i landet.

Det var tanken paa den franske politikken som drev Bismarck til at lægge sig op i det spanske spørsmaalet. I mars 1869 hørte han saa meget om forbundsforhandlingene mellem Frankrike, Italia og Østrike, at han vendte sig bent til den franske sendemanden i Berlin og spurte om det var noget i det. Selvsagt svarte franskmanden nei, og Bismarck lot som han trodde ham. Men straks i de første dagene efter hadde han sammenkomster med en spansk sendemand som just da kom til Berlin, og talte med ham om kongevalget for Spania.

Da nu den franske sendemanden kom til Bismarck, og spurte om det var sandt, at han vilde faa Leopold av Hohenzollern til spansk konge, vilde Bismarck slet ikke gi noget visst svar, — han talte om at kong Wilhelm var imot, og hvor vaageligt det vilde være for prins Leopold. Saa franskmanden gik ikke stort klokere fra ham, end han kom. Men straks efterpaa var det Bismarck sendte en av sine agenter til Spania; en kan ikke ta feil av at han vilde holde den spanske fluen fast paa Frankrikes

ryg, og gjerne øke svien. Han visste fra nu av, at Frankrike vilde sætte sig imot en Hohenzollern paa den spanske tronen, og naar han likevel endda, eller just nu, støttet tanken, saa maatte han ha klart for sig, at dette kunde bli et strids-emne mellem Frankrike og Preussen.

Det var i februar 1870, at den spanske førsteminister general Prim i hemmelighet sendte brev til kong Wilhelm og Bismarck og bad om at faa Leopold av Hohenzollern til spansk konge. Det var da at Bismarck satte op for kongen den utgreiingen jeg alt har nævnt. Kongen blev rent fortumlet, og vilde ikke være med paa tingen. Selve Leopold og hans far sa nei takk. Men Bismarck holdt fast paa at Hohenzollern-ætten ikke maatte lægge ned denne saken; han sa det var politisk nødvendigt at ta imot tilbudet, — vilde ikke den ene broren, saa maatte den andre til. Med meget stræv fik han sat igjennem, at Leopold sa sig villig paa visse vilkaar; han raadde spanjolene til at holde fast paa valget; kong Wilhelm bøide sig. Og saa med én gang, den 3dje juli 1870, fløi meldingen ut over jorden, at den spanske regjeringen hadde vedtat at tilby' prins Leopold den spanske krone.

Det kom som lyn fra klar himmel. Den franske førsteminister hadde tre dager i forveien sagt i nasjonalforsamlingen: «Aldrig har freden været tryggere end nu. Hvorhelst en ser, kan en ikke finde et spørsmaal som kunde gjemme en fare i sig.» Og selv den preussiske statssekretær som greidde med styrelsen i Berlin, mens Bismarck pleiet sin helse ute paa Varzin, sa endda den 2dre juli, at i politikken var alting roligt.

Dagen efter var alt i opstyr. Den franske regjeringen sendte ut protester til alle kanter; den forkyndte for nasjonalforsamlingen, at Frankrike hverken for sin ære eller for sine interesser kunde taale Hohenzollern-valget; den sa fra til alle regjeringene i Europa, at om Preussen ikke opgav det, saa var det krig. Den franske utenriksministeren maatte kl. 1 om natten telegrafere til sende-

manden i Preussen: «De kan ikke tænke hvor folkemeningen er ophidset. Den flømmer over os fra alle kanter, og vi tæller timerne.»

En maa spørre med undring: var saken værd saa meget? Men tingen var den, at magthaverne i Frankrike ikke turde ta det politiske nederlaget som det hadde været at faa en preussisk prins paa den spanske trone. Keiserdømet stod ikke trygt længer, og i dette spørsmaalet regnet det paa at det lettest kunde vinde seier; for de som styrte Frankrike, mente at dette spørsmaalet aldrig kunde bli en nasjonal tysk sak, og derfor trodde de at de sørtyske statene vilde holde sig utenfor, saa de bare fik med Preussen at gjøre.

Kong Wilhelm var i Ems og skulde ha badekur, og hadde ingen minister med sig. Den franske sendemanden blev sendt bent bort til ham, og skulde tvinge ham til at gi ordre til prins Leopold om at avvise det spanske tilbudet. Men kong Wilhelm var sta, og Bismarck hadde ret, naar han regnet paa at kongen vilde være stiv nok til ikke at bøie sig for slike krav og trusler; han hadde den slegtsfølelse, at han først vilde raadføre sig med de andre Hohenzollerne som spørsmaalet vedkom. Franskmanden var paa ham dag efter dag; men han gav sig ikke. Den 12te juli telegraferte han efter Bismarck, og da endelig fandt kansleren det værdt at ta av gaarde fra Varzin. Da han kom til Berlin, fik han telegram om at Leopold av Hohenzollern selv hadde git avkald paa tilbudet fra Spania, fordi han ikke vilde Preussen skulde faa krig for hans skyld.

Dette var aapent nederlag for Bismarcks spanske politik, og han blev saa modfalden, at hans eneste tanke var at ta avsked; for hadde Frankrike tvunget sig frem i dette spørsmaalet, saa stod det ingen age længer av Preussen i Europa, og den eneste opreisning vilde være krig; men det var just den Preussen hadde gaat av veien for, og nu hadde det ingen krigsgrund.

Den franske regjering sørget for krigsgrund. Den

vilde ikke nøies med at bare prinsen av Hohenzollern hadde bøid sig. Den vilde, som utenriksministeren skrev, en gang for alle stagge Preussens magtvekst, og den krævde, at kong Wilhelm skulde love, aldrig mer at la Hohenzollern-spørsmaalet komme op igjen.

Bismarck sat i Berlin, og hadde Moltke og Roon til middag hos sig. De var uglade alle tre, og talte bare om dette nederlaget som nu drev Bismarck ut av regjeringen. Det var den 13de juli, utpaa eftermiddagen. Da kom det telegram fra en departementsmand som var med kong Wilhelm i Ems, om det nye franske kravet, og om at kongen ikke hadde villet bøie sig for det; telegrammet la til, at kongen ikke vilde ha mer forhandling om dette med den franske sendemanden, og hadde sendt bud til ham, at han hadde ikke mer at sige til ham om saken.

Roon og Moltke synte dette bare tegnet til nyt nederlag. Men Bismarck gav sig til at stelle med telegrammet, til det hadde faat den form, at kong Wilhelm til svar paa det nye franske kravet hadde negtet at ta imot den franske sendemanden. Han hadde ikke bent frem forandret noget, bare forkortet og draget det sammen, og likevel var det noget nyt som var kommet frem.

Da Moltke hørte den nye teksten, sa han: «Nu lyder det anderledes; før klang det som signal til overgivelse, nu er det som lurblaast til strid.» Og Bismarck la ut om hvorledes det vilde gaa: naar han kundgjorde dette telegrammet rundt i verden, saa vilde det terge den galliske stuten som et rødt klæde, og krigen var viss. Denne spaadommen satte liv i de to middagsgjestene hans, og Bismarck hadde sin store moro av at se hvorledes glæden gav sig uttryk hos dem. Roon blev høitidelig, og sa: «Den gamle Gud Herren lever endnu og vil ikke la os forkommes i skam.» Moltke, som ellers var stiv og kald, slog sig kaat og ropte: «Kan jeg endda faa opleve at faa føre hærene vore i slik en krig, saa kan gjerne fanden ta det gamle skroget mit straks efterpaa.»

Bismarck spaadde sandt. Den franske sendemanden i Ems visste slet ikke, at han hadde været ute for nogen krænkelse; men da regjeringen i Paris hørte den meldingen som Bismarck sendte ut, kom den i slik ophidselse, at den ikke engang spurte sig for, hvad som i virkeligheten hadde gaat for sig, — den forkyndte at den franske ære kunde ikke taale slik skam, og «med let hjerte» erklærte den Preussen krig.

Begge parter hadde ønsket krigen; men det var Frankrike som drev den frem med overmodige krav, og den franske regjeringen hadde selv ødelagt sin stilling likeoverfor det tyske folk. Ingen tysker vilde taale, at fremmede magter paa den maaten skulde tvinge med trusler den preussiske kongen, og desuten skyndte Bismarck sig, straks krigen var kundgjort, at gi almenheten greie paa alle de tilbudene den franske regjeringen hadde kommet med helt fra 1866 om samlagshjælp imot vederlag i baade tysk og ikke-tysk land. Det nyttet ikke alt det de franske ministrene vilde lægge skylden paa Bismarck selv; han hadde aldrig git noget skriftligt ifra sig, men hadde faat skrevne forslag fra Frankrike. Saaledes lykkedes det for ham at reise en moralsk harme i hele Tyskland mot Frankrike, og hadde Napoleon tænkt han skulde faa Tyskland sprængt paa krigsspørsmaalet, saa kom det tvert imot til at drive alle de tyske statene fastere sammen. Alle satte de sin krigsmagt under preussisk førerskap, til strid — som kong Ludvig av Baiern sa — «for tysk ret og tysk ære».

Liksaa hardt misregnet Napoleon sig paa en anden kant. Han hadde faat sig til at tro, at han hadde hele Europa med sig. Hans utenriksminister hadde telegrafert til sendemanden i Ems, at de andre regjeringene holdt de siste franske krav for «retfærdige og maateholdne», og at selve russe-tsaren «understøttet dem varmt». Og samme dagen krigen blev avgjort, lot den samme ministeren med sin livlige fantasi de franske tingmænd faa den tanken, at Italia og Østrike vilde gaa sammen med Frankrike.

Det var sandt, at Rusland og England hjalp til at faa prinsen av Hohenzollern ut av konkurransen om den spanske krone; men de advarte samstundes Frankrike paa det sterkeste imot at gjøre dette spørsmaalet til krigsgrund. Og det var sandt, at nu i den tolvte timen blev det paa nyt forhandlet med Østrike og Italia om krigssamlag; men ingen ting var avgjort før krigen, og den franske regjering hindret selv en god utgang paa forhandlingene.

Nu med det samme krigen skulde bryte løs, var den mer end villig til at drage krigsmagten sin hjem fra Rom efter traktaten fra 1864; men den krævde endda, at Italia skulde love at la paven ha byen i fred. Dette var det grundlaget som Italia hadde villet gaa med paa i 1869; men italienerne skjønte godt, at tvangen var hardere for Frankrike nu, og de satte sine vilkaar op, — nu vilde de frit ha lov at ta Rom. Den franske regjeringen svarte, at det var en æressak for den ikke at gi Rom i hænderne paa det italienske folk.

Det er en merkelig ironi over den enkelte mands vanmagt, at liksom det var en liberal regjering som i 1849 hadde gaat erendet for ultramontanismen ved at hjælpe paven imot folkereisningen, saaledes var det en liberal regjering som nu i 1870 holdt fast paa denne pavelige politikken og derved spildte alle voner for Frankrike. Ministeren Ollivier hadde forkyndt, at Frankrike for sin ære maatte gaa i krig imot Preussen; nu forkyndte han, at Frankrike ikke for sin ære kunde ta imot de vilkaar som kunde gi det krigshjælp hos Italia og dermed hos Østrike. Den franske æren blev landets ulykke, og det var for sent, da regjeringen endelig fandt ut, at det var sandt som Bismarck sa, at æren var ikke av et andet slag for Frankrike end for andre land, — da hadde den allerede voldt ulykken.

Efter de første nederlag i krigen tigget Napoleon om italiensk hjælp paa de vilkaar Italia selv vilde sætte. Men den italienske regjeringen vilde ikke bli draget med i

nederlaget; den visste, at nu maatte Frankrike slippe taket paa Rom likevel, saa nu kunde Italia vinde hovedstaden sin for meget billigere pris end europæisk krig, og svaret paa Napoleons siste bøn laa i dette Victor Emmanuels glædesrop: «Dette slap vi godt ifra!»

Østrike paa sin kant vaaget sig ikke til at gaa med i krigen, naar Italia blev staaende utenfor. Den østrikske regjeringen visste altfor godt, at den maatte regne med at faa Rusland imot sig, og den lot sig ikke rive med i det letlyndet som fik den franske utenriksminister til at skrive: «La os gi avkald paa Rusland, la os føre krig mot det, om det behøves; bare vi kan faa Østrike!» Det meste Østrike vilde vaage sig paa, var at samle alle de europæiske magtene til mægling til gagn for Frankrike; men det var ingen av dem som vilde være med, og den østrikske førsteminister maatte sande det som Bismarck saa vanvyrslig hadde sagt alt i 1863: «Jeg ser ikke mer noget Europa!»

Europa var sprængt og magtløst; det lykkedes for Bismarck, det som ikke hadde hændt saa længe det hadde kunnet være tale om europæisk politik, — at føre en krig mellem to stormagter til ende uten minste indblanding fra andre magter. Saa frit slag hadde han vundet for Preussen paa disse otte-ni aarene han hadde styrt det.

Og i denne siste krigen brøt han Frankrikes overvælde for alle tider. Den dagen krigen var kundgjort, skrev en ung fransk historiegransker (Gabriel Monod) i sin dagbok: «Jeg for min del er viss paa at denne krigen kommer til endelig at gjøre det av med vor overmagt i Europa.» Og han blev sandspaadd. Visselig hadde Bismarck ikke, saaledes som Jules Favre fortalte, sagt at han vilde trykke Frankrike ned til en andrerangs-magt; men denne paastand blev ikke slaat ihjel ved en henvisning til at Frankrike endda efter krigen hadde et folketal paa mer end 40 millioner (Algeriet medregnet), — for Frankrike var det at komme i andre rang, naar det ikke længer fik være den første.

Bismarck hadde vundet seieren, da han den 2dre septbr. 1870 møttes med keiser Napoleon paa valpladsen ved Sedan. Klokken var 6 om morgenen, da det kom bud til ham, at keiseren vilde tale med ham. Han kom sig straks i klærne, og skitten og støvet som han endda var, med en gammel lue paa hodet og store fettlærsstøvler paa føtterne, red han imot keiseren. Han fandt Napoleon i en vogn sammen med seks franske offiserer, og uvilkaarlig trev Bismarck efter revolveren sin, — keiseren blev askegraa. Men Bismarck sanset sig straks, steg av hesten, tok luen av, bøide sig høvisk som i gamle dager for keiseren, — den høie, staute karen, en seierherre, for den vesle sammenkrøpne manden som den dag hadde tapt alt, — og spurte hvad ordre keiseren hadde at gi. Napoleon vilde bli ført til kong Wilhelm; men Bismarck vilde ikke la ham faa tale med kongen, før hele den franske hær hadde git sig, og saa maatte Napoleon for det første nøies med kansleren.

I et fattigsligt arbeidsmands-hus, i en simpel liten stue med et umalt granbord og to rørstoler, hadde nu de to statsmænd sin siste forhandling; men Bismarck negtet at gjøre op nogen ting med den faldne keiseren, — det var hærførerne som fik greie med krigsvilkaarene. Napoleon beklaget sig, at han var blit dreven ind i denne ulykkelige krigen; Bismarck svarte, at ikke han heller hadde ønsket krigen. Ingen av dem vaaget at ta ansvaret paa sig; de visste de hadde ikke kjæmpet for ret, men for magt.

Krigen var ikke færdig med seieren ved Sedan. Napoleon var falden; Frankrike gav sig ikke. Og jo længer krigen drog ut, desto utaalmodigere blev Bismarck. I førstningen hadde han likt sig godt med krigslivet; han sa han hadde aldrig kjendt sig saa frisk som nu, og til syvende og sist var kanske, mente han, krigen det naturlige og sunde livet for mennesket. Men jo længer det gik, jo mer nervøs blev han. Han hadde saa meget han skulde greie paa én gang; han kunde ikke slippe

taket paa styringen hjemme i Preussen; han hadde bladfolk med sig, saa han dagstøt kunde virke paa den tyske folkemeningen; han maatte ordne det nye tyske riksspørsmaalet; han maatte ta vare paa utenrikspolitikken, saa ikke de nøitrale skulde faa tilføre til at lægge sig op i krigen; han maatte forhandle med sendemænd fra den franske regjeringen. Al ting følte han ansvaret for, og samstundes ærgret han sig, fordi hærførerne ikke ogsaa tok ham med paa raad i krigsførselen. Hans tjenestemænd visste tidt næsten intet utkomme med ham. Somme tider blev han sint, naar de kom og bad om ordre og ikke hjalp sig paa egen haand; somme tider blev han endda sintere, naar de gjorde efter sit eget hode og ikke gjorde ham tillags. Han hørte slet ikke paa hvad folk sa til ham, tænkte bare paa hvad han selv vilde sige, og svarte paa noget rent andet end de spurte ham om.

Al hans hug stod til dette ene, at faa krigen avgjort saa fort som raad var; for hver dag som gik, visste han det var vanskeligere at holde Europa utenfor. Derfor vilde han drive paa krigen uten naade, og han vilde ikke la sig stagge av hensyn til folkeret eller humanitet. Han mente slet ikke det var noget gagn i at indskrænke krigens plager; tvert imot, en skulde la hele folket ret faa kjende svien av krigen. Han var baade kry og litegran generт, da han skrev (16de august 1870) og fortalte sin kone: «Folk her maa holde mig for en blodhund; naar gamle kjærringer hører navnet mit, falder de paa knæ og ber mig spare livet deres. Attila var et lam imot mig.»

Om han saa syntes dette var væl stridt, var det likevel just ingen bløthjertethet han gjorde sig til talsmand for. En dag det var tale om bygder som var hærtat, men som ikke vilde bøie sig for det preussiske vælde likevel, sa han, at naar en ikke kunde holde fast hærmagt der, fik en en gang iblandt sende krigsflokker dit og skyte, hænge og brænde; til en som mente at det vel ikke var nødvendigt at fare saa hardt frem, svarte han: «Naa, jeg vet ikke, en passelig hængning monner

nu vel bedre, naar en saa atpaa sender av gaarde nogen granater og brænder op et par hus.»

En blir liksom flyttet tilbake til raaeste middelalderen, naar en hører hvorledes Bismarck efter Sedan-slaget taler kaldt om at det lugter stekt løk, naar likene av franske bønder blir brændt. Og i sit mindeverk sætter han selv slike ord som «humanitet» og «civilisasjon» i gaaseøine, naar det er spørsmaal om krigsførselen; han synes slikt er bare kvindfolksnak. Da en mand i et brev til ham hadde brukt ordet «følelse» *(Gefühl)*, saa satte han to streker under og utropstegn bakefter. Og han spottet stygt med den utenpaaklinte sorg hos den franske freds-forhandleren Jules Favre: han bare gjorde sig til som han graat, sa Bismarck, men fik visst ikke en taare frem, «og jeg er viss paa han hadde sminket sig hvit, især andre gangen, saa han skulde se mer sorgtyngd ut.» Han kunde næsten ikke styre sig for utaalmodighet, da det drog ut med bombarderingen av Paris, og den eneste grund han kunde finde til at en ikke rent skulde øde-lægge denne byen, — den som de humane holdt for en kul-tur-hovedstad, men de kristelige for et Babylon, — det var at der var anbragt saa megen tysk kapital i byen.

De tyske interesser var det eneste han hadde i tan-kerne, og det var dem han vilde fremme med de freds-vilkaar som skulde ende krigen. Han vilde knække Frankrike, saa det i det minste ikke paa lange tider kunde bli farligt for Tyskland. Napoleon III hadde forkyndt: «Keiserdømet er freden»; de nye herskere i Frankrike forkyndte: «Republikken er freden». Bismarck mente: «Frankrike er krigen». Og efter det gik han frem.

Med det samme krigen var brutt ut, hadde det i Tyskland reist sig et rop paa at ta Elsass-Lothringen; det var gammelt tysk land, sa de, som de vilde ha tilbake. Bismarck vørte ikke slike talemaater stort. De kunde være nyttige at bruke, om han vilde følge skriket; men det var ikke det som avgjorde hans vilje. Han vilde for det første stagge Frankrike økonomisk ved at lægge paa

det en vældig krigsbot, og dernæst vilde han trygge sig imot det med en sterk militærgrænse. Naar Treitschke og de andre nasjonale ordførere ropte til Frankrike: «hit med det gamle rov, hit med Elsass og Lothringen!» — naar de mante til at berge disse tapte tyske land ut av det fremmede vælde og tvinge elsasserne tilbake til sin sande nasjonalitet, — saa kaldte Bismarck vanvyrslig slikt for «professor-idéer». Det var fæstningen Strassburg han vilde ha; «den er nøkkelen til vort hus,» sa han gang paa gang til Jules Favre. Det som det galdt om for ham, det var at stænge Sør-Tyskland for den franske indflydelse, og med Strassburg tok han gjerne hele Elsass, saa Tyskland fik Vogeserne til vestgrænse.

Længer hadde han i grunden ingen hug paa at gaa; han likte slet ikke at faa med i riket folk av fremmed nasjonalitet, det høvde ikke med hans politiske tanker at ta det rent franske Lothringen. Skulde det være tale om at gjøre Frankrike veikere end det kunde bli, naar det mistet Elsass, saa vilde han helst gjøre Øst-Frankrike til en særskilt nøitral stat. Men saa kom de militære, og sa at Tyskland maatte ha den lothringske fæstningen Metz òg, om det skulde være trygt, og for denne militære tanken bøide Bismarck sig. Han hadde ingen nasjonal doktrinarisme som stod i veien, og fra fransk side kunde det ikke nytte at vende sig til velviljen hans eller lokke ham med venskap til løn for naadig behandling. «*Gross-muth ist eine sehr achtbare Tugend, die aber in der Poli-tik in der Regel keinen Dank erntet*,» svarte han. Han mente franskmændene vilde ikke slippe hatet og hevn-tankerne sine likevel, saa æresyke og magtsyke som de var; de vilde bare vente paa et godt tilføre til at kaste sig over Tyskland, saa for den saks skyld gjorde det ingen skilnad hvad vilkaar Tyskland satte for freden. Saa holdt han urokkelig fast paa de landekrav han en gang hadde sat op, endda han aldrig kunde forlike sig med dem, og Frankrike var nødt til at bøie sig for de vilkaar seier-herren satte.

Bismarck hadde vundet den tredje store seier i utenrikspolitikken, og med den hadde han ført Preussen frem til fri og selvstændig stormagt i Europa. Men med det samme forsvandt det preussiske navn av den europæiske historie, og Tyskland kom i steden. Baade kong Wilhelm og mange andre gode preussere var lite lystne paa dette; men Bismarck tvang dem til at bøie sig for de naturlige følger av magtfremgangen. Det var ikke bare Preussen, det var hele Tyskland som hadde vundet over Frankrike, og de sørtyske statene krævde selv at faa komme med i det Nordtyske Forbundet. Bismarck hadde i 1867 ropt til den første nordtyske riksdagen: «Sæt Tyskland i sålen, saa kan det nok ride!» Det var det det nu hadde bevist, og nu vilde det bli sittende i sålen. Baade fyrster og folk kjendte sig saa fast sammenbundne i striden, at det var næsten selvsagt at deres forbund nu blev omgjort til det Tyske Rike; den preussiske kongen blev tysk keiser, og forbundskansleren blev rikskansler. Bismarck var villig til at gi de enkelte stater, og især den største av dem, Baiern, megen selvstændighet som i og for sig var i strid med rikstanken; men hovedsaken var for ham at bygge enheten paa godvilje til samarbeid, og livet var mer for ham end teori og former.

Den dagen den første tyske riksdagen kom sammen, blev rikskansleren løftet op fra greve til fyrste, og efterpaa fik han hos keiseren det vældige godset *Friedrichsruh* i Lauenburg. Han var førstemand i riket og førstemand i adelen. Men hvordan følte han sig selv efter hele dette omskifte? Hadde den tyske riksfølelse fæstet rot i hans hug? Var han blit tysk-nasjonal liksom i sine allerførste studenterdager? — Roon har skildret ham for os, slik som han var om sommeren 1871, da han efter den endelige freden med Frankrike drog ut til sommerhvil paa godset sit, — glad og nøid og fuld av hellig iver for sin gjerning, men først og fremst helt igjennem «kurbrandenburgsk vasal». Det ordet viser os den egte gamle preussiske Bismarck; det var i preussisk aand han vilde styre det nye Tyskland.

9. Freds- og forbundspolitik.

Det er naturligt, naar en taler om Bismarcks politik, at greie utførligst ut om de kampene han stod i, de første aarene han styrte. Endda skulde han lede preussisk og tysk politik i nær tyve aar, og det var mangt et vigtigt verk som i den tiden blev gjennemført, — mange store avgjørende spørsmaal som var fremme. Men i utenriks-politikken var dette en fredstid, og om saa freden for et folk sedvanligvis er en rikere byggingstid end krigen, saa er det i den dramatiske striden manden klarest lægger sine evner for dagen; der ser en de kraftigste utslag av hans huglynde, baade følelses- og tankelivet.

Av al den striden Bismarck hadde ført, var han selv kryest av sin danske politik. Og det hadde han fuld grund til. Den var hans politiske prøvestykke; den hadde han finest forberedt, og førte den frem gjennem underlige braa overganger; her stod han mest alene, med kongen og landdagen, Tyskland og Europa imot sig. Liksaa merkelig som hans fremgangsvei er i det slesvig-holstenske spørsmaalet — med samme sterke indre sammenhæng og med de samme uventede braavendinger i de ytre former — er hele den store politiske linje som binder sammen de tre krigene hans, med Danmark, Østrike, og Frankrike. Ser en tilbake paa hele denne politikken, saa er det næsten uraad at verje sig imot det indtrykket at Bismarck maa ha tænkt ut hele planen paa forhaand, saa følgestreng er

den: Krigen med Danmark behøvdes for at skape et nasjonalt grundlag for preussisk magt i Tyskland; krigen med Østrike var det nødvendige slaget for selve denne magten; krigen med Frankrike løftet det nye tysk-preussiske riket frem til fuldt uavhængig stilling.

Selvsagt vil jeg ikke paastaa, at Bismarck alt paa forhaand hadde klart for sig hvert eneste led i denne politikken; tvert imot, han var en mester til at lempe sig efter vilkaar og omstændigheter, og nytte de hjælpemidler som hver tid la til rette for ham. Men jeg tror at han maatte skjønne, at disse tre krigene maatte han igjennem, om han skulde naa sit maal og grundfæste den preussiske stormagten; han valgte rækkefølgen for dem, og han forberedte hver enkelt med saa vidt omsyn som raad kunde være. De politiske vanskeligheter minket for hver ny krig; de var størst i det danske spørsmaalet, de var endda ugreie nok i det østrikske, de var forholdsvis enkle i det franske. Sterkere og sterkere magt fik han bak sig hjemme; mindre og mindre motstand møtte han utenlands. Seieren styrket ham, og skilte motstanderne.

Det synes være en underlig motsætning mellem hans blodige krigspolitik de første ni aar han styrte, og den faste fredspolitik de næste nitten aar. Han sa selv, naar nogen vilde sætte hans fortid op imot ham, at han regnet sig til ære, at han altid kunde lære noget nyt av nye forhold, og vi ser i sandhet, at han efter 1870 tilegnet sig politiske lærdommer som han før hadde avvist. Men spørsmaalet er, om det likevel var nogen grundskilnad paa hans politik før og efter 1870, om saa formene skiftet. Han hadde i 1871 bare spotord for alt mellemfolkeligt fredsarbeid, det som vilde bygge paa ret og venskap mellem folkene; han satte det sammen med noget saa fælt som kommunismen, og mente det var usans at stille jamsides to slike ord som utland og fred, — krigstilstand var for ham det naturlige mellem statene. Var nu hans fredspolitik efter 1871 i strid med denne tænkemaaten?

Mange aar efter, da han stod nær foran avslutningen paa sin regjeringstid, forkyndte han i riksdagen (11te januar 1887), at det som Tyskland først og fremst trang til efter krigen med Frankrike, det var at holde freden ved lag saa længe som raad var, og nytte den ut til at grundfæste det Tyske Rike. Han har baade før og siden git grunder som rakk videre end bare for disse første aarene; i 1876 (5te desbr.) sa han, at Tyskland hadde ikke bruk for krig, og i sit mindeverk skriver han, at Tyskland. har varig interesse av at holde freden oppe, fordi det kanske er den eneste stormagt i Europa som ikke har noget at tjene paa en krig. Sandheten var, at fra 1871 var Tyskland et mæt eller kanske heller overmæt rike; det hadde mer end nok at gjøre med at melte alt som det hadde slukt i sig av fremmede folk, og vilde bare bli tungført av at faa mer. Derfor kunde det nu hete, at «Tyskland var freden», og Bismarck kunde (5te desbr. 1876) kalde sig selv en «fredsdyrker». Men nu som før var det ren interessepolitik han drev, og det var en interessepolitik som bygde paa magt.

Han har selv en gang paa sine gamle dager (6te febr. 1888) opstillet en motsætning mellem interessepolitik og magtpolitik. Han regnet det for et misgrep, naar et rike gik utenfor sit interesseområde og vilde tillægge sig magt i saker som ikke kom det ved. Slik magtpolitik hadde Frankrike drevet, og den hadde ført det til fald; Tyskland skulde ikke følge foredømet, og han brukte mer end én gang (i 1876 og i 1887) det ordet, at slik magtvinding var ikke interesser som det var værdt at ofre «de friske knokene av en eneste pommersk musketér» for.

Dette var likevel ikke det samme som at han vilde la al ting gaa som det best kunde, naar det bare ikke rørte ved Tyskland. Han har selv (19de febr. 1878) stillet den opgave for den tyske regjeringen at være den «ærlige mægler» mellem de andre landene eller, som han òg har kaldt det, «fredsvogteren» i Europa. Og han har

til og med i sit mindeverk pekt paa tanken om «tysk hegemoni i Europa». Slikt høres straks mindre kravløst, og det gir sandere greie paa hans politiske formaal. Han vilde ikke, som en Napoleon, være herre i Europa; han hadde set hvad det førte til. Men den første mellem likemænd vilde han være, og det var paa tysk magt dette kravet maatte støtte sig.

Vilkaarene for Tyskland i den europæiske politikken efter 1871 er fyndig skildret i dette ordet av kronprins Friedrich fra vaaren 1872: «ingen er glad i os.» Tyskland hadde vundet vyrnad, men ikke venskap, og Bismarck visste godt, at alle de andre magtene maatte være avindsyke paa denne nye djerve stormagten. Han var stadig ræd for at de alle sammen skulde slaa sig i lag mot Tyskland. Da en russisk statsmand en gang (i 1878) sa til ham, at han hadde «*le cauchemar des coalitions*», — at han var marereden av koalisjonsdrømmer, da sandet han dette straks. Og endda ti aar efter (6te febr. 1888) greidde han ut for riksdagen, at Tyskland baade efter historiske og geografiske vilkaar hadde større koalisjons-fare over sig end noget andet folk. Det var følgerne av hans egen politik som viste sig i dette; det var den naturlige gangen, at krig avlet krigsfare, — at magtvinding avlet magtmotstand. Tyskland hadde efter krigene i 1866 og 1870 ikke ret til at vente sig andet end fiendskap av Østrike og Frankrike, og den gamle vennen Rusland var ikke saa paalitelig længer.

Det var ikke bare misundelse mot den tyske magt som forstyrret den russiske venskapen, endda den spillet sterkt med. Bismarck selv mente i det minste, at den russiske kansleren Gortsjakov bent frem var personlig skinsyk paa ham, — Gortsjakov hadde i gamle dager regnet sig for Bismarcks læremester, og han kunde ikke taale at eleven nu skulde bli hans overmand; det er ikke ende paa alle de spotord Bismarck bruker i sit mindeverk om Gortsjakov for dette, — han siger han var sykelig forfængelig, saa han til og med speilet sig i blæk-

huset sit, — at han var lik en dame som altid venter at hendes elsker skal gjette alt hun ønsker sig, — i det hele at han var et gammelt nar.

Det var utvilsomt et politisk skifte som kom frem i denne personlige motsætningen, og det var et utslag av nye magthøve, naar Bismarck efter 1871 skrev til Gortsjakov og bad ham holde sine diplomatiske brev i en mer nedstemt tone. Men dertil kom at Rusland kunde ikke være helt nøid med den maaten Bismarck i 1870 hadde opfyldt sit løfte om hjælp i Svartehavs-spørsmaalet. Da Rusland midt i krigen erklærte sig løst fra det baand som laa paa dets flaatemagt i Svartehavet, da tvang Bismarck det til at la en europæisk kongres gi den endelige avgjørelse i saken. Rusland fik sin vilje i selve spørsmaalet; men i formen hadde det maattet bøie sig for Europa, og det var Bismarck — han som selv ikke vilde vite av noget Europa i sin politik — som brukte Europa til at holde Rusland i age. Han turde ikke slippe Rusland frem til altfor fri overmagt.

Derfor kunde han nok straks efter 1871 tænke sig, at Preussen nu liksom en gang i det 18de aarhundred kunde faa imot sig en stor koalisjon av Frankrike, Østrike og Rusland, og hans politik maatte gaa ut paa at hindre dette. Han var nødt til at gaa over fra angrepspolitik til forsvarspolitik.

Hovedfienden kom han hele sit liv til at se i Frankrike. Han blev aldrig træt av at fremholde den evige franske fare. Franskmændene var, sa han (saa sent som i 1888), det uroligste, mest krigslystne folk i verden; «de hater alle sine granner,» og de vilde visselig gaa med hvem som helst som erklærte Tyskland krig. Han beviste (11te januar 1887) av en tusenaarig historie, at Frankrike og Tyskland altid hadde levd i proces, i en ustanselig grænsestrid, og han saa ingen von om at denne striden skulde faa ende saa braat. Krig med Frankrike kjendte han sig viss paa vilde komme paa nyt; han kunde bare ikke sige, om det blev om ti dager eller ti aar.

For os som lever nu i det 20de aarhundred og vet hvor dypt fredstrangen og fredsviljen har slaat rot i det franske folk, kan slik tale høres noget tilgjort og usand; vi har set gang paa gang i de siste aarene, at naar det har været spørsmaal om at bygge den mellemfolkelige fred, saa er det ikke Frankrike, men Tyskland som har staat imot. Men i 70= og 80=aarene kunde det nok se anderledes ut. I franske hjerter brandt det endda hevn=

Hvorledes Bismarck saa paa Frankrike.
Tegning i «Kladderadatsch» 1887.

lyst mot Tyskland; Gambetta mante sit folk til aldrig at tale om hevnen, men altid tænke paa den, og det var den som satte stemplet paa en mængde av de vigtigste tiltak i fransk politik efter 1871; jeg har selv i 1890 paa et fredsmøte hørt en fransk fredsven rope op om at Alsace=Lorraine var den store hindring for freden. Den gangen kjendte ingen sig ret tryg for Frankrike; det hadde brukt at ha en revolusjon gjennemsnitlig attende= hvert aar, og ingen kunde vite, om ikke en ny revolu= sjon drev krigen frem, — det var mellem 1887 og 1890

at general Boulanger prøvde paa at gjøre sig til en ny Bonaparte.

Bismarck kunde da vel ha mistro til Frankrike, og det er rimeligt, at det var ikke med glæde han saa paa hvor fort den franske republik arbeidde sig frem baade økonomisk og militært; det var en trusel i dette, det følte han. Men naar mange historieskrivere saa har villet faa det til, at han i 1874 og 1875 for alvor tænkte paa at gaa i gang med ny krig mot Frankrike, saa det ikke skulde vinde sin styrke igjen, da er det noget som en i det minste endnu ikke har bevis for, og jeg synes det høver lite med hele Bismarcks politik.

Det er sikkert nok, at Moltke og mange krigsfolk ellers mente det var best at angripe Frankrike en gang til og knække det, før det blev sterkt nok til at angripe Tyskland; saa der var virkelig en krigsfare i 1875. Men det hadde aldrig været Bismarcks formaal at knække Frankrike saa helt; han hadde bare villet gjøre ende paa den franske overmagt i Europa og drage hele Tyskland ut av det franske magt-omraade. Det hadde han vundet en gang for alle, og han visste godt, at Tyskland for hver dag gik minst liksaa sterkt frem i indre magt som Frankrike. Skulde han nu faa i stand en ny krig med Frankrike, kunde han ikke længer kjende sig saa tryg paa at faa føre den i ro for de nøitrale, især siden den russiske venskapen ikke var saa paalitelig længer.

En kan visselig ikke lite sig bare med at Bismarck selv i sit mindeverk kalder al tale om de tyske krigs-planer i 1875 for «legende». Men endda mindre vegt kan en lægge paa alle de andre- og tredjehaandsmeldinger fra denne tid som lægger trusler mot Frankrike i hans mund. En ser, at de russiske og engelske (ikke de franske) statsmænd trodde han vilde ha krig; men det er ingen av dem som selv har hørt noget ord direkte av Bismarck i denne retning. De eneste førstehaands-aktstykker vi har, — et brevskifte mellem Bismarck og kong Wilhelm fra 1875, — synes gi tydeligt bevis for at

hvem som ellers vilde krig den gangen, saa var det ikke Bismarck. Han kunde nok ha bruk for at holde liv i troen paa den stadige krigsfare; men det vilde lite svare til hans interessepolitik, om han i sandhet skulde ønsket en ny krig med Frankrike. Sandheten synes være, at han denne gang la al sin indflydelse i vegtskaalen mot krig.

Han var ikke ræd for Frankrike alene, selv om han somme tider talte som om Frankrike kunde bli sterkere end Tyskland. Det som han var ræd for, det var at Frankrike skulde faa andre magter med sig. Fra først av regnet han med at det skulde falde tungt for en fransk republik at faa krigsforbund med nogen av de andre stormagtene; motviljen mot republikken var endda sterk nok til at komme i veien her. Men netop i 1875 fik han merke, at det kanske ikke var saa lang vei for Frankrike til vennehjælp; baade England og endda mer Rusland kom da og skulde hindre Tyskland fra at falde over Frankrike. Bismarck blev saa sint over denne indblandingen, at han høvlet Gortsjakov dugelig av, — sa til ham at om han endelig vilde vinde ære i Paris, saa skulde Bismarck gjerne hjælpe til og slaa mynter med indskriften «*Gortchakoff protège la France*», og vise ham frem paa scenen i Paris i bengalsk lys, utklædd som fredsengel i hvit dragt med vinger paa skuldrene. Men fra den dag av var Bismarck nødt til at ta med i regningen, at Frankrike kunde faa krigshjælp utenlands, og hans politik maatte gaa ut paa at trygge sig imot dette.

Først og fremst øket han aar for aar Tysklands vaapenstyrke. Han fik riksdagen til at gaa med paa at slaa fast hærbevilgningene ikke for et aar om gangen, men for hele aarrækker, op til syv aar paa en gang, saa regjeringen ikke stadig behøvde ta hensyn til folkemeningen. Og han drev igjennem nye hærlover som gav den tyske krigsmagt saa vældigt et tilskud, at han en gang (6te febr. 1888) kunde sige det var jevngodt med en hel stormagt til i forbundet. Hans grundsætning var:

«Jo sterkere vi er, jo mindre fare er der for krig.» Og det var det naturlige grundlaget for al hans politik; til vern for magt behøvdes magt. Han fik da ogsaa gjort Tyskland saa vaapensterkt, saa han stolt kunde rope i riksdagen: «Vi tyske frygter Gud, men ellers ingen ting i verden.»

Likevel fandt han det snart tryggest at finde ogsaa andre forsvarsgarantier for Tyskland, — han gav sig ind i en forbundspolitik som skulde vinde utenlandsk krigshjælp for hans land. Dette var et tydeligt skifte fra hans gamle politiske grundsætninger. Han hadde revet Preussen ut av krigsforbundet med Østrike; han hadde avvist tilbud om krigsforbund med Frankrike og med Rusland. Det han hadde strævet efter, det var at gjøre Preussen ubundet paa alle sider, — skape for det «*a splendid isolation*». Det som han vilde faa slut paa, det var den vanmagt, den mistillit til egen styrke, som hadde gjort Preussen til en tigger mellem stormagtene, — hadde drevet det til at søke vern og verjemaal under sterkere stater.

Den tankegang som saaledes førte ham til motstand imot den gamle forbundspolitikken, galdt da i grunden bare for visse særskilte vilkaar, og kunde godt gi rum for ny politik under nye vilkaar. Vi ser et optak til dette alt i 1866, da han gik med paa krigsforbund med Italia; det forbundet var ikke saa farligt for Preussen, siden Italia var saa meget veikere og heller maatte komme under preussisk førerskap end selv gjøre sig til fører. Og efter 1871, saa mægtigt som Tyskland da hadde gjort sig, behøvde det ikke længer ængstes saa meget for at bli klemt ned i tjenerkaar, selv om det slog sig sammen med sterkere magter end Italia.

Bismarck hadde i 50-aarene i Frankfurt lært, at den gamle «hellige allianse» hadde været til stor skade for den preussiske magt, fordi de to andre allianse-magtene, Østrike og Rusland, hadde faat lov at regne Preussens følgeskap for selvskreven. Nu fra 1871 var det hans

første tanke at reise denne hellige alliansen paa nyt, og i dette trekeiser-forbundet kunde Tyskland staa jamgodt med de to andre. Alliansens maal skulde være netop det samme som i gamle dager: strid mot «revolusjonen», mot Frankrike. Og Bismarck kom saaledes tilbake til den politikken som engang hadde skilt ham fra Leopold von Gerlach. Han vilde at de konservative, monarkiske regjeringer skulde holde sammen mot det som revolusjonen i 1848 hadde kaldt den «sosiale republikken».

«Internasjonale» i London var paa denne tiden det store skræmsel for hele det gamle samfundet, og «kommunen» i Paris satte endda mer støkk i magthaverne. De saa en stadig fare i den franske republikken, og for Tyskland og Rusland trængte frygten for oprørs-emnerne i Polen sig bestandig frem. Bismarck tok alt i 1870, midt i krigen med Frankrike, til at lægge ut om dette for de østrikske statsmænd; Østrike og kanske endda mer Ungarn maatte skjønne, at her var en fare for dem ogsaa, — de maatte ikke gi slakke tømmer til de «revolusjonære og centrifugale» kræfter i sit land, men hjælpe Tyskland og Rusland med at holde styr paa dem.

Bismarck brukte altid at sige, at i utenrikspolitikken var det bare Preussens eller Tysklands interesser som avgjorde hans handlemaate; han kunde ikke tænke paa enkelte tyske partier. Men netop i denne plan om det nye trekeiser-forbund ser en, hvorledes indenriks- og utenriks-politiske hensyn flettet sig sammen. Naar han mante til fælles strid imot polske og franske revolusjonstanker, saa var det paa én gang til vern for den tyske riksmagt og for den gamle klassemagt; efterat han hadde stridd Preussen frem til europæisk stormagt, kunde junkeren i ham paa nyt frit vende sine vaapen mot «samfundsfienderne».

Rusland og Preussen hadde staat trofast sammen mot alslags revolusjon, og især mot Polen, helt fra 1863. Bismarck hadde forberedt ny venskap med Østrike, da han lot det slippe saa letvint fra nederlaget i 1866. Men

i de første aarene efter krigen hadde endda hevntankerne styrt den østrikske politikken; utenriksministeren var en gammel sachsisk statsmand, grev *Beust*, som altid hadde været en indbitt fiende av Preussen, og han hadde i aarene forut for 1870 været mer end villig til at gaa sammen med Frankrike. Denne franskvenlige politikken, med det formaal at vinde igjen den østrikske magt i Tyskland, led uhjælpeligt nederlag i 1871, og følgen var at grev Beust maatte gaa av. I steden kom nu styrelsen over til en ungarsk statsmand, grev *Andrassy*, — det var det synlige utslag av at tyngdepunktet i riket hadde flyttet sig fra Wien til Budapest. Og et Østrike-Ungarn under slik førerskap hadde ingen ting mot forbund med Tyskland.

Saa møttes alle tre keisere og de tre kanslere (Bismarck, Andrassy, og Gortsjakov) i Berlin i september 1872, og den hellige alliansen hadde faat nyt liv. Men nu var det ikke Wien eller St. Petersburg, det var Berlin som var dens hovedstad. Der var likevel den store skilnad, at nogen formelig allianse kom det ikke i stand; det var bare samhold og samarbeid. Og det var Bismarck selv som vilde ha det saaledes. Straks før keisermøtet bad han keiser Wilhelm, at han endelig ikke maatte binde sig paa nogen maate; «jeg er ræd for fyrst Gortsjakovs tiltaksomhet,» sa han (17de august 1872). Gortsjakov kom i virkeligheten straks efterpaa med et forslag til forsvarsavtale; men Bismarck negtet at skrive under, og dette holdt han fast paa hele sit liv. Han var altid ræd for at Rusland likevel skulde bli den sterkeste i forbundet, og han turde ikke binde Tyskland for fast til den russiske tsar; det kunde altfor let paa nyt komme i samme «farlige baandet» som før 1863.

Det lykkedes ikke for Bismarck i længden at holde dette trekeiser-forbundet oppe. Interesse-motsætningen mellem Rusland og Østrike i det orientalske spørsmaal blev for sterk, og han hjalp selv til at øke den, idet han med vilje egget Østrike mer og mer ind i Balkan-poli-

tikken, forat det ikke skulde faa kraft eller lyst til at tænke mer paa Tyskland. Han haapet i 1875, at det tyrkiske spørsmaal ikke skulde bli værre, end at de tre keisere fremdeles kunde holde sammen, og det mente han Tyskland best kunde hjælpe til, siden det var det eneste som ikke direkte hadde interesser paa spil i striden. Og i de næste aarene strævet han hardt med at holde enigheten oppe mellem de tre østmagter; han regnet dette for den tyske utenrikspolitiks vigtigste opgave. Men han saa vanskelighetene, og de blev tilslut sterkere end han.

Høsten 1876 tvang Rusland ham til at vælge mellem det og Østrike. Rusland vilde øke sin magt paa Balkanhalvøen, og Østrike stod i veien for det. Saa en dag fik Bismarck telegram med forespørsel fra tsar Alexander, om Tyskland vilde holde sig nøitralt, skulde det bli krig mellem Rusland og Østrike. Det var en hard knipe han dermed kom i, og han prøvde slippe ut av den paa sin sedvanlige gamle maate, med at ta spørsmaalet «dilatorisk». Han sa han maatte først ha fuldmagt hos keiser Wilhelm; han bad om at faa spørsmaalet sendt paa sedvanlig embedsvei. Men tsaren gav sig ikke; han krævde svar, og endelig maatte Bismarck ut med meningen sin. Han holdt allerførst frem, at det som Tyskland mest trang til, det var varig venskap mellem de to andre østmagtene til motstand imot «revolusjonen»; men skulde venskapen briste, saa kunde nok Tyskland i ro se paa at den ene vandt over den andre i hærslag, men kunde ikke taale, at den ene led saa store tap, at det kunde se farligt ut for dens selvstændige stormagtstilling. Med andre ord: Tyskland vilde nok holde sig nøitralt i krigen, men vilde lægge sig opi bakefter og fastsætte fredsvilkaarene, og det vilde ikke la Rusland knække Østrike.

Bismarck fik med dette svaret avvendt krigen mellem de to magter; Rusland maatte se til at komme tilliks med Østrike om magtfordelingen paa Balkanhalvøen.

Men samstundes hadde han gjort valget for Tyskland; han hadde sat Østrike foran Rusland, og efter hans grundtanke, at Tyskland altid maatte være den sterkeste i de forbund det gik ind paa, var dette valget det eneste naturlige.

Endda fristet han berge trekeiser-forbundet; han holdt Tyskland i «velvillig nøitralitet» mot Rusland i den tyrkiske krigen, og en har ingen grund til at tvile paa hans ord, at det var med tanke paa at hjælpe Rusland, at han straks var villig til at sammenkalde stormagtskongressen i Berlin 1878, — uagtet det er ikke rigtigt, som han et par ganger har sagt, at det var Rusland selv som bad om kongres. Rusland vilde selvsagt helst ha gjort op hele mellemværendet med Tyrkiet alene; men England og Østrike vilde ikke taale det, og derfor kom kongressen i stand, — det som Rusland ønsket, det var at det skulde bli den gode ven Tyskland som sammenkaldte kongressen.

Den var vidnesbyrdet om et vældigt skifte i de europæiske magtvilkaar, denne kongressen. I 1815 hadde alle magter møttes i Wien, og Metternich hadde staat for avgjørelsen om den europæiske statsordning. I 1856 blev det orientalske spørsmaal gjort op i Paris under Napoleon III. I 1878 blev det samme spørsmaal ført frem i Berlin, og alle magter fandt det selvsagt, at den tyske rikskansler indtok forsætet. Bismarck steg frem her som den «ærlige mægler» mellem magtene; han kunde rose sig av at baade Rusland, Østrike og England satte sin lit til ham. Tyskland stod for al verden som den første magt paa det europæiske fastland.

Bismarck har en gang (6te febr. 1888) sagt, at paa selve kongressen stelte han sig næsten som han skulde være den fjerde russiske ombudsmand, ja at han var mer russisk end selve fyrst Gortsjakov. Og han har holdt frem, at Rusland i virkeligheten vandt næsten liksaa meget som det i forveien hadde betinget sig i krigen med Tyrkiet. Det var ikke et russisk ønske, uten at han

støttet det og i almindelighet drev det frem, og han tænkte: var det ikke for det at jeg alt hadde den høieste russiske orden i briljanter, saa maatte jeg da nu faa den! Han har derfor latt som han var svært forundret, fordi russerne slet ikke var taknemlige imot ham, men heller sa, at han hadde sveket dem. Men han skulde nu ikke ha undret sig saa meget over det; han hadde da nu, netop som i 1870, været med og lagt baand paa den russiske selvraadighet, — tvunget Rusland til at lægge sin sak ind under Europa til avgjørelse. Gortsjakov hadde i 1866 gjort et forsøk paa at faa en europæisk kongres til at ordne freden mellem Preussen og Østrike; men det hadde Bismarck faat forebygget, — han vilde ikke ha noget Europa til at stadfæste seieren og kanske minske den. Han kunde da ikke for alvor tro, at Rusland skulde like det bedre.

Det var bare naturligt, at venskapen mellem Tyskland og Rusland aar for aar blev kaldere, netop fordi Tyskland hjalp Østrike med at stænge for Rusland i det orientalske spørsmaal. Østrike kunde nok gjøre Tyskland en tjeneste igjen; det var saaledes straks efter Berlin-kongressen, at det gik med paa at avlyse artikel 5 i Prag-freden, den som Frankrike hadde faat ind om at folket i Nord-Slesvig selv skulde faa vælge, om det vilde høre til Preussen eller til Danmark. Men hovedsaken for Bismarck var at ha Østrike med sig til motvegt imot den fordringsfulde russiske magten, og da motsætningen mellem Rusland og Østrike kveste sig til, slog han sig avgjort paa den østrikske siden.

I 1879 blev det strid om hvorledes en skulde tolke ymse av avtalerne fra Berlin-kongressen, og den russiske regjeringen vilde da bent frem true Tyskland til at støtte Rusland imot Østrike. Bismarck syntes dette tegnet til at sætte Tyskland netop i slike tjenerkaar som han altid hadde været ræd for, og han svarte med straks at faa Andrassy med paa fastbundet forsvarssamlag mellem Tyskland og Østrike. Dette var saa sterkt et

brudd med gammel tilvant politik, at keiser Wilhelm kunde ikke faa sig til godvillig at gaa med paa det; han vilde ikke, nu han var mer end 80 aar gammel, bryte den russiske venskapen som han hadde dyrket fra ungdommen, og det var ikke før Bismarck fik hele regjeringen til at true med avsked, at keiseren lovte han skulde stadfæste den nye traktat.

Den 7de oktober 1879 blev den da underskreven, avtalen mellem Østrike og Tyskland om, at hvis en av magtene kom i krig, skulde den andre i det minste holde sig i velvillig nøitralitet; men imot Rusland skulde de hjælpe hverandre med al sin krigsmagt. Det kunde staa saa mange fagre ord det vilde i traktaten, om at begge parter bare vilde fred og aldrig tænkte paa angrep imot nogen; det kunde likevel ingen tvil være om at forbundet hadde en brodd imot Rusland, — det var den russiske magten som skulde stagges.

Kyndige historieskrivere, som franskmanden *Matter*, har dømt, at denne forbundstraktat var et stort politisk misgrep, og de har skyldt paa Bismarcks personlige hidsighet, — det skulde være agget mot Gortsjakov som drev ham i denne saken. Bismarck har selv i et brev fra 1877 talt om hvor vanskeligt det var at holde venskapen mellem Rusland og Tyskland ved lag, netop fordi Gortsjakov var saa lei en fyr; men en statsmand maa saa tidt la sine personlige følelser vike for landsinteresserne, og «en gammel erfaren stifinder slik som jeg, lar sig ikke føre paa avveier av gale tegn.» Saa stort et skifte som det er fra hans gamle isoleringspolitik til denne forbundsavtalen i 1879, saa synes jeg likevel det er saa sterk indre sammenhæng i den politiske utviklingen som binder det nye sammen med det gamle, at det kan ikke være nødvendigt at søke grunden i personlig uvilje.

Var saa den nye traktaten virkelig et misgrep? Følgen av den var utvilsomt at Frankrike nu kunde haape tryggere paa russisk hjælp, om det kom i strid med

Tyskland. Men Bismarck hadde alt i 1875 røint, at Rusland var villigt til at verje Frankrike imot større tap, og denne dragning over til den franske siden hadde i aarene efter heller blit sterkere end veikere. Da han sommeren 1879 talte med Andrassy om den europæiske politikken, saa samlet den kloke ungarske statsmanden vilkaar og følger i dette ordet: «Mot et russisk-fransk forbund er det naturligt at sætte et østriksk-tysk.» Saa nær syntes da faren den gangen være for et fiendtligt forbund imot Tyskland. Og om Bismarck ikke nu knyttet Østrike til sig, saa blev det nødt til at søke støtte paa andre kanter for sine orientalske interesser, kanske hos Tysklands fiender. Vilkaarene var langtifra slike som han likte; de tvang ham imot hans ønske til en avgjørelse som bandt ham for lang fremtid. En kan ikke kalde dette for misgrep; det var snarere at bøie sig for sterkere magter, — lempe politikken efter nye tilhøve.

Den forbundspolitikken Bismarck saaledes hadde slaat ind paa, den førte ham snart længer frem. Til forsvar for forbundet med Østrike hadde han greidd ut for keiseren, at det var nødvendigt at minske omraadet for mulige forbund imot Tyskland, og efterat han først hadde faat Østrike med, varte det ikke længe før han tok Italia ogsaa ind i forbundet. Italia hadde været i krigsforbund med Preussen alt i 1866 imot Østrike; men i 1870 var det just Italia og Østrike som Frankrike hadde sat mest von til i striden med Tyskland, og det vidner stort om Bismarcks diplomatiske mesterskap, at det var netop disse to fiendtlige stater som han tolv aar senere hadde bundet sammen med Tyskland i tremagtsforbundet.

Den italienske regjering hadde vist ved sin veksling mellem det preussiske og det franske forbund, at den bare tænkte paa nytten for sit eget land, og efterat Frankrike hadde tapt i 1871, tok den paa nyt til at søke venskap med Tyskland. Dens mellemværende med paven gjorde sit denne gangen òg; for i førstningen efter 1871 var det de klerikale som hadde magten i Frankrike, og det var

da naturligt for den italienske regjeringen at støtte sig til det protestantiske Preussen som netop paa denne tiden la sig ut i strid med pavemagten. I 1873 kom kong Victor Emmanuel selv til Berlin; han prøvde vinde Bismarck personlig med dyre gaver, og det var aapenbart nok, at han gjerne vilde faa et fast sambaand i stand.

Desværre kjender vi endnu ikke den utgreiingen som Bismarck den gangen satte op for keiseren om dette spørsmaal; men han har visst ikke været uenig med keiser Wilhelm om det som han sa han vilde svare, — at Tyskland ikke kunde gaa med paa noget forbund, medmindre dette hadde et bestemt særskilt formaal. Det var samme grundsætningen som Bismarck før hadde holdt frem og levd efter, og det var den han brøt med den østrikske traktat i 1879. Han hadde først slet ikke villet være i Berlin, naar den italienske kongen kom dit, og et par aar efter negtet han absolut at følge med keiser Wilhelm til Rom. En kan tænke sig, at han i 70-aarene endda ingen ret tillit hadde til Italia; «italienerne,» sa han i 1880, «er som korpen paa slagmarken, som lar andre sørge for fôr til sig.» Og den franske fare kunde nu den gangen ikke synes saa nær. Men jo sterkere Frankrike vandt sig op igjen, desto større nødvendighet blev det for Tyskland at samle magter imot, og Bismarck hjalp til at sætte varigere fiendskap mellem Frankrike og Italia, end pavespørsmaalet kunde gi.

Han har en gang (11te januar 1887) i et stort tilbakesyn paa sin utenrikspolitik nævnt, at han efter 1871 hadde strævet ærlig med at vinde utsoning med Frankrike, — at han hadde git Frankrike støtte og hjælp i alle ønsker som ikke vendte sig imot den tyske grænse. Det som han med dette tænkte paa, det var den franske kolonipolitikken, den som særskilt Jules Ferry bar frem fra 1880. Han var glad for at Frankrike fik formaal og gjøremaal som drog det bort ifra den europæiske hjemmepolitik, og han egget det frem paa denne vei, saa meget heller som han skjønte at Frankrike der kom i konkur-

ranse og strid med andre land. Dette sandet sig da ogsaa straks i førstningen av 80-aarene; Egypten satte strid mellem Frankrike og England, og da franskmændene la Tunis under sit vælde i 1881, syntes italienerne dette var fiendtlig fremfærd imot dem. Da var det Italia paa nyt bød sig frem til forbund med Tyskland, og denne gangen svarte ikke Bismarck nei; nu trængte han til Italia, saa Østrike kunde være trygt paa den kanten, og 20de mai 1882 kom tremagtsforbundet i stand, — et forsvarssamlag mellem Tyskland, Østrike og Italia, for det første for fem aar, men siden stadig fornyet.

Paa tyve aar hadde da Bismarck først frigjort sit land for alle forbund, isolert det saa vidt som raad var, og saa tilslut likevel bundet det i nye forbund, meget mer traktatfaste end nogen av de gamle. Men spørsmaalet var: var Tyskland virkelig bundet?

Bismarck selv mente ikke det. Det hadde hændt en gang i 70-aarene, at man fra russisk side hadde sagt til de tyske statsmænd: «Eders venskap er altfor platonisk.» Og om dette siger saa Bismarck i sit mindeverk: «En stormagtsregjerings venskap for de andre er altid i en viss mon platonisk; for ingen stormagt kan gaa i tjeneste hos en enkelt av de andre. Den maa altid tænke paa sit forhold til alle de andre ikke bare i den ene stunden, men videre for fremtiden og saa godt den kan holde sig ifra varig, prinsipiel fiendskap med nogen av dem. Dette gjælder særlig for Tyskland, som ligger saa i midten, aapent for angrep paa tre sider.»

Han vilde da nok binde andre magter til Tyskland, men ikke binde Tyskland til de andre mer end nødvendigt var. Den tyske venskapen skulde helst bare være platonisk; Tyskland maatte ikke ofre sin fred bare til gagn for andre. Da Rusland blev for kravsomt i 1879, skilte Bismarck lag med det, og han vilde visselig ikke lempe sig mer efter Østrike eller Italia end han saa vinding i for Tyskland.

Det vilde være for grovt at sige, at slikt ikke var

sømmelig vennetroskap; Bismarck visste, at ingen magt gjorde nogen ting bare «*pour les beaux yeux*» til en anden, og i politik saa han aldrig efter andet end vindingen for sit eget land. Hver eneste forbundstraktat gjorde han i tankerne med det forbehold: *rebus sic stantibus*, — traktaten skulde vare saa længe vilkaarene ikke laget sig om. Og intet forbund maatte faa komme paa tverke for den tyske egennytte-politik.

I tremagtsforbundet ser vi greit hvorledes denne tænkemaaten gav sig form. Det hadde kommet istand, fordi Bismarck hadde fundet sig nødt til at vælge mellem Rusland og Østrike; men han vilde ikke gi op venskapen med Rusland for det. Han forkyndte i 1887, liksaa vel som han hadde gjort i 1876, at det det galdt om for Tyskland var at holde fred mellem Rusland og Østrike. Han visste det var et vanskeligt arbeid, fordi det fandtes store interesse-motsætninger mellem de to landene; men den tyske interessen var at de holdt hverandre i jamvegt, og han slap aldrig tanken om at reise paa nyt det gamle trekeiser-forbundet til vern for freden. Desuten var det ikke bare til trygd paa den østrikske siden, at han vilde fornye venskapen med Rusland; han maatte prøve, saa langt det stod til ham, at hindre et forbund mellem Rusland og Frankrike. Og det merkelige er at det lykkedes for ham.

Vi kjender ikke de forhandlinger som gik i forveien; vi vet ikke hvad grunder og hensyn Bismarck førte i marken. Vi kan bare gjette paa at han paa den ene siden pekte paa hvor vigtigt det var for Rusland og Østrike at forlikes om Balkan-spørsmaalet, og paa den andre siden skildret de revolusjonære farer fra Frankrike. Utgangen blev at den 21de mars 1884 blev det opsat en traktat mellem Rusland, Østrike og Tyskland om, at de skulde holde en velvillig nøitralitet mot hverandre, dersom et av landene kom i krig. Det er dette som er kaldt reassuranse-traktaten. Den skulde bare gjælde for tre aar, og da den utløp i 1887, fik Bismarck ikke Østrike længer

til at være med; men saa gjorde han i steden en særskilt nøitralitets-avtale med Rusland for Tyskland alene, og vindingen for Tyskland var den samme. Det var trygget paa alle kanter; det kunde ikke komme i krig med andre land end Frankrike, og da vilde Frankrike ingen hjælp faa hos nogen anden magt. Kom Tyskland likevel i krig med Rusland, kunde det regne paa hjælp hos Østrike; i hvilke tilfælde Italia skulde hjælpe, vet vi ikke, siden traktaten ikke er offentliggjort. Tyskland selv var bare bundet til at hjælpe Østrike mot Rusland; men saa hadde det til vederlag reassuransen med Rusland.

Saa trygt og likevel saa frit hadde Tyskland aldrig før staat. Tyskland hadde venner, men ikke slike som det behøvde smigre, om det vilde ha deres hjælp. Med fuld ret kunde Bismarck i sin siste store utenrikspolitiske tale, den 6te februar 1888, rope ut, at det var slut paa den tiden, da Tyskland tigget efter kjærlighet i øst og vest. Det var just harmen over denne tiggergangen som hadde drevet Bismarck til selvstændig politik, og han kunde sige han hadde naadd sit maal, da han forkyndte i den tyske riksdagen: «Vi klænger os ikke efter nogen.» Nu hadde vilkaarene snudd sig; det var de andre magtene, som var begjærlige efter den tyske venskapen. Tyskland stod stort og mægtigt midt i Europa, og lét som en gammel viking paa egen kraft og styrke. Den store kurfyrstes og kong Friedrich II's verk var fuldført.

Bismarck kunde sige til sig selv, at det var han som hadde baaret Tyskland frem til slik en stormagt; han hadde styrket sit land baade hjemme og utenlands, og den styrken han hadde git det, den var bygget paa preussisk vaapenmagt.

Det var en inderlig sammenhæng mellem denne nasjonale politikken og hans personlige huglynde. Da keiser Wilhelm i 1872 gav ham i julegave et bronsebillede av Friedrich II, da kom de frem liksom av sig selv, alle ætte- og barneminder som knyttet ham sammen med den store preusserkongen, og han vedgik, at han altid sørget

over at han ikke hadde faat lov at stride for konge og fædreland foran fronten i steden for bak skrivebordet. «Kanske hadde jeg,» skrev han til keiseren, «blit en udue-lig general; men efter min egen hug vilde jeg heller ha vundet hærslag for Deres Majestæt end diplomatiske kampe.» Gang paa gang ser vi at den følelse som drev ham, det var kriger-tanken; naar han var minister, saa gjorde han soldater-tjeneste hos kongen. Det var ingen takk som glædde ham mer, end da keiseren i 1884 roste ham for at han hadde «en preussisk soldats hjerte og hug».

Kongen var for ham først og fremst lensherren, han selv var adelsmanden som i personlig troskap og efter gammel lenspligt altid var villig til at «bære frem merket for sin lensherre», enten det var imot fienden indenlands eller imot «paven, tyrken og franskmanden». Tidene hadde skiftet; tjenesteformene var ikke de samme længer som i den gamle lenstiden, og en minister i det 19de aarhundred maatte la statene marsjere mot hverandre i steden for lenshærer, — hele jorden var hans schakbret. Men det var den egte gamle krigeraand i Bismarcks politiske spil.

Han saa i menneskelivet, og især i politikken, ikke andet end en ustanselig strid; der kunde ikke være von om varig fred, — det galdt bare om at være den ster-keste. Selve tænkemaaten var visselig ikke særegen for ham, den blev endog løftet op til hel livsfilosofi netop i hans tid. Men hos Bismarck fik tanken liv og kraft av gammel sterk samfundsarv; det var preussisk to i «jernkansleren», og derfor blev han den største magtherre i europæisk politik efter Napoleon.

Italiensk karikatur.

10. Kulturkampen.

I mer end ett tilfælde er det kommet sterkt frem, hvor vigtigt det polske spørsmaalet var for den preussiske politikken; det drog Preussen og Rusland sammen i fælles strid, det satte Rusland og Østrike mot hverandre, det avgjorde den politiske stilling i 1864, i 1866, i 1870. Og vil en tro Bismarck, saa var det dette samme polske spørsmaalet som drev ham ind i «kulturkampen» — den harde striden med den katolske kirkemagt i landet.

Polakkene var for ham den farligste «revolusjonære og centrifugale» kraft i det preussiske statssamfund; de levde i stadig fiendskap med al sterk statsmagt og især med den preussiske, de var samfundsfiender og riks-fiender paa en gang, og de var altid villige til at slaa lag med alle Preussens uvenner baade utenlands og inden-lands. Det som gjorde denne polske fare til slik en uhyggelig trusel, det var at det polske folke-element var i vekst og fremgang; i Vest-Preussen, i Posen, i Schlesien blev gammelt tysk folk slukt op i det polske, og tysk maal blev mer og mer trængt unda. Bismarck blev saa ængstelig for dette, at i begyndelsen av 1872 skrev han advarsel til den preussiske indenriksminister og bad ham indtrængende om at gaa i gang med kraftig motarbeid. «Jeg har en følelse av,» skrev han, «at i vore polske landskap holder grunden under os paa — om den ikke netop aapenlyst vakler — dog at bli saa undergravet, at

den kan sige unda, straks der utenlands lager sig til en polsk-katolsk-østriksk politik.»

Her er da pekt paa den utenrikspolitiske side i spørsmaalet, og Bismarck har mer end en gang greidd ut hvorledes han saa paa den. Han visste godt, at naar han hadde vundet paa først Østrike, saa Frankrike, saa var det ikke bare seier for den preussiske staten, det var samtidig nederlag for den ultramontane kirkemagt; hadde Napoleon III mistet Frankrike, saa hadde ogsaa paven mistet Rom, og alle som drømte om kirkemagt maatte naturlig samle sig til hevn over den nye tyske militærmagt, — det var den selvgivne fortsættelse av den politik Napoleon III hadde fulgt: forsøket paa at reise et stort katolsk samlag imot Preussen.

Krigsseieren for Preussen førte da næsten av sig selv til indre strid med den katolske kirke. Straks efter krigen i 1871 vendte en av de fremste katolske bispene i Tyskland sig til Bismarck, og krævde trygd for kirkemagten i riket. Bismarck vilde ingen ting love, som gjorde skaar i statsmagten, og han og bispen kom i steden ind i et teologisk ordskifte, om hvilken kristendom som gav best haap om den evige salighet. «Tror De kanske ikke en katolik kan bli salig?» spurte bispen. «En katolsk lægmand visselig,» svarte Bismarck; «men jeg tviler paa, om en geistlig kan bli det; for han har syndet mot den Helligaand, og skriftens ord er imot ham.» Bispen smilte med høflig spot; men krigen mellem stat og kirke var erklært.

Det var en krig som paa en gang galdt den nasjonale rikssamlingen og den preussiske statstanken. Den katolske presteskapen var det som var førerne i det polske selvstændighets-strævet; den var det som holdt oppe drømmen om at reise Hannover paa nyt, — den saakaldte «welfiske» tanken; og de ultramontane i Sør-Tyskland var det som i længste laget stod imot den nye tyske rikssamling. Bismarck mente, at den katolske presteskapen i Tyskland i det hele var meget mer «internasjonal» — han skulde

efter sin tanke heller ha sagt u-nasjonal — end i andre land, og naar katolikkene i den preussiske landdagen (10de febr. 1872) ropte til ham, at slike beskyldninger skulde han føre bevis for, saa svarte han bare: «Aa, mine herrer, grip dog i Deres egen barm!»

I sit mindeverk prøver han lægge al vegt paa denne nasjonale siden av kampen med kirken; følger vi ham ind i selve striden, er det let at se, at den stod minst liksaa meget om hvor stor magt presteskapen skulde ha i staten. Alt i 1871 klaget Bismarck bent til paven, at de klerikale paa alle omraader gik ut paa at grave grunden unda regjerings-autoriteten, og de tok til kampbrødre ikke bare riksfienderne, men alle revolusjonære magter i landet, — det var forbundet mellem de svarte og de røde, mellem prestekjolen og proletartrøien, som skræmte ham.

Det var i nye former den tusenaar-gamle striden mellem stat og kirke som reiste sig. Og det var naturligt at denne striden kom, saa mægtig som statstanken brøitte sig frem med den bismarckske politikken. Pavekirken paa sin kant hadde samstundes ogsaa væpnet sig til ny magtvinding. Pave *Pius IX* som en gang hadde samlet alle de italienske frihetshaap om sig, han hadde i 1864 forkyndt krig imot hele den moderne statsutvikling. Han hadde mistet den særskilte kirkestat; han vilde gjøre kirken til herre over hele verden. Han fordømte dem som vilde negte for at kirken hadde ret til verdslig magt, eller vilde lære at paverne nogensinde hadde tilkjendt sig for stort vælde; han vilde føre hele samfundet til-bake til den prestestyrte middelalder. Og paa nyt samlet han hele kirken til enig strid; han sammenkaldte bispene fra hele verden til alment kirkemøte, og 18de juli 1870, dagen før krigen blev erklært mellem Frankrike og Tyskland, blev læresætningen om at paven var ufeil-bar formelig stadfæstet. Det var et slag i samme krigen, et nyt led i den ultramontane samlingen; paven gjorde sig til enevældig kirkeherre og med det samme til en krigsmagt som staten møtte paa alle kanter.

«Før det vatikanske kirkemøtet,» sa Bismarck (14de mai 1872 og 14de april 1875), «kunde vi daare os med den tanken, at i det minste seks eller otte preussiske statsborgere — jeg mener bispene — var repræsentanter for den preussiske kirke som vi gav visse rettigheter; men efter kirkemøtet har paven sat sig i steden for alle bispene. De er bare hans redskaper, hans tjenestemænd uten eget ansvar; overfor regjeringene er de blit en fremmed fyrstes embedsmænd, og det en fyrste som fordi han er ufeilbar er helt enevældig, mer end nogen enevældig konge i verden.»

Det lar sig ikke negte for, det var et vældigt fremstøt kirkemagten gjorde paa denne maaten, og det viste sig fort, at det var ikke bare i teorien kirken vilde ha magt. Den lyste ban over prester og professorer som ikke vilde bøie sig for de nye lærdommene; den vilde avsætte skolelærere som gjorde motstand mot pavebudene, og den strævet efter at lægge staten under sig. Alt i slutten av 60-aarene tok katolikkene i Preussen til at samle sig til politisk strid, og vaaren 1871 dannet de det parti som tok navnet «centrum», med den gamle hannoveranske ministeren *Windthorst* til fører. Denne partidannelse, sa Bismarck, var at «mobilisere partiet imot staten»; det var «statsfienderne» som slog sig sammen. I sit program forkyndte de bare, at de vilde verje forbundsordningen i det Tyske Rike og friheten for alle kirkesamfund. Men forbundsordningen, det var motstanden imot den preussiske overmagten, og kirkefriheten var kravet paa kirkelig selvstændighet imot statsmagten.

Et slikt program maatte Bismarck sætte sig imot med neb og klo, saa sandt han vilde holde samme politiske fremgangsvei som før, og striden mellem ham og centrum kom til at fylde den tyske historie i 70-aarene. I denne striden brukte han tidt det ordet, at den katolske kirkepolitikken hadde drevet staten til «nødverje», og det var sin egen myndighet staten maatte verje imot de kirkelige krav. Selve grundlaget for striden, slikt som

det formet sig for Bismarck, ser en klart i disse ordene hans i en tale fra 1872: «Naar somme preussiske undersaatter av prestestand kræver, at der skal kunne være landslover som ikke binder dem, saa kan jeg forsikre, at imot slike krav skal vi holde den fulde enhetlige statsherreret oppe med alle disponible hjælpemidler. Suveræniteten er udelelig, og maa være det: lovenes suverænitet. Den som vil ha det til at han ikke pligter lydighet mot lovene i sit land, han gjør sig selv lovløs og utlæg.»

Mange aar efter i et tilbakesyn paa striden (12te april 1886) sa han: «Aldrig har jeg været partimand; jeg har altid bare været stridsmand for staten og kongen.» Ordet var sandt, — naar en bare husker paa at den staten han stred for, det var en særskilt statstanke som det vel kunde lage sig parti om. Det var den preussiske herrestaten, den som alt i samfundet skulde bøie sig for, — det var den han vilde drive frem mot det selvstyrekravet som den katolske kirken reiste.

Preussen kunde, efter selve befolkningsforholdene, ikke være en strengt protestantisk stat; for tredjedelen av folket var katolikker. Den romantikken som hadde vundet magt, især med Friedrich Wilhelm IV i 40-aarene, hadde fostret megen samhug med katolisismen, og allermest var det økonomiske samfundsvilkaar som styrket dens magt. Det var jordherrer, bønder, og landarbeidere, de fleste katolikkene; de hadde interesser sammen med selve det junkersamfundet som bar baade romantikken og politikken i det gamle Preussen, og saa varmhjertete protestanter som junkerne end var, saa var det naturligt for dem at støtte sine katolske brødre. Noget av det første Friedrich Wilhelm gjorde, var at han oprettet et særskilt katolsk kontor i kirkedepartementet, og i den oktroyerte grundloven fra 1850 hadde katolikkene faat ikke bare fuld religionsfrihet, men fuldt kirkeligt selvstyre med uindskrænket magt over alslags kirkegods og med herredøme over kristendoms-undervisningen i folkeskolen.

Striden imot denne kirkemagt var i virkeligheten meget

ældre end den som særskilt blir kaldt «kulturkampen», og Bismarck holdt bare frem med det arbeidet som andre hadde sat i gang. Striden gik ut fra det unge preussiske industri-samfundet, det som samlet sig politisk i det nasjonal-liberale partiet og prøvde lægge statsmagten under sig i 1848. Disse nasjonal-liberale var det som satte op slike krav som borgerligt egteskap og først og fremst ind-skrænkning i klostrenes godsvælde, og i 1870 hadde de faat dreyet frem en lov som krævde at alle gaver nogen vilde gi til kirker eller klostre, maatte ha stadfæstelse hos statsmyndigheten, — det var tydelig et slag imot det kirkelige godsherrevældet.

Bismarck kom til spørsmaalet med rent andre forutsæt-ninger, end de nasjonal-liberale hadde tat det op med. Og likevel laget det sig næsten av sig selv saaledes, at han kom til at slaa følge med dem. Han hadde staat i hard strid med dette partiet i hele sin første styringstid; det var de nasjonal-liberale som hadde hat det store flertal i landdagen og negtet ham penger til hans militære poli-tik. Men da de saa hvorledes han paa sin vei førte frem den nasjonale samlingen de hadde drømt om, da slog de med en gang om og gjorde forlik; nu elsket de Bismarck liksaa meget som de før hadde hatet ham, og de vilde ingen ting heller end bli regnet for hans parti. Han hadde bruk for denne overgangen; han hadde, som han sa, aldrig tænkt at gjøre regjeringsstriden til institu-sjon, og han vilde gjerne ta imot et regjeringsflertal.

Samstundes blev det kaldere mellem ham og hans gamle parti, de konservative; de likte ikke at han gik med paa at søke landdagen om tilgivelse for sin selv-tækt i bevilgningsspørsmaalet, de kunde ikke skjønne hvorfor han vilde ha almindelig stemmeret til riksdagen, og i 1868 hadde de bent frem gaat imot ham i et spørs-maal om en pengebevilgning til Hannover, — det tok den gangen saa hardt paa ham, at han fik galdesyke og nervesmerter, og han mistvilet om det var raad til at «regjere med slike venner».

Striden med den katolske kirken kom til at binde ham endda fastere til de nasjonal-liberale. Hans tanke med striden var at styrke statsmagten; de nasjonal-liberale vilde gjennemføre den aandsfrihet som svarte til frikonkurransen i det kapitalistiske samfundet, og det var de som gjorde striden til en «kulturkamp». Bismarck blev nødt til at bygge paa hjælpen fra de nasjonal-liberale, og han forkyndte selv alt paa forhaand (10de mars 1873), at dette vilde drive ham til sterkere liberalisme end han i grunden hadde hug paa. «Jeg har,» sa han (30te januar 1872), «altid holdt det for en nyttig grundsætning, at være ven med sin ven, og — ikke just sin fiendes fiende, men i det minste sin motstanders motstander.» Derfor lot han de nasjonal-liberale drage ham saa langt med, saa han selv tok til at tale om en «kulturkamp», en strid for den moderne kultur imot den kultur- og frihets-fiendtlige pavekirke. Bismarck blev en stridsmand for friheten!

Hvor meget personligt ansvar han har for de kirkelige stridslovene fra 1872 til 1875, det er av de ting som historieskriverne er noget uenige om, og som kanske ikke lar sig avgjøre for visst. I alle tilfælde var det han selv som gjorde optaket med det første fiendtlige skridt paa regjeringssiden, da han i 1871 avskaffet det særskilte katolske kontoret i kirkedepartementet. I dette tiltaket har vi den egte gamle Bismarck uten noget liberalt tilsnit. Han hadde fundet, at dette katolske kontoret ikke længer bare tok vare paa statsrettighetene imot den katolske kirke, men tvert imot først og fremst vernet kirkerettighetene indenfor og mot staten; det var blit, sa han (16de april 1875), en «stat i staten», og slik en selvstændig magt indenfor styrelsen kunde han ikke taale. Mange aar efterpaa (3dje desbr. 1884) vilde han ha det til, at han maatte faa bort det katolske kontoret, om det skulde bli ende paa det polske selvstændighetsstrævet; men sandheten er, at fra først av var det ikke nogen nasjonal tanke, men den rene statstanke som førte ham.

Begge tankerne var med i den første kirkelige loven han drev frem, — loven fra 1872 om at ta tilsynet med skolerne fra prestene og lægge det i hænderne paa stats-embedsmænd. Han beskyldte bent frem de kirkelige skoletilsynsmænd for at de ikke hjalp det tyske riks-maalet frem til sin ret i de polske bygdene, og han frem-holdt hvor nødvendigt det var for staten at tvinge alle ikke-tyske borgere til at lære tysk. Men det var ikke bare i de polske landskap han vilde lægge skolen under verds-ligt tilsyn; han vilde gjennemføre statsmagten over hele Preussen, han mente regjeringen kunde ikke ellers fylde sin opgave og trygge stats-utviklingen.

Til at bære frem denne skoleloven tok han ind i regjeringen som kirkeminister den manden som siden blev talsmand for regjeringen i hele kirkestriden, — *Adalbert Falk*. Til hans navn er det kulturkampen først og fremst er fæstet. Han var en ung mand endda, bare 44 aar; men han hadde paa kort tid tjent sig frem departements-veien, og han syntes bare komme et trin høiere paa embedsstigen, da han blev minister. Det var netop en fremragende embedsmand han var, av den gode gamle preussiske typen, — rettænkt og klartænkt, følgestreng og lovstreng, en mand som med fast vilje og kaldt hode gik bene veien frem slik som statspligtene styrte ham, — en mand uten svik og fusk, men samtidig uten den livs-klokskap som gjør en embedsmand til en statsmand.

Denne mand var det som tok førerskapen i kultur-kampen; han var det som la frem for den preussiske landdagen hele rækken av stridslover, — «mailovene» som de kaldtes, fordi de fleste av dem kom istand i mai maaned i aarene 1873, 1874 og 1875. En maa sande med Bismarck, at disse lovene i mange tilfælde mer viste merke efter den gode juristen end efter psykologen, og han har visselig ret til at fralægge sig ansvaret for de enkelte lovforskrifter. Men striden blev ført i hans aand; det var statsmagten Falk ogsaa vilde verje og ut-vide, og efter egte bismarcksk mønster vilde han slaa

motstanden helt ned, før han vilde by' fred. Bismarck gik med i striden, satte al sin kraft ind paa at vinde seier, og tok i gjerning ansvaret for det som kirkeministeren gav navnet sit til.

Saa kom da kirkelovene, den ene efter den andre. Hele det Tyske Rike blev stængt for jesuitene, og i Preussen fik ikke andre munke- og nonneordener arbeide end de som bare drev sykepleie. Den preussiske grundloven blev forandret, saa kirkesamfundene ikke længer skulde være selvstyrte, men lyde under statslovene. Der blev sat grænser for kirketugten, saa ikke bispene skulde ha slikt enevælde over prestene, og presteskapen ikke slik magt over lægfolket. Staten satte forskrifter for preste-utdannelsen og tok sig magt over presteutnævnelserne. Bisper og prester som ikke vilde lyde disse lovene, kunde bli avsat, og politiet fik magt til at sende dem bort til andre steder eller endog vise dem ut av riket. Av statens penger blev der bare bevilget til de geistlige som bøide sig for lovene, og al kirke-eiendom blev sat under verdslig styrelse. Al egteskaps-vielse blev gjort borgerlig først i Preussen, saa i hele Riket ellers. Religionsfriheten blev trygget ved at det blev gjort let at skifte kirkesamfund.

Det er ikke vanskeligt at skjønne, at den katolske kirken ikke rolig vilde bøie sig for slike lover som grep saa sterkt ind i dens gamle selvstyre. Det maatte bli krig paa kniven. Pave Pius IX forkyndte, at de preussiske mai-lovene ingen gyldighet hadde, og han lyste ban over alle prester som lydde dem. Presteskapen negtet bent frem at la staten raade for dens utdannelse og utnævnelse og lægge sig op i kirketugten. Men en lovlydig embedsmand som Falk kunde ikke tænke sig noget slikt som at loven ikke skulde bli sat i verk, og han fik og brukte straffelover. Tre preussiske bisper blev fængslet, seks blev avsat, to tredjeparter av de katolske bispestolene i Preussen stod ledige; 280 katolske prester blev utvist, 400 menigheter blev presteløse. Det blev mote

mellem katolikkene at tale om den nye diokletianske forfølgelse, og en stakkars katolsk haandverkssvend prøvde dræpe den nye Diokletian, Bismarck. Det var en strid som rørte op i hele det tyske samfundet, — fyldte landet med partihat, kirkehat, og klassehat.

Bismarck kunde ikke være glad for slike følger av striden. Han hadde villet styrke stats- og riksmagten, og saa saa han hvorledes motstanden reiste sig paa alle kanter. Det som gik hardest ind paa ham, det var at han fik de konservative imot sig. Saa protestantiske som de var, saa følte de det endda som om striden imot den katolske kirke var en strid imot deres kirke ogsaa; de saa, at i forholdet til staten hadde de lutherske junkere og de katolske godsherrer samme interesser, og de stod hardt imot alle kirkelovene.

Det var bittert for Bismarck, dette. Det gjorde ikke saa meget, om katolikkene beskyldte ham for at han vilde avkristne skolen og skape en hedensk, gudløs stat, — at han vilde ta baade religion og gode seder ifra barna. Slikt kunde han bare le av. Og naar den katolske centrumsføreren Windthorst talte om at det var en livsfare for den evangeliske kirke at bli skilt fra staten, saa kunde han med egte kristeligt hovmod svare, at Windthorst hadde endda ikke lært at skjønne evangeliet ret. Men det var ikke saa let for ham at vise det fra sig, naar gamle protestantiske venner kom med samme beskyldningene.

Han hadde selv i sin ungdom, første gang han traadte frem i politikken, talt varme ord om at staten maatte være kristelig, bygge paa religiøst grundlag og se sin opgave i at sætte kristenlæren ut i livet; han hadde ment, at bare en kristelig stat gav vern imot kommunisme og tyveri, og at al lovgivning maatte faa indhold og kraft hos kristendommen. Dette var grundtanker som han ikke godt kunde sige han hadde vokset ifra, og det faldt tungt for ham at bevise, at den nye kirkelovgivningen høvde med denne tænkemaaten. Han hadde i 1849 stridd

med nidkjærhet imot borgerligt egteskap, fordi dette vilde fostre vanvyrnad for religionen og gjøre kirken til tjeneste-gjente under staten. Og i dette spørsmaalet kunde han nok være ved at han hadde skiftet mening; han kunde vise til at selve Luther holdt egteskapet for en borgerlig sak. Men han hverken kunde eller vilde medgi, at han dermed hadde sluppet sin gamle kristendomstanke.

«Det som disse gamle ordene mine,» sa han (10de febr. 1872) «bær i sig av levende erkjendelse og bekjendelse til den levende kristne tro, det bekjender jeg aapent den dag idag, og jeg skyr ikke denne bekjendelse hverken overfor almenheten eller hjemme hos mig selv hvad dag det skal være; men,» la han til, og dermed vilde han fastslaa den kristelige sammenhæng i sin politik, «netop denne min levende evangelisk-kristelige tro lægger den pligt paa mig," i arbeidet for det land der jeg er født, og som Gud har sat mig til at tjene, og der jeg har faat saa høit et embede, at verne dette embedet til alle sider. Blir det baaret vaapen paa stats-grundlaget fra barrikaderne og den republikanske side, saa har jeg holdt det for min pligt at møte i breschen, og blir det angrepet av dem som heller skulde være kaldte til at styrke end til at rokke statsgrundlaget, saa skal de da ogsaa altid finde mig i breschen. Det byder mig min kristendom og min tro.»

Det samme var det han bestandig fremholdt; det hørte med til kristendommen hans at verje statsmagten. Hans hærrop var: med Gud for konge og fædreland! Og, sa han (16de mars 1875), «jeg tror jeg lyder Gud, naar jeg tjener kongen.» «Kongen» var her ikke ment personlig; keiser Wilhelm hadde slet ingen hug paa kirkelovene, og han maatte med trusel om regjeringsskifte tvinges til at gaa med paa borgerligt egteskap. «Kongen», det var statsmagten; det var den som maatte ha overherredømet i alle ting.

Bismarck la ut for de konservative gang paa gang, at den striden han førte ikke paa nogen maate var konfes-

sjonel, bare rent politisk; det galdt ikke en strid mellem tro og vantro, men mellem kongedøme og prestemagt, mellem lov og revolusjon. Han bad de konservative ikke lage sig spøkelser og stride mot dem, men holde sig til røinslerne og lite paa at regjeringen ikke vilde tyne kristendommen. Han sa til dem, at naar de ikke kunde bøie sig under regjeringen, saa var de selv med og undergrov staten; de blev revolusjonære, ikke konservativė. Det hjalp alt sammen ingen ting.

De konservative regnet ham for en frafalden, og en av deres førere skrev til Bismarck og mante ham til bot, saa han ikke skulde falde under Guds dom. Bismarck svarte, at han var viss paa brevskriveren selv levde efter sin formaning i daglig bøn; men til større sikkerhet viste han ham til salmeordet: «De taler forfængelighet, hver med sin næste, med smigrende læber; de taler snart av et, snart av et andet hjerte. Herren skal utrydde alle smigrende læber, ja en tunge som taler store ord, dem som siger: Ved vor tunge vil vi faa overhaand, vore læber staar med os, hvo er vor herre?» Bismarck mente selv han kunde trøste sig til dette andre salmeordet: «Jeg vil ikke frygte for ti tusend av folket, som har lagt sig omkring mot mig. Staa op, herre, frels mig, min Gud! Ti du har slaat alle mine fiender paa kindbenet, du har sønderbrutt de ugudeliges hænder. Hos Herren er frelse!»

Det var en bitter tone i dette svaret, og det er klart nok, hvor saart han kjendte det, at han saaledes skulde ha de konservative imot sig. Det er ikke tal paa alle de gangene han i brev og i taler klaget sig for at de — som han sa — hadde sveket ham, hadde rømt fra tjenesten. «I min alder,» skrev han i 1872 til Roon, «og med den visshet at jeg ikke har lang tid igjen at leve i, kan det gjøre en saa modløs, saa en næsten lammes, naar en skal miste alle gamle venner og forbund.» Og da Roon aaret efter drog sig ut av regjeringen, skrev han til ham: «Det blir mer og mer ødsligt omkring mig; de gamle

vennene dør eller blir fiender, og nye faar en ikke mer.» Han syntes det var tungt, at naar han blev æreskjændt i bladene, endog i selve «Kreuzzeitung», saa løftet det sig ikke en eneste vennerøst til forsvar; han maatte selv ut og verje sin ære med bladstykker og rettergang.

Men stridshugen var mægtig i ham. Det galdt meget om ham selv, det som han en gang (18de mars 1875) sa om alle tyskere: «Tyskeren har det saaledes — enten han strider for en retfærdig eller en uretfærdig sak —, naar han først er kommen op i striden, saa har han ikke hug paa at prøve saken; han har slaas for den, han kommer i brand for den; de slag han gir og tar imot for den, blir grunder for hans overbevisning.» Møtte han motstand, saa luet det op i ham: «Strid skal det være.» Og han stred, som han selv sa (9de juli 1879), «med den djervskap som jeg voner altid skal høre til mit huglynde, naar jeg tror det spørs om fædrelandets velfærd og kongens ret.» Naar han talte om kirkestriden, kom det ild i øinene og ordene hans, og han kaldte paven en samfundstiende, en revolusjonær, en anarkist. Han ropte til riksdagen (14de mai 1872), da somme syntes det saa ut til at han vilde søke forlik med paven: «Vær De bare ikke ræd: vi gaar ikke til Canossa, hverken legemlig eller aandelig.»

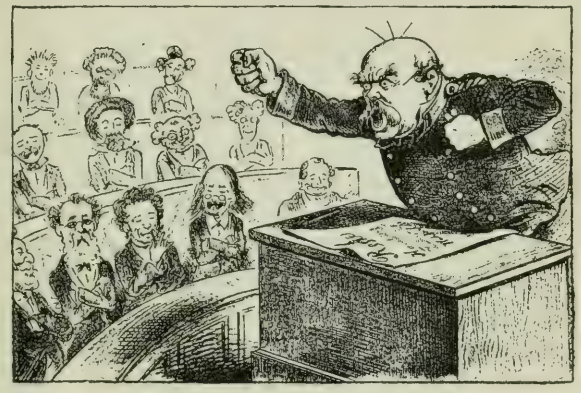

Østriksk karikatur fra 1881.

Likevel trætnet han efter hvert; striden førte ham længer end han paa forhaand hadde drømt om. Det var

bare et halvt aar efter det stolte Canossa-ordet, saa talte han om sin «*deprimirte Gemüthsverfassung*» (sit mismod). «Fjærene i mig,» skrev han, «er slaknet av for sterk spænding.» Gang paa gang utefter 70-aarene søkte han keiseren om avsked, og til slut, i 1880, forkyndte han aapent i riksdagen, at han var træt, dødsens træt, av striden sin.

Han hadde ved nyaarsleite 1873 faat lagt ned sit embede som preussisk førsteminister; næsten et helt aar var han bare rikskansler, og var saaledes slet ikke med i den preussiske regjeringen som la frem de første mai-lovene. Da de næste mai-lovene i 1874 var fore — de som var de strengeste av alle stridslovene —, da holdt han sig helt utenfor alt ordskiftet. Han kunde aldrig like sig i samlaget med de nasjonal-liberale; han vilde aldrig regne sig selv for andet end konservativ, og han la aldrig dølsmaal paa at han længtet efter at knytte nyt venskapsbaand med det konservative partiet. Der var det visselig han hørte hjemme, og en maa gi ham ret, naar han sa (9de juli 1879), at han nok hadde kommet til at gaa andre veier i sit stræv med at forme ut statstanken, om ikke de konservative hadde skilt sig fra ham.

I længden kunde det ikke gaa paa denne maaten. De som naturlig hørte sammen, maatte tilslut finde hverandre. Og det var de sterkeste av alle magter i statslivet, — selve klasse-interesserne, nærings- og samfundsinteresserne, som førte dem sammen igjen. Bismarck og de konservative, centrum og storparten av de nasjonalliberale møttes i kravet paa verjetold til rikdomsvinding for dem alle sammen, og de møttes i striden imot den nye fare som reiste sig imot dem, det unge sosialdemokratiet. Det var en stor konservativ samling, en overklasse-samling, som gik for sig i slutten av 70-aarene, fra 1878 til 1880, og for de interesserne som her var fremme, maatte kulturkampen vike.

Det høvde saa heldig til, at just i 1878 døde den store stridspave Pius IX, og en større diplomat, *Leo XIII*,

kom paa pavestolen. Bismarck prøvde straks komme i forhandling med den nye paven, og da det ikke blev noget forlik med det samme, gjorde han optaket med ensidige eftergifter. Han lot Falk gaa av i 1879, og han lot de strenge straffelovene mot prestene sovne. Steg for steg førte han utsoningen frem, til han i 1886 kunde la den preussiske landdagen ophæve mai-lovene. Kultur-kampen var slut.

Hadde saa Bismarck likevel maattet gaa til Canossa? Var utgangen et nederlag for ham?

Han vedgik selv (12te april 1886), at mai-lovene, straffe-lovene mot den katolske presteskapen, hadde vist sig avmægtige; han saa det nyttet ikke at sende tungvinte preussiske politifolk med sporer og sabel efter letbente prester som smat ut gjennem bakdører og soveværelser. Han hadde tat mer land fra fienden end han kunde holde, og han drog sig tilbake. Det er ingen tvil om at han skiftet kirkepolitik, det har han selv tydelig ved-kjendt sig.

Men han holdt altid fast paa at det endelige forlik maatte bygge paa eftergifter fra begge sider. Han sa bent ut til centrum (3dje desbr. 1884), at hans politik maatte være: *do ut des* — like for like. Og han krævde, at centrum skulde bøie sig for de vigtigste av kirkelovene og saa støtte regjeringen i de nasjonale og sosiale spørs-maal.

Han sa fra, hvem han ikke vilde gjøre forlik med, da han (12te april 1886) gav Leo XIII dette lovord: «Paven er ikke welfer, ikke polak, og ikke venstremand. Han har ikke heller noget samlag med sosialdemokratiet.» Valget stod for ham: skulde han gaa med venstre eller centrum? Og han valgte centrum, fordi det — som han sa (30te novbr. 1881) — ikke kunde bli saa farligt for staten, som venstre. Alle statspartier, skrev han i 1878, maa nu holde sammen til forsvar mot røverne, sosial-demokratene. Derfor gav han op kirkestriden.

Men han berget den verdslige skolen; han holdt fast

paa det borgerlige egteskap; han slap ikke statstilsynet med presteutnævnelserne; han stængte for jesuiter og klostermagt. Selve stridslovene blev ophævet; men grundsætningene om statsovermagten blev holdt oppe. Det han gav op, var — som han selv sa i 1886 — for det meste bare gipskalk og murpuds, ikke grundstenene under statsbygningen.

Han hadde en gang i stridsdagene (18de mars 1875) spaadd, at striden vilde styrke statsfølelsen i landet, saa der tilslut bare blev to partier, — et statsfiendtligt og et av hæderlige, fædrelandssindede folk som vilde verje staten. Og han mente utgangen var en seier for denne tanken. Kulturkampen blev i virkeligheten ingen seier for kultur og for frihet; men det var ikke det Bismarck hadde stridd for heller. Det som gjennem striden blev gjort levende for folket, det var den vældige magt som staten raadde over. Det var det som blev klart, at det galdt om at vinde statsmagten for sig, saa sandt en vilde naa fast sosialt og økonomisk vælde. Kulturkampen lærte det tyske folk, at staten maatte være slagmarken for klassekampen, og det var derfor naturligt, at den endte med samling mot sosialdemokratiet.

11. Arbeiderreisningen.

Følger en Bismarck ind i hans samfundspolitik, i striden med sosialdemokratene og i arbeiderlovgivningen, da finder en kanske hans inderste huglynde sterkere og friere utfoldet end paa noget andet omraade i hans statsgjerning; for, som han selv sa (24de febr. 1879), her hadde han ikke noget system, saaledes som i utenrikspolitikken, — her gik han frem efter de tankerne som hans personlige røinsler hadde fostret.

Han skrev en gang (11te august 1877) til keiser Wilhelm og la ut for ham, hvor ensom han stod i landsstyringen: alle de andre ministrene, alle departementsfolk, næsten alle tingmændene var «lærde folk», men eiendomsløse, uten haandverk, uten del i industri eller handel, kort sagt utenfor det praktiske livet, og derfor kunde de gjøre godt juristarbeid, men hadde ikke vet paa de «materielle interesser»; men Bismarck selv, han var eiendomsbesidder, han ikke bare regjerte, men blev regjert, og han hadde følelser sammen med de andre som blev regjert. Med andre ord: det var hans interesser som drev ham i de økonomiske spørsmaalene; han var helt og fast bunden i klassepolitik. En kan finde mange motsigelser i de særskilte tanker han paa ulike tider stred for, og en kan se at hans interesser videt sig ut efter hvert. Men det var interesser som laa under alle skifte, og de holdt ham altid indenfor en viss tankering.

Bismarck hadde hele livet sit sosiale rotfæste i junkerdømet, i godsadelen. Og han blev rent skræmt tilbake, første gang han møttes i politikken med et samfund av et andet slag, den nye industrikapitalismen som prøvde bryte sig frem til magt i revolusjonsaaret 1848. Han saa hvorledes den nye pengemagten vilde opløse hele det gamle samfundet, — gjøre ende paa det patriarkalske samlivet mellem godsherre og bønder liksaa vel som paa det støe samarbeidet mellem haandverksmester og svend. Han ræddedes for den nye aand som den ubundne økonomiske konkurransestrid vilde føre ind i samfundet; med den, sa han i 1849, «gjælder det mest om hvem som kan svelte best,"— han svelter sin konkurrent til fant; den som gjør det usolideste arbeidet, slaar sin medbeiler død.»

Bismarck skjønte nok det kunde være vinding i denne konkurransen som gav almenheten saa billige varer; men den førte samstundes til overproduksjon og til nød, den ødela livsvilkaarene for arbeidsmanden og tynte ned hele den gamle middelklassen. «Jeg tror,» sa han, «at de billige dragtene fra klædeslagrene til slut kommer til at sitte os ulaglig paa kroppen, naar de som syr dem maa gi op haapet om at livberge sig paa ærlig vis.» «Fabrikkene gjør enkeltmanden rik, men aler op for os et folk av proletarer, av undernærte arbeidere som det utrygge liv gjør farlige for staten.» Det som var og maatte være følgen av den nye kapitalismen, det var «nød og anarki». Nøden var lei at se paa for den som var vant med den faderlige styremaate paa storgodset; men liksaa ilde var det at den fostret oprør og farer for den gamle herreklassen.

Her har vi de sosiale forutsætningene som gjorde Bismarck til saa djerv en motstander baade imot revolusjonen 1848 og imot de nasjonalliberale. Og han kunde ikke like de liberale kapitalister stort bedre end de sosialistiske proletarer; for han saa, at det var kapitalistene som skapte proletarene og dermed revolusjonen. Han var følgestreng i sin motstand mot den nye kapitalisme; han

vilde sætte baand og stængsler paa den frie konkurranse, han vilde snøre arbeidet ind i den gamle gilde-tvangen, og han vilde holde handel og fabrikdrift under det gamle sterke statsvælde. Dette var hans program i 1848, og dette program bærer frem baade til striden med sosial-demokratiet og til hans sosiale lovgivning.

Den arbeiderreisningen som hadde vaaget sig frem i 1848, hadde hverken fast organisasjon at bygge paa eller stridsvante førere til at gaa i spidsen, og ikke hadde den noget klart politisk maal heller. Arbeiderne krævde part i de friheter og borgerrettigheter som de andre samfunds-medlemmene hadde; men hvad de skulde bruke friheten og retten til, det visste de lite. Den sosialismen som frem til 1848 prøvde vinde arbeidsfolket for sig, var av det utopiske slag; den vilde bygge nye retfærds-samfund helt utenfor det gamle samfund, og den lokket da heller arbeiderne ut av den politiske striden.

Men netop i 1848 kom det frem et nyt sosialistisk program med det «kommunistiske manifest» fra Marx og Engels. Det gjorde for første gang klassekampen til det aapenbare grundlaget for fremgangsarbeidet; det ropte til arbeiderne: proletarer i alle land, forén dere! Og det egget dem til at vinde magten i staten, saa de med den kunde lægge al samfundsrikdom under sig. Dette pro-grammet kom for sent til at sætte kraft ind i reisningen i 1848, og den blev fort slaat ned med vaapenmagt og med domsmagt. Men tankerne hadde en livskraft i sig, saa de brøitte sig frem igjen efter nederlaget, og de hjalp til at skape en ny arbeiderreisning med fastere to i sig end den gamle, — mindre revolusjonær i teorien, fordi den vilde ta i bruk de gamle samfundskræfter, men meget mer revolusjonær i gjerning, fordi den vilde gjøre sig til herre over hele samfundet.

I Tyskland fik denne nye arbeiderbevægelse en strids-djerv fører i *Ferdinand Lassalle*. Han var det som først gjorde den marxistiske sosialismen om til sosialdemo-krati, — satte teoriene ind i praktisk politik. Det sat

noget igjen i ham av den gamle utopismen, idet han tænkte sig at veien til det sosialistiske samfund skulde gaa gjennem mindre verkssamlag, kooperative produksjons-lag; men han vilde bruke statshjælp, statspenger til at faa istand slike samlag, og derfor maatte arbeiderne vinde staten, — de maatte ha stemmeret og drive politik. Med dette formaal gav han sig i 1863 til at organisere arbeidsfolket til politisk parti.

Det er et merkeligt samhøve og slet ikke slump, at Bismarck og Lassalle blev politiske førere paa samme tid. De hadde begge to en dyp tro paa statsmagten; de trodde i det hele meget mer paa magt end paa ret. Og fra hver sin kant vendte de sig imot samme fienden, — de liberale kapitalistene, de som endda smykket sin magtvinding med talemaater om frihet og ret. Her var i sandhet et sambaand mellem junker-statsmanden og proletar-høvdingen. De hadde ikke bare fælles fiende; de hadde et tankegrundlag sammen. Saa var det da ikke saa underligt, at de snart kom i forbindelse og nær-sagt i samarbeid med hverandre.

Om forholdet mellem Bismarck og Lassalle har det været megen strid, — om hvem av dem som gjorde det første skridt, og hvor meget de lovte hverandre; men gaar en efter begge parters huglynde og de politiske vilkaar i samtiden, saa er ikke spørsmaalet saa vanskeligt. Bismarck har villet ha det saa til, at han bare pratet løst og fast med Lassalle, eller rettere, at han lydde paa, mens Lassalle snakket; for selv kom han lite til orde. «Lassalle var,» sa han (17de septbr. 1878), «en djerv og aandrik kar som en lærte meget av at tale med; vore samtaler varte time efter time, og jeg beklaget det altid, naar de var slut.» Men politisk forhandling kunde ikke slikt bli, og til det trangs det desuten, at begge parter hadde noget at by' hverandre. «I politikken,» sa Bismarck, «gjælder det altid om et *do ut des*, om en saa blyges for at tilstaa det, og med Lassalle maatte en sige sig selv: hvad kan du fattige djævel gi mig?»

Det er sandt nok, at av de to var Bismarck den rikeste og mægtigste; Lassalle maatte ha største vindingen av et samarbeid. Derfor er det tydeligt, at det var Lassalle som først søkte venskap med Bismarck. I en række taler i 1863 advarte han arbeidsfolket imot den nasjonal-liberale humbugen, som i sandhet var rene bakstrævet; han pekte paa hvorledes de liberale fisket efter de tyske smaafyrsterne i striden sin mot Bismarck, og han la til: «Om vi saa vekslet bøsseskud med herr von Bismarck, saa vilde retfærdighet kræve, at vi midt i striden vedgik: han er en mand, de andre bare gamle kjærringer!» Han kunde bevise av revolusjonen i 1848, at arbeiderne aldrig kunde vente sig nogen hjælp av det liberale borgerdømet, og dermed viste han dem til samarbeid med junker-ministeren. Det var et djervt tiltak av Lassalle, dette; men han gjorde det i tillit til at han hadde en magt bak sig, saa han ikke skulde bli nødt til at leve paa ministerens naade. Visselig var den tyske arbeiderorganisasjon den gangen endda faatallig og veik; men det var et helt nyt samfundslag som med den skulde bli ført ind i politikken, og i denne fremtidsvon laa det en styrke.

Lassalle kom til Bismarck med det dobbelte program, at han skulde med regjerings-forordning indføre alminde-lig stemmeret i Preussen, og at han skulde gi statspenger til kooperative produksjonslag. Bismarck maatte være glad for at den nye arbeiderføreren saaledes vendte sig til ham; han stod netop da midt i hardeste striden med det nasjonal-liberale landdagsflertal, og han skjønte godt at det kunde være nyttigt for ham, om en ny folkeklasse reiste sig imot dette flertal.

Selve det som Lassalle krævde, laa ikke saa langt unda for ham. Han hadde selv netop da tat op tanken om almindelig stemmeret for det nye tyske rike, fordi han visste at dette var, som Lassalle sa, «et vældigt magtmiddel», — det var den almindelige stemmeret som skulde bryte smaastatsmagten i Tyskland. Men saa længe ikke

det tyske spørsmaalet var løst, hadde han bruk for at holde stemmeretsspørsmaalet ogsaa aapent og nytte det til vaapen i striden, saa han vilde ikke straks bare gi folket stemmeret. Penger til produksjons-samlag kunde han lettere love, og i virkeligheten fik han kongen til i 1864 at gi en flok schlesiske vævere en 20—30 000 kroner til slikt et tiltak. Han saa, at industri-kapitalistene der-med mistet magt, og arbeidsfolket blev bundet til staten; i dette særskilte tilfældet i Schlesien var det atpaa en nasjonal-liberal tingmand som var arbeidsgiver og hadde kommet i strid med sine arbeidere.

En ser saaledes, at Bismarck vel kunde ha bruk for venskap med arbeidsfolket baade i dagsens strid og i hele sin samfundspolitik. «Kongerne av Preussen,» sa han i 1865, «har aldrig særskilt været konger for rik-folket; alt Friedrich den store sa i sine kronprinsdager: *Quand je serai roi, je serai un vrai roi des gueux* (naar jeg blir konge, skal jeg bli en sand tiggerkonge). Han satte sig fore at verje fattigfolk. Den samme grund-sætning har vore konger levd efter siden òg, og kanske det kan lykkes for dem — den ærlige viljen har de — at hjælpe arbeiderne til bedre kaar.» Hadde Lassalle været den første til at by' samlag, saa var da Bismarck fuldt villig til at gaa ind paa det; men samstundes kan en være stø paa at han aldrig bandt sig til noget visst vederlag han vilde gi, — han tok imot den hjælp han kunde faa, men vilde selv helst staa ubunden.

Den politiske venskapen mellem Bismarck og Lassalle kom ikke til at vare længe; for alt i 1864 døde Lassalle. Men den samme politikken som hadde skapt denne underlige venskapen mellem bakstræveren og omvelteren, den satte dype merker i den tyske historie i de næste aar. I den striden Bismarck førte, tok han det aldrig saa nøie med sine hjælpesmænd; det galdt bare for ham om at reise fiender mot sine motstandere. De gammel-konservative syntes det var fælt, at han gjorde sig til vens med det revolusjonære Frankrike; hadde de visst

at han forhandlet med sosialisten Lassalle, hadde de nok tat endda værre støkk. Og efterpaa hændte det, at han bent frem lokket paa de revolusjonære magter. I krigen 1866 egget han ungarerne til oprør, og da grannemagtene vilde lægge sig op i krigen, truet han Rusland med at reise polakkene til strid, og Frankrike med revolusjon mot keiserdømet; i 1870, da Italia holdt paa og skulde gaa sammen med Frankrike, var han villig til at støtte et republikansk oprør i Italia. Paa samme maaten vilde han bruke demokratiet til vaapen i den indre tyske striden, imot Østrike og smaastatene og den liberale kapitalismen.

Bismarck trodde slet ikke, at den almindelige stemmeret skulde bli farlig for konge- og adelsmagten; tvert imot regnet han paa at den skulde bli en styrkelse for det konservative samfundet, og det var til trygd for den gamle herreklassen at han drev frem almindelig stemmeret først i det Nordtyske Forbundet, saa i det Tyske Rike. Det var ingen urimelig tanke, dette, og Bismarck var ikke den første som kom paa slikt; i Frankrike hadde jordadelen i restaurasjonsdagene kommet med forslag om almindelig stemmeret netop paa samme grundlag: de mente bønderne og husmændene skulde vælge med sine herrer og saaledes støtte dem imot den borgerlige kapitalisme. Bismarck dømte paa samme maaten om bønderne efter de røinslerne han hadde gjort i 1848; da hadde han set, at bønderne paa hans gods var fuldt villige til at gaa i strid imot Berlin-revolusjonen.

Naar han likevel i 1849 ikke vilde være med paa almindelig stemmeret, saa var det — det forkyndte han aapent i landdagen — fordi han mistvilet om at det var muligt at faa bondevælgerne organisert saa godt som de liberale kunde faa gjort det med sine byvælgere; den almindelige stemmeret vilde da bare styrke venstre. Da han i 1863 og 1864 drøftet spørsmaalet med Lassalle, da var det just dette han ønsket sig, — det som de to sig imellem kaldte «trylleopskriften» til at drive alle vælgere

frem og hindre dem i at kløve sig for meget. Hvad det var for en «trylle-opskrift» de den gangen enedes om, det har vi ingen melding om; men det er vel ikke urimeligt at gjette paa, at det var den samme valgordning som Bismarck siden fik istand, — direkte valg med omvalg.

Da det saa i 1867 galdt om at drive frem den almindelige stemmeret paa den nordtyske riksdagen, verjet Bismarck sig sterkt imot at han med slik en valglov vilde døive bourgeoisiet. Men det var nu ikke saa ærlig ment, — aaret i forveien hadde han i et privat brev fremholdt til grund for almindelig stemmeret, at i et land med nedarvet kongetroskap vilde den gjøre ende paa de liberale borgerklassers magt og skape monarkiske valg. Det var det som han regnet paa, at i Preussen var ni tiendeparter av folket kongetro, og at den store mængde hadde meget større interesse av at holde den gamle statsskik oppe, end de førere som vilde vinde frem paa en rikdoms-census.

En eneste garanti syntes han var nødvendig imot den almindelige stemmeret; han vilde ikke vite av løn til riksdagsmændene. Folket skulde nok være med at vælge; men de fattige bønder og arbeidere maatte ikke faa slippe ind i riksdagen. Dette forbud mot løn, det tvang han igjennem i riksdagen, idet han truet med at ellers vilde regjeringene slet ikke sanksjonere grundloven, — saa stor vegt la han paa denne sak.

Mange aar efter, i 1878, sa han, at det var bare motvillig han hadde gaat med paa at ta op almindelig stemmeret; men han hadde været nødt til det, siden han skulde reise paa nyt det nasjonale programmet fra Frankfurt. En ser av den utgreiingen jeg her har git, at saken hadde en anden sammenhæng; han ventet sig ikke bare nasjonal, men endefram klassepolitisk hjælp av den almindelige stemmeret. Men da han talte om spørsmaalet i 1878, da hadde han alt set, at hans voner var svekne. For den første tiden hadde han regnet ret; almuen var

konservativ. Men jo længer det led, jo mer viste det sig, at Lassalle hadde set klarere, naar han hadde haapet paa revolusjonær folkereisning. Bismarck hadde faat syn for farerne med demokratiet i selve Tyskland, da han i 1884 viste til hvor sørgeligt det hadde baaret i vei i Norge; naar de hæderlige konservative norske bønder hadde latt sig drive til slik en statsomveltning som den siste riksretten, hvorledes skulde det da gaa i Tyskland med sine storbyer, sin halvdannelse og sin pengemagt!

Det er fortalt, at i en av samtalerne mellem Bismarck og Lassalle spurte Bismarck, hvorfor ikke de sosialistiske

Godveir. Foranderligt. Storm.

Veirstudier i Bismarcks haar.
Tegning i «Kladderadatsch» fra 1881.

arbeidere liksaa gjerne kunde stemme med de konservative, siden begge parter vilde gjøre det av med borgervældet. Lassalle lo og svarte: «Netop nu kan det se ut som om det var muligt med et sambaand mellem arbeiderpartiet og det konservative parti; men vi vilde bare følges et lite stykke paa veien, saa kom vi til at slaas saa meget kvassere.» «Aa,» sa Bismarck, «De tror det spørs om, hvem av os som er best istand til at æte kirsebær med fanden. Vi faar se!»

Lassalle fik stenene i øinene i første laget; Bismarck brukte den magten folkeflertallet gav ham til at døive revolusjonstankerne. Men smaat om senn var det han selv som fik stenene i øinene, og hans strid med so-

sialdemokratiet kom til at føre hans politik til avgjort nederlag.

Straks efter seieren over det franske keiserdømet, da i steden republikken reiste sig til motstand, da mente Bismarck det var nødvendigt at samle alle de konservative magter i Europa til krig imot det som han kaldte «den almene republik, det internasjonale forbund av fædrelandsløse sværmere for tanken om de europæiske Forenede Stater, den kosmopolitiske revolusjon». Han saa, hvorledes de væpnet sig imot det gamle samfundet, revolusjonsmændene fra hele verden, først og fremst selve den røde «Internasjonale» under sosialisten Marx og anarkisten Bakunin. Og især tok han støkk, da kommunen i Paris reiste sig vaaren 1871; han truet bent frem med at bruke tysk hærmagt til at slaa ned Paris-oprøret, og han kunde rose sig av at det var bare tysk velvilje som hjalp den franske regjeringen til at vinde paa oprørerne. Straks efter skrev han rundt til regjeringene i Wien, St. Petersburg, Firenze, Bryssel, London, og Versailles, og mante til internasjonalt samarbeid imot kommunistene. Og det som allermest skræmte ham, det var at den kommunistiske agitasjon holdt paa at slaa rot i Tyskland, især mellem arbeidsfolket i Sachsen og i Rhinlandene; sosialisten *Bebel* forkyndte alt aapent i riksdagen sit partis «forbryderske» tanker.

Likevel maatte den sosialistiske fare for det første komme i skyggen for «kulturkampen». Sosialdemokratene var endda ikke blit en magt som de tyske overklasser for alvor kunde være ræd for. I den nordtyske riksdagen hadde de ikke faat ind mer end to representanter, og flere fik de ikke frem i riksdagsvalget 1871 heller. Atpaa var de indbyrdes usams, og de to nye førere Bebel og Liebknecht blev i 1872 dømt i fæstningsstraf paa to aar for oprørsk tale.

Men selve de økonomiske vilkaarene i landet bar sosialismen ukuelig frem. Den industrielle kapitalismen kløvde samfundet mer og mer i arbeidsgivere og arbei-

dere med hver sine interesser i sterk motsætning, og naar saa konkurransen førte til overproduksjon og arbeidsløshet og nød, da maatte samfundet bli sprængt i aapen klasse-kamp. Det var dette som hændte midt i 70-aarene; efter rike pengeaar med vældige million-tiltak og vild jobbing kom med naturlig konsekvens harde nedfalds-tider med brest og brak, arbeidsstans og fattigdom. Imens hadde arbeiderne vokset baade i tal og i klasseføelse, og «kultur-kampen» hjalp til at vise dem hvor vigtigt det var at vinde statsmagt.

Alt i 1874 fik sosialistene sat 9 mand ind i riksdagen, og efterat de saa i 1875 hadde samlet sig i et eneste parti, kunde de i 1877 vælge 12 riksdagsmænd. De hadde da hos vælgerne et stemmetal paa næsten en halv million, 9 prosent av alle stemmer; de var det fjerde-sterkeste parti i riket, og de hadde stemmer næsten i hver eneste valgkreds. Det var andet tak i dette nye sosialdemokratiet end i den gamle luftige «Internasjonale», hvor mange vilde rygter det endda hadde gaat om den; nu var det selve arbeidsfolket som fylket sig sammen og vilde vinde samfundsmagten, lægge staten under sig.

Naar slik en fiendehær skred frem, da kunde det ikke gaa længer, at jordherrer og fabrikherrer stod mot hver-andre i strid; da maatte de fælles interesser drive kon-servative og liberale kapitalister sammen; da maatte «kul-turkampen» bli en smaasak som ikke kunde faa lov at skille. Bismarck skjønte dette før de fleste andre, — som naturligt var, siden han baade var junker og sam-bunden med de nasjonal-liberale og dertil hadde hat forbindelse med selve sosialistene. Og for ham galdt det om at verje ikke bare overklassemagten, men atpaa sin egen politiske magt. De konservative hadde han faat imot sig, og de nasjonal-liberale hadde ikke mer tillit til ham, end at de gang paa gang prøvde skyve ham til-side; de lurte paa at faa istand det som Bismarck kaldte et ministerium Gladstone, — noget mer motbydeligt kunde han næsten ikke tænke sig, end «professor» Gladstone

med sine idealistiske frihetsdrømmer. Til selvforsvar for sin ministermagt og til «nødverje», som han sa, for samfundet tok han derfor op striden med sosialdemokratiet.

Alt i 1875 la han frem for riksdagen ymse forslag til forandringer i straffelovene, især med det formaal at verje og styrke statsmyndigheten, og da vilde han ha sat ind en forskrift om fængselsstraf for den som egget de ulike folkeklasser mot hverandre eller i tale eller skrift reiste

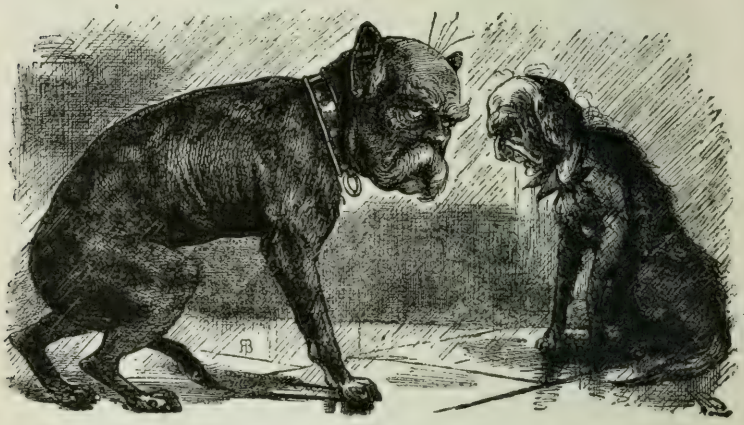

Kastet ut.
Engelsk karikatur av Bismarck og Gladstone 1890.

strid imot egteskap, familje eller eiendom, eller som spottet statsmagt eller øvrighet. Dette var tydelig myntet paa sosialistene, og Bismarck prøvde mane frem egennytten til vaapen imot dem, idet han (9de febr. 1876) beskyldte sosialistene for at det var de som hadde voldt nøden mellem arbeidsfolkene! Men det lykkedes ikke endda for ham at faa riksdagen med paa slikt; han maatte vente paa bedre tilhøve.

Saa hændte det den 11te mai 1878, at en forkommen haandverkssvend, som nylig var utstøtt av det sosialistiske parti, skjøt efter keiser Wilhelm paa gaten i Berlin. Han traf ikke, og det viste sig efterpaa, at revolveren var rent ubrukelig til at træffe med. Men bladene skrek

op om den faren keiseren hadde været i, selv venstre-bladene mante til krig imot sosialdemokratiet, og Bismarck telegraferte straks næste dag fra Friedrichsruh, at forbundsraadet maatte faa istand en særlov imot de samfundsfarlige sosialistene. Paa to dager var loven færdig og lagt frem for riksdagen; den skulde gi politiet magt til at forby' sosialdemokratiske skrifter og foreninger, og de som hjalp til med sosialdemokratisk agitasjon, skulde bli dømt til fængsel. Men i riksdagen var det endda ikke andre end de gammelkonservative som mente slik en særlov var nødvendig, og forslaget blev da avvist med stort flertal.

Ikke før var saa riksdagssamlingen slut, alt den 2dre juni 1878, saa var keiseren ute for et nyt attentat, og denne gangen blev han hardt saaret. Den manden som skjøt ham, hørte ikke til nogen sosialistisk forening; men han fortalte, at han i det siste halve aaret hadde gaat paa sosialistiske møter og hadde likt de lærdommene han der fik høre. Selvsagt blev da skylden for mordforsøket lagt paa sosialdemokratene; det gik som en mand sa: keiseren hadde saarene, og folket hadde saarfeberen. Treitschke gav uttryk for den almene folkeharme, da han skrev, at sosialdemokratiet var blit en forbryderskole, og det hjalp ikke andre vaapen imot det end vold. Bismarck brast ut, straks meldingen kom: «Nu skal riksdagen bli opløst,» og ordet gik, at han hadde sagt han skulde klemme venstrepartiene til væggen til det pep i dem.

Kongebrevet om opløsning og nye valg kom alt den 11te juni, og valgstriden stod om dette ene spørsmaalet: for eller imot en lov mot sosialistene? Det viste sig, at Bismarck hadde regnet ret. Sosialdemokratene tapte ikke endda stort mer end 50 000 stemmer, og mistet bare 3 av sine riksdagsmænd; men venstre gik tilbake fra 47 til bare 31, de konservative gik frem fra 78 til 115, og de nasjonal-liberale saa ikke anden bergning for sig end at slaa lag med de konservative. Da riksdagen kom sammen igjen, var Bismarck seierherre, og han forkyndte

(9de oktbr. 1878), at hans formaal var at støpe konservative og nasjonal-liberale sammen til et stort regjeringsparti som med forenet magt skulde verje staten. Han brukte sosialistloven til at skape en konservativ samling, og vandt sig dermed for første gang et paaliteligt regjeringsflertal. Han gjorde sig saa sterkt til fører for denne konservative klassestriden, saa han, den gamle mindretalsministeren, truet med at han vilde gaa av, hvis ikke riksdagen viste ham tillit og vedtok sosialistloven.

Den loven forbundsraadet denne gang la frem, og som riksdagen i hovedsaken vedtok, gik ut paa at alle sosialdemokratiske, sosialistiske og kommunistiske foreninger, i det hele alle foreninger som vilde velte den raadende stats- og samfundsskik, skulde være forbudne; rene fag- og hjælpeforeninger mellem arbeiderne skulde bli sat under statstilsyn, og deres kasser under statsstyrelse. Like-ens blev det sat forbud mot sosialdemokratiske møter og sosialdemokratiske skrifter og imot penge-indsamling til omveltnings-agitasjon. Endelig fik regjeringene i hver stat magt til at erklære et slags krigstilstand over de steder som var særlig truet av slik agitasjon; da skulde intet møte faa bli holdt uten politi-tilladelse; trykskrifter skulde ikke faa bli solgt paa offentlige pladser; farlige folk kunde bli utvist, og ingen skulde ha lov at eie vaapen.

En skulde tro slik en lov kunde være streng nok, — saa vid en magt som den gav politi og regjering til at kverke et enkelt parti i staten. Og skjønt alle de borgerlige partier paa riksdagen var villige til at kvesse straffelovene imot statsfiendtlig agitasjon, saa vilde da hverken centrum eller venstre være med paa særlover som endefram gjorde det til en forbrydelse at være sosialist. Men Bismarck syntes ikke loven var streng nok, slik som den blev. Han skrev hjem fra sin badekur i Kissingen og lastet regjeringen, fordi den ikke hadde gjort et djervere forslag. Han hadde villet, at alle statens tjenestemænd som var med i sosialistisk arbeid —

og han regnet med at alle de som hadde smaa lønninger var sosialister —, de skulde bli avsat uten pensjon. Og han vilde bent frem ta stemmeretten fra hver eneste sosialist i riket. Paa anden maate trodde han ikke loven kunde gjøre sosialdemokratene stort mén.

En maa sige, at den store talen han holdt i riksdagen (9de oktbr. 1878) til forsvar for sosialistloven, gav faa grunder for saa harde tiltak. Visselig fremholdt han, at sosialdemokratiet var farligt for eiendom, religion og kongemagt, for hjem og fædreland, og han glemte ikke at minde om kommunen i Paris, som han sa ikke hadde gjort andet end myrdet og brændt og ødelagt. Men hans vigtigste indlæg var, at den sosialistiske agitasjon skræmte kapitalen ut av arbeidslivet, saa det var nødvendigt at gjøre ende paa den, om det skulde bli raad at tjene penger for pengemændene. Han klandret tyskerne, fordi de aldrig var nøid med sine kaar, men altid strævet efter noget gildere. Kanske kunde nogen sige, at Bismarck selv hadde git dem et foredøme i at vinde magt og rikdom og ære; men det var en anden sak, naar misnøiet og fremgangshugen vendte sig til angrep mot hans egen samfundsklasse, — naar folket blev sosialister, — da maatte de som var mætte, verje sig med magt mot de sultne. Det var det som i virkeligheten var indholdet i sosialistloven.

Riksdagen hadde fra først av ikke villet gaa med paa at den skulde gjælde for mer end $2^1/_2$ aar; men Bismarck fik den fornyet gang paa gang, saa den i alt kom til at staa ved magt i tolv aar, fra oktober 1878 til oktober 1890, saaledes i hele resten av hans styringstid. Naar han bad om at faa loven fornyet, maatte han stadig erkjende, at den hadde ikke naadd sit formaal, at tyne sosialdemokratiet; men for det la han skylden paa venstre, som ikke kunde slutte med at egge op folk imot regjeringen, — han vilde bruke striden mot sosialismen til styrkelse for de sande konservative partier. Ellers prøvde han stemple hver en sosialist som en forbryder, han

kaldte sosialdemokratiet en morderflok, og han fristet bevise, at det eneste praktiske programmet det hadde var mord. Han gjorde i 1881, efterat russe-tsaren Alexander II var myrdet, et forsøk paa at faa alle regjeringer utenlands med paa et samarbeid til vern imot politiske forbrydere; men England vilde ikke være med, og saa røk hele tiltaket. Men indenlands fik han sosialistloven strengt gjennemført, og selve de almindelige straffelovene fik nye strenge tolkninger imot arbeiderne.

Den første sosialistloven blev kundgjort den 21de oktober 1878, og samme dagen haglet det ned med forbud over sosialdemokratene. Med ufrivillig spot valgte politiet som det første offer for forfølgelsen en digtsamling med navnet: «Bliv lys!» Straks efter kom det forbud mot de tre største sosialdemokratiske bladene med tilsammen 45 000 tingere, og av de 47 politiske bladene som partiet hadde, var det bare 2 som berget livet, — de skiftet navn og skrev moderat. Paa de første otte maaneder blev 127 blad og tidsskrifter og 278 andre skrifter forbudt; 217 foreninger og 5 hjælpekasser blev opløst. Hadde Bismarck klaget over at sosialistene var skyld i arbeidsløshet, saa satte han nu selv mange arbeidsfolk, især boktrykkere, ut av arbeid.

Og loven hadde snaut staat ved magt en maaned, saa brukte han den fuldmagt han hadde faat til at fare strengere frem, om det skulde vise sig nødvendigt; han forkyndte krigstilstand over Berlin, og siden fulgte de andre store arbeiderbyene Hamburg, Leipzig, Frankfurt og Stettin efter. Efter dette kunde politiet ta til at jage ut av disse byene alle arbeiderførere, og den magten brukte det raust; straks den første dagen blev 67 mand utvist av Berlin uten naade, 75 mand av Hamburg. Endda flere blev anklaget for domstolene og dømt til fængsel; bare i Dresden blev paa halvtandet aar 90 sosialdemokrater dømt til tilsammen 18 aar i fængsel; andre fik pengebøter. Sosialistiske møter blev forbudt i hundredtal.

Nogen fuldt paalitelig statistik for al denne voldsfærd har vi ikke; men efter det nærmeste en har kunnet finde ut, var det i alt, paa de tolv aarene mens sosialistlovene stod ved magt, paa lag 1300 skrifter som blev forbudt, og 332 arbeiderforeninger som blev opløst; indpaa 900 mand blev jaget ut av de byene som var i krigstilstand, og 1500 mand blev dømt til fængsel paa tilsammen 1000 aar. En kan ikke undres paa at de tyske sosialistene endnu er dypt forbitrede paa den manden som fik istand al denne ulykke.

Straks med det samme forfølgelsen tok til, blev sosialdemokratiet næsten som svimeslaat; mange av deres beste mænd flyttet ut av landet, og de visste ikke hvorledes de skulde greie sig: skulde de bøie sig under loven, eller skulde de trodse den? Der blev strid mellem dem indbyrdes, og mange faldt fra; til riksdagsvalget i 1881 gik de ned til 310 000 stemmer, det minste de hadde hat siden 1871, og paa nyt var de, liksom i 1874, bare 6 prosent av alle vælgere.

Men dermed var det ogsaa slut paa nedgangen. Arbeiderne fylket sig paa nyt til strid efter nederlaget; de holdt partimøterne sine utenfor landegrænsen, i St. Gallen eller i Kjøbenhavn, og paa alle kanter, i Sveits, i Belgia, i England, trykte de sosialistiske blad og skrifter som de lurte ind i Tyskland i hundredtusental. Det blev en evig underjordisk krig mellem sosialdemokratene og politiet, og det blev sosialdemokratene som vandt. Vold og forbud kunde ikke kue den mægtige bevægelse som var fostret av selve livskaarene.

Bismarck var saa klok, han skjønte dette, — at det maatte andre vaapen til. Og derfor var det han drev de konservative partier frem til en arbeiderlovgivning som de paa forhaand vilde ha forsvoret at de nogensinde skulde gaa med paa, — den lovgivning som gav arbeiderne forsikring mot sykdom, mot legemsskade, mot alderdom og arbeidsuførhet.

Ingen kan være i tvil om ophavet til denne lov-

givning; den kom istand i inderligt sambaand med sosialistforfølgelsen. Da keiseren (12te febr. 1879) takket riksdagen for hjælpen med arbeidet imot den samfundsfiendtlige agitasjonen, lot Bismarck ham samstundes erklære sig tryg paa at riksdagen vilde hjælpe til at bøte paa samfundsskaderne i riket. Og efterat de første forsikringslovene var gjennemførte, vedkjendte Bismarck sig bent ut (26de novbr. 1884), at «om det ikke fandtes noget sosialdemokrati, og om ikke mange folk var rædde for det, saa vilde vi heller ikke hat de moderate fremskridt som vi til nu har gjort i samfundsreform;» det var rædselen for sosialistene som hadde fostret de arbeidervenlige lovene. Gang paa gang fremholdt han, naar han talte for disse lovene, at formaalet med dem var at gjøre arbeiderne nøid med den staten de levde i, — skape indre fred mellem arbeidsherrer og arbeidsfolk; for det var misnøiet som gjorde arbeiderne til sosialdemokrater.

I september 1880 var det for alvor han tok op denne politikken. Da gjorde han sig selv til preussisk handels- og industriminister, og i samme maaneden gik han i gang med arbeiderspørsmaalet; han forhandlet med store fabrikherrer om en ulykkesforsikring for arbeiderne, og han lot sit nye departement utarbeide en lov om saken. Det er særmerkt for ham, at han vilde ikke hefte sig bort med at veie saa nøie alle de ulike maater en kunde ordne denne forsikringen paa, og han bent frem forbød sine departementsfolk at ta flere sakkyndige med paa raad: «Det som jeg holder for hovedsaken,» skrev han (16de novbr. 1880), «det er at et eller andet forslag blir sat i verk; fuldkomment filet og pudset blir det ikke likevel, til det skal ind i riksdags-ordskiftet, — endda det vel blir bedre end naar det kommer ut derfra.» Noget maatte bli gjort, og det saa fort som raad var, — det var hans krav, efterat han først hadde faat hovedsaken klar for sig.

Det var det han gik efter i riksdagen òg; vilde ikke den være med paa det første forslaget hans, saa laget han et nyt som kunde skille sig ret meget fra det første,

bare forsikringspligten blev gjennemført. Om ulykkes-forsikringen kom han med hele tre forskjellige forslag, i 1881, i 1882, og i 1884. Det første vilde sætte op en ren statsordning, gjøre staten til eneherre over forsik-ringskassen og forsikringsavgiftene. Men arbeidsgiverne satte sig stridt imot slik statssosialisme, og skridt for skridt drev de Bismarck til at gaa med paa at la fabrik-herrerne organisere sig efter interesse-sammenhæng og selv faa styre med hele forsikringen. Paa dette grund-laget kom ulykkesforsikringen istand i 1884. Forsik-ringspligt mot sykdom blev lovfæstet allerede i 1883, og endelig i 1889 kom loven om forsikring mot alderdom og arbeidsuførhet, — den ogsaa bare for arbeidere, ikke for hele folket. Det var grei og tydelig klasselov-givning, alt dette; det var arbeiderne som det galdt at holde borte fra sosialismen.

Motstanden imot disse lovene kom først og fremst fra de frisindede, fra venstre. Den frisindede føreren *Eugen Richter*, — kundskapsrik, talsprængt, følgestreng, envis, — stridsmanden for den fulde kapitalistiske frihet, — blev aldrig træt av at bruke storslæggen sin imot den bis-marckske sosialismen, — imot den statstvangen han vilde lægge over næringslivet. Men Bismarck hadde aldrig været med paa Manchester-læren om den frie konkurranse; han hadde ingen samhug med den tanken som fik form i ordtaket: *laissez faire, laissez aller;* han mente ikke staten bare skulde staa og se paa, naar borgerne laa i økonomisk krig. Tvert imot — det var statens pligt at gripe ind og greie op.

Bismarck tok op igjen sit ungdomsord om den kriste-lige stat; han mente det var «praktisk kristendom» at hjælpe mot nød, og det var frelse for staten i det. Det hørte med til de opgaver han satte for staten, — det var bent frem selvforsvar for det gamle samfundet, at «hindre slike klager som gav sosialdemokratene brukbart emne til agitering». Han lot sig ikke skræmme, om slikt blev kaldt sosialisme; «med slike prinsipslagord kommer en sande-

lig ikke av flekken,» sa han. Heller lekte han sig med sosialistisk tale. «Uten sosialisme kan vi slet ikke greie statshusholdningen,» sa han (15de mars 1884), «og en av hovedgrundene til at sosialdemokratene har vundet saa langt frem med sine uklare fremtidstanker, er just at staten ikke driver sosialisme nok.»

Men han viste med det samme en sørgelig vankundighet om hvad sosialisme virkelig er. «Sosialistisk,» sa han (12te juni 1882), «var det at gjøre bønderne fri; sosialistisk er hver en ekspropriering til jernbanebygning; sosialistisk i sterkeste mening er utskiftningen som mange steder tar jord fra den ene og gir til den andre, bare for at han skal kunne bruke den letvintere; sosialistisk er hele fattigvæsenet, skoletvangen, veibygningen, — det er alt ihop sosialisme.» Især tok han opigjen baade tidt og traat, at det var sosialisme, naar staten tok fattighjælpen paa sig; og naar den gamle preussiske landretten foreskrev, at staten kunde sætte fattigfolk paa tvangsarbeid, saa forkyndte Bismarck for fuldt alvor (9de mai 1884), at dermed hadde staten godkjendt det gammel-sosialistiske kravet paa «ret til arbeid!»

Paa den maaten vilde sosialisme bli enstydig med alt samfundsarbeid, alt som grep ind i enkeltmands frihet, og da blir det meningsløst at bruke ordet til navn paa en særskilt samfundstanke, helst paa en som Bismarck selv mente vilde velte om hele det gamle samfundet. Men likevel var det ret, naar han knyttet sammen sine arbeidslover med alle disse gamle tiltak som han pyntet med navnet sosialisme. Da han la frem for riksdagen sit første utkast om ulykkesforsikring, sa han om det (8de mars 1881): «Med disse tiltak for at skape bedre kaar for de eiendomsløse klasser, gjælder det i sandhet bare om at føre længer frem den tanken som er grundlaget for den offentlige fattighjælp.» Det var slet ikke noget samfundsskifte han vilde; det var i virkeligheten ikke andet end fattighjælp paa en anden maate, og derfor kunde han med fuld ret og under bifald fra de konservative sige (18de

mai 1889) om forsikringen mot alderdom og arbeidsuførhet: «Denne loven kommer snaut til at føre noget andet med sig end en lettelse i tyngslerne paa godskredsen og godseieren.» Det var en omlægning av fattig-utgiftene han drev frem, — visselig en omlægning som gav større trygd for arbeidsfolk og gjorde dem mindre bundne til arbeidsherrerne. Men meningen var ikke at skape nye vilkaar for forholdet mellem arbeider og arbeidsgiver; meningen var netop at gjøre arbeiderne nøid med sine tjenerkaar, og skulde en kalde dette for noget slags sosialisme, saa maatte det bli — som de tyske sosialdemokrater sa — tigger- eller lakei-sosialisme.

Bismarck gjorde bent frem motstand mot tiltak som virkelig bar frem mot nye samfundsvilkaar for arbeiderne. Gang paa gang ut gjennem 80-aarene, naar det blev spørsmaal om at staten skulde sætte en grænse for hvorledes arbeidsfolk blev utnyttet, saa talte han imot. Han vilde ikke vite av noget paabud om den længste daglige arbeidstid, han vilde ikke være med at forby' søndags-arbeid, og han vilde ikke indskrænke kvinde-arbeidet. Det som han stadig hadde paa sinde, det var at det ikke maatte maatte bli lagt for store tyngsler paa «industrien», d. v. s. paa arbeidsherrerne.

Naar arbeiderne krævde grænser for arbeidstiden, saa var det selvsagt med den tanken, at deres løn likevel ikke skulde bli mindre. Men Bismarck saa ikke anden utvei, end at arbeiderne maatte ta det tapet som fulgte med kortere arbeidstid; det var ikke raad at gjøre noget skaar i arbeidsherrernes fortjeneste. Og han som ellers talte saa kristelig, kunde falde bort i en rent ugudelig tone, naar det galdt om at holde arbeidsfolket i søndagsarbeid. En av de gamle konservative talte en gang (9de mai 1885) om at England og Amerika fik saa rik en velsignelse over sit næringsliv, netop fordi de holdt saa streng en søndagshvil; men Bismarck mente det var rikdommen paa kul og jern som gav England slik en foremon, og selv hadde han syntes det var plagsomt med

den engelske søndagshelgen. Kristendommen maatte ikke faa lov at rokke ved overklasse-magten; det var til vern for den, at den skulde tjene.

Paa alle maater strævet da Bismarck med at væpne samfundet imot dem som vilde lægge det paa ny grund. Men det maa være sagt: hverken sosialistlover eller forsikringslover hjalp i længden; enten han brukte skræmsler eller lokkemat, saa gik samfundsfienderne frem i magt og i mod. Sosialistene kunde erte ham med at han selv hadde brutt vei for dem med arbeiderlover, som vænte folk til med statsindgrep paa nye omraader, og saa misnøide som de var med mange ting i disse lovene, saa takket de ham endda for den hjælpen han hadde git dem.

Efterat de først hadde samlet sig efter det harde slaget med sosialistloven i 1878, vandt de sig snart frem igjen til den gamle styrken, og om en stund var de sterkere end nogensinde. Hadde de i 1881 været nede i 310 000 stemmer med 12 riksdagsmænd, kom de sig i 1884 op i 550 000 stemmer med 24 riksdagsmænd. Saa store tal hadde de aldrig før naadd, og om saa de andre partiene ogsaa hadde øket sine vælgertal, saa hadde da sosialdemokratene denne gangen faat næsten 10 prosent av vælgerfolket med sig. Fremgangen i 1887 var ikke saa betydelig; endda de nu fik mer end 760 000 stemmer, blev ikke dette likevel stort mer end 10 prosent, — fire av de andre partiene var talsterkere, og i riksdagen fik de bare 11 mand ind.

Men saa i 1890 kom det vældige fremstøt, da de med en gang næsten fordoblet sit vælgertal, — da de fik 1 427 000 stemmer og dermed var det største av alle partier i folket. I riksdagen fik de 35 mand, og det var meget mer end de nogensinde før hadde hat. Men hadde de faat riksdagsmænd efter folketallet sit, saa skulde de hat 78; for de hadde paa det allernærmeste 20 prosent av vælgermængden paa sin side. Og dette var ikke bare slumpevinding; for denne høide holdt de sig siden paa.

Værre nederlag for Bismarcks samfundspolitik kunde

en ikke tænke sig. Netop den fienden han hadde villet knække, gik frem til stormagt i riket, og det under de hardeste tvangslover. Ja, selve tvangen og voldsfærden hadde hærdet og staalsat sosialdemokratiet, saa det stod i meget fastere fylking end før striden. Det maatte være klart for alle, at mot en saa stor og enig del av det tyske folk var det ingen nytte i, ja var det slet ikke raad til at holde særlover ved lag. Sosialistloven hadde vist sig faafængt og maatte dø.

En ting var det likevel Bismarck hadde vundet i denne striden. Han hadde faat — saaledes som han hadde spaadd en gang i kulturkamp-dagene — folket kløvd i to store hovedflokker, — samfundsforsvarerne og samfundsfienderne. Det hadde sandet sig, det som han med seierstone forkyndte i 1884, at «liberalismen hadde ingen fremtid i Tyskland.» Partikløvningen efter rent politiske synsmaater er, sa han, forældet; partiene blir nødt til at ta op økonomiske spørsmaal og drive interessepolitik. Folk er blit lei — saa sa han i 1881 — av store teoretiske rets- og grundlovsspørsmaal; det som de nu spør efter, det er: hvad har vi praktisk vinding av? Da reiste interesse sig mot interesse; klassestrid var det som fyldte den tyske politik. I denne striden blev de liberale søndermalt; det blev konservative og sosialdemokrater, overklasse og underklasse som stod imot hverandre paa slagmarken. Den vekst hadde den bismarckske politik fremmet.

12. Told- og kolonipolitik.

Det var ikke bare striden mot sosialdemokratiet Bismarck brukte til at samle alle konservative samfundsklasser under sit merke. Han ikke bare egget til strid for gammelt klassevælde; han mante desuten til at utnytte klassemagten til økonomisk vinding, og dermed stillet han den konservative samling paa bredere grund. Samstundes med og i inderlig sammenhæng med striden mot sosialdemokratiet reiste han en ny toldpolitik med det formaalet at trygge og øke indtæktene for eiendomsklasserne i landet. Han krævde og han drev frem en dryg verjetold, først og fremst for jordbruket, og den blev et vigtig led i rikspolitikken hans.

Han hadde selv været med og gjort Tyskland til frihandelsland. Allerede den tysk-preussiske toldunionen fra 1834 var ikke bygget paa nogen verjetolds-tanke. Den hadde ikke netop saa rent lave toldsatser, dertil hadde den for stor en arv at bære paa fra den gamle merkantile styrelsen. Men denne tolden var i første række indtæktstold til vinding for statskassen. De preussiske junkerne som raadde for den økonomiske politikken, vilde ikke vite av sterk verjetold; for de levde i stor utstrækning av utførselshandel, — Preussen utførte korn paa den tid. Og junkerne var ikke glade i den vesle verjetolden som fabrikdriften nøt godt av. «Verjetolden

tjener bare til at berike enkelte fabrikherrer,» sa Bismarck i 1849; «de lever av vore penger, som staten tar ifra os og stikker i deres lommer.» Da han i 1852 forhandlet med Østrike om toldspørsmaalet, da var det en selvgiven grundsætning for ham, at „frihandelen eier fremtiden». I dette stykke overtok han bare den tænkemaaten som var den almene blandt standsbrødrene hans, fordi det var den som svarte til deres interesser.

Det er et merkeligt vidnesbyrd om den borgerlige kapitalismes magt endda efter det politiske nederlaget i 1848, at den i de næste aarene fik veltet mer og mer skat over paa jordherrerne, baade grundskat og bygningsskat, og det høvde til de liberale tanker, at direkte indtæktsskat mer og mer avløste toldskatten. Bismarck likte ikke indtæktsskatten; han syntes den var «brutal», og han vilde heller ha told. Det stred likevel ikke mot denne tænkemaate, at da han selv tok styrelsen, hjalp han endda mer til at faa toldstængslene bort, og det var med de handelstraktater han selv sluttet med Østrike, Frankrike, Belgia og England i 1865, at Tyskland helt gik over til frihandelen, saaledes som alle de vest-europæiske statene i forveien hadde gjort. Forklaringen ligger i det han sa i det tyske toldparlamentet i 1869, at efter hans mening burde toldsystemet mer og mer arbeide sig frem til ren indtæktstold, — det var idealet. Og i de næste aarene, i 1870 og 1873, gjorde han ende paa næsten alt som var igjen av verjetolden. Ikke fordi han vilde ta indtækter fra Riket, men fordi han vilde lette utenrikshandelen, den tyske utførselen. Jordbruks- og handels-interesser møttes i denne politikken.

Selvsagt kunde det da ikke være tale om for Bismarck at negte, at naar han faa aar efterpaa reiste verjetoldskrav, saa var det en vending, endefram et brudd med hans gamle politik. Og han negtet ikke for det heller; han bare undskyldte sig med at han før hadde hat saa lite tid til at tænke paa økonomiske spørsmaal, — i dem hadde han bare fulgt de mænd som han trodde skjønte sig bedre

paa saken, og først nu hadde han kommet til at opgjøre sig en selvstændig mening.

I virkeligheten hadde han slet ikke trængt undskylde sig paa den maaten. Det var fuld grund for ham til at skifte politik, i selve det økonomiske omslaget som gik for sig i 60= og 70=aarene. Tyskland gik over fra korn=utførsel til korn=indførsel. Hele den lette samfærselen som jernbaner og dampbaater skapte, førte frem korn fra land som før hadde ligget for langt unda til at være synderlig med i konkurransen, men som kunde avle korn meget billigere end Tyskland kunde. Nu kom det korn i store mængder fra Ungarn og Rusland og konkurrerte med det tyske kornet i selve Tyskland. Og endda værre blev det, da det billige amerikanske kornet tok til at flømme ind over landet. Hvete=utførselen fra de Forente Statene tidoblet sig paa de tyve aarene fra 1860 til 1880, og netop denne konkurransen fra Amerika drev flere og flere vest=europæiske stater over til verje=told.

Endda i 1872 utførte Tyskland mer hvete end det indførte; i 1878 indførte landet 8—900 mill. kg. mer hvete og rug end det utførte. Hadde de tyske jordeierne før hat vinding av frihandel, saa var det tydeligt at de nu vilde ha vinding av stængetold. Saa sandt toldpolitikken gik ut paa at skaffe eiendomsklasserne i landet vinding, saa var det nødvendigt at lægge den over paa ny baut. Det var ikke formaalet, det var bare midlene som skiftet.

Det som først førte Bismarck ind paa toldspørsmaalet, det var ellers ikke nasjonaløkonomien, det var rikspoli=tikken. For hvert aar som gik, saa han at det Tyske Rike mindre og mindre kunde greie sig med sine egne indtækter og maatte kræve større og større tilskud av de enkelte stater. Riksorganisasjonen maatte saaledes komme til at kjendes som en tyngsle, ikke som en vinding, og det kunde rikskansleren ikke finde sig tjent med. Dertil kom, at disse tilskuddene som enkeltstatene maatte ut

med, blev utlignet efter folketallet, saa at t. eks. 30 000 preussiske bønder maatte betale liksaa meget som 30 000 hamburgske handelsfolk, og dette blev da en ny tyngsle paa jordbruket.

Bismarck vilde baade lette jordbruket og styrke Riket, naar han vilde sætte op en told som gav rikskassen indtækter nok eller endog gav den et overskud, saa at den heller kunde hjælpe de enkelte statene end trænge til hjælp hos dem. Denne tanken hadde han fremme alt i 1875; men den gangen var det bare indtæktstold han vilde ha, — told paa øl, brændevin, tobak, kaffe, sukker, petroleum. Det var i 1877 han første gang pekte paa at denne skatteomlægning kunde bli knyttet sammen med verjetold for det tyske næringsliv. Og da han i 1878 opløste riksdagen og bad vælgerne gi ham et flertal for sosialistloven, da lot han med det samme regjeringsbladene forkynde, at han ogsaa vilde bruke flertallet til at gjennemføre en økonomisk politik som skulde verje de «nasjonale interesser». Det hærrop som han saaledes sendte ut i landet, gav gjenlyd hos alle som kunde gjøre regning paa vinding av verjetold, og i de samme dagene som riksdagen gjorde sosialistloven færdig, i oktober 1878, samlet det sig et nyt flertal i den — av konservative, centrum, og en stor flok nasjonal-liberale — som aapent sa sig løs fra frihandelen og krævde verjetold.

Det var naturligt, at Bismarck gjorde sig til fører for denne nye bevægelse. Hans standsbrødre, de tyske jordherrerne, skrev til ham, at han var den eneste manden paa jorden som endda kunde hjælpe dem; deres siste haap stod til ham. Og han svek ikke denne tillit. Da riksdagen næste gang samledes, i februar 1879, fik den straks besked om at keiseren vilde friste reise toldvern imot indførselen fra utlandet og opgi frihandels-grundsætningen fra 1865. Bismarck visste godt, hvor indholdstung denne erklæring var; første gang han talte om den nye toldpolitikken i riksdagen (21de febr. 1879), sluttet han med disse ord: «Jeg gaar ut fra at det om disse

spørsmaal kommer til at bli store, dyptgripende kampe mellem frihandelsmændenes, sjøbyenes økonomiske interesser og industriens og jordbrukets retmæssige krav; det er uundgaaeligt. Nu har jeg løst det første skud; men det er endda ikke selve kampen. Striden kommer til at opta os i aarevis; men jeg haaper den skal føre til held, lykke og fremgang for vort fædreland.»

I denne striden brukte han alle de vaapen forholdene gav ham i hænde. Han mante til at styrke Rikets finanser; han pekte paa hvorledes andre land omgjærdet sig med toldmurer; han egget frem personlig egennytte og klasse-interesser, og det hændte (21de mai 1879), at denne interessernes talsmand gav sig til at pukke paa retfærdighet! Først og fremst galdt det om for ham at eftervise, at det tyske jordbruket var i nød, i hardere trængsler end de andre næringsveiene, og at det kunde bli hjulpet med jordbrukstold. Han vilde ikke la sig narre med statistik eller med kalde videnskapelige utredninger; han bare erklærte djervt, at statistikken var falsk og bare gjort istand i parti-øiemed, — han vilde dømme efter sine egne røinsler. Paa Friedrichsruh aat han selv brød av russisk mel, og han hadde set hvorledes hans egne bønder i Varzin solgte gaardene sine og strøk til Amerika. Slike røinsler talte sterkere end statistik og videnskap.

Naar han vaaget sig ut med almene grundsætninger, var han ikke altid heldig; han kunde da (som den 2dre mai 1879) komme til at diske op med slikt forældet snak som den gamle merkantilistiske læren, at det galdt om for et land at sælge mer end det kjøpte. Men oftest nøide han sig med at præke likefrem interessepolitik for den klasse han tilhørte, og naar det var spørsmaal om jordbruks-interesserne, kunde han altid slaa paa sin personlige sakkundskap; han forsømte aldrig en leilighet til at blotstille byfolkenes grænseløse vankundighet i jordbruksspørsmaal, og stadig stillet ham mot dem det krye ord: «det vet jeg bedre.» Han spottet over frihandelsteoriene, og kaldte dem (2dre april 1881) en farlig farsot,

som hjemsøkte landet liksom Colorado-fluen og andre udyr. Han saa ikke andet i toldspørsmaalet end en interessestrid; motmændene var de som til vinding for kornhandelen vilde tyne det tyske jordbruket, — han selv vilde berge landets og det store folkeflertals hovednæring.

Saa drev han da frem told paa alslags jordbruksvarer, — paa korn, paa kjøt, paa tømmer, og mer slikt, — paa sukker og paa brændevin; for de preussiske junkerne avlet sukkernæpe og brændte brændevin. Korntold hadde landet ikke hat siden 1865; nu blev den i 1879 for det første sat til 1 mark for 100 kg. eller noget slikt som 6—8 prosent av handelsprisen. Men det gik her som det altid gaar med verjetold; nogen aar efterpaa merket ikke produsenten længer virkning av tolden, og saa kom kravet paa endda høiere told. Bismarck bar frem dette kravet ogsaa, og fik i 1885 korntolden sat op til 3 mark for 100 kg. Men et par aar efter klaget han like fuldt, at jordbruket var i fare og nød, og i 1888 blev da korntolden øket til 5 mark eller en 30—40 prosent av handelsprisen. Med slike stængsler kunde de tyske jordherrerne ha haap om at holde Tyskland utenfor den store verdenshandelen og selv faa bestemme prisene paa sine varer. Toldskruen var sat i gang og var ikke saa let at stanse. Jordherrerne syntes verjetolden hadde mersmak, og arbeidsfolket fik betale gildet.

Uagtet Bismarck selv bygde hele denne toldpolitikken sin paa rene og skjære interesser, var det likevel ingen ting som forarget ham mer, end naar motstanderne stillet andre klasse-interesser op imot. De kaldte verjetoldskravet for «drammepolitik» og «svinepolitik»; de talte om «blodtold», og de sa at Bismarck la byrder paa fattigmand til vinding for rikfolket. Slikt vilde han ikke paa nogen maate vedkjende sig. Han talte (i 1885) med harme om for en uret det var at bruke slike beskyldninger til at egge de eiendomsløse op mot eiendomsklasserne; han sa det var bare utslag av forfølgelsesvanvid, naar det blev

ropt til vakt imot bakstrævet, og han mente slik agitasjon bare tjente til at skape sosialister.

Han kunde likevel ikke være blind for — og det var i virkeligheten det han selv hadde sigtet mot — at den naturlige følge av den nye toldpolitikken maatte være at sprænge samfundet efter klasse-interesserne, kløve folket i de to partiene som han kaldte samfundsforsvarere og og samfundsfiender, — kløve det i konservative og sosialdemokrater. For sosialistloven hadde han vundet sig et flertal av gammel-konservative og nasjonal-liberale, junkerne og fabrikherrerne; om verjetolden samlet han sig et flertal av de konservative og centrum, jordherrerne og bønderne.

Det var det han hadde savnet mest, den gang han kom ind i politikken, at bønderne var saa vanskelige at samle i striden mot industri-kapitalismen og fabrik-proletariatet. Han hadde til slut vaaget sig paa almindelig stemmeret, fordi han haapet paa at bønderne skulde bruke den til at opretholde det gamle samfundet. Og nu gav han bønderne verjetold, forat de skulde ha vinding av denne samfundsordning og interesse av at verje den. Bønderne, sa han i 1885, da det galdt om at øke verjetolden, er ikke saa dumme som bymanden tror, og kommer de ind i riksdagen, skal nok byherren faa merke, at de er klokere end han har bruk for. Det kan ikke være tvil om at Bismarck med verjetolden bandt bønderne til det gamle samfundet og satte en kløft mellem dem og arbeidsfolket; det er dette som er skyld i at det tyske sosialdemokratiet i saa sterk en grad er et parti av og for fabrikarbeidere.

Bismarck vilde samle imot de sosialistiske omvelterne alt som fandtes av konservative magter i landet. Med bare jordbrukstold vilde han ha faat imot sig hele det rike industrisamfundet. Men han hadde netop sat sig til formaal at skape et forbund mellem industrien og jordbruket, og det naturlige forbund var for ham (efter hans egne ord den 16de febr. 1885) det som gik ut paa vin-

ding for begge parter, — et forbund om verjetold til indtækt for fabrikherrerne liksaa vel som for jordherrerne. Derfor var han med paa at sætte op verjetold for den tyske fabrikdriften ogsaa, baade for jernverkene og for klædesfabrikkene. Og til særskilt vinding for de borgerlige kapitalistene var det han til slut førte Tyskland ut i kolonipolitikken.

Dette tiltaket var en større fravikelse fra hans oprindelige politik, end noget andet han var med paa. Her var det ikke bare tale om en ny form for gamle grundsætninger; her kan vi se et skifte i selve grundsynsmaaten. Med den nye politikken hjalp han til at fremme den industri-kapitalismen som han helt fra ungdommen hadde ligget i fiendskap med.

I 1871, da det gik ord om at Tyskland vilde tilegne sig en eller anden av de franske koloniene, sa han: «Jeg vil slet ikke ha nogen kolonier. De vilde for os bare være som den silkefôrte maarskindskaapen i polske adelsfamiljer som ikke eier skjorten paa kroppen.» Og i 1880, da han holdt paa at egge Frankrike sterkere ind i kolonipolitikken, forat det skulde bli bundet i den, da viste han fra sig al tanke om at Tyskland skulde gaa samme veien; ikke mente han det hadde sterk nok flaate til at verje kolonier, og ikke trodde han det stive tyske embedsverket dugde til at styre dem.

Likevel var det i dette samme aaret 1880, at han blev drevet til at opta kolonispørsmaalet. Den tyske storhandelen, særskilt fra Hamburg, tok til at hake sig fast langt hinsides havet, i Afrika og paa Stillehavs-øene, og fristet finde avsætning for tysk industri hos de vilde folk. Da meldte spørsmaalet sig av sig selv, om den tyske riksmagten skulde støtte og hjælpe denne fremgang eller la den greie sig saa godt den kunde paa egen haand. Bismarck var længe tvilraadig, og det som avgjorde saken for ham, det var kanske mest den folkemening som han saa vokste op i Tyskland. Han merket, at her var noget som kveikte den nasjonale ærehugen; her var en sak som

kunde hjælpe til at samle det tyske folket sterkere end før, og uvikaarlig hadde det i hans lange styrelsestid grodd op i ham en følelse av at han var sit folks natur-lige og sande repræsentant fremfor nogen anden. Netop nu hadde han bruk for folkesamling, og liksom han hadde draget centrum til sig med jordbrukstold, saaledes drog han de nasjonal-liberale paa nyt til sig med kolonier.

Den første gang han kom til riksdagen med forslag om at støtte en tysk handelskoloni — det var i 1880 og galdt handelen paa Samoa —, da fik han avslag. Men snart gik han i vei paa egen haand, og tvang riksdagen til at slaa følge. Det var tyske handelsfolk som hadde slaat sig ned i Sørvest-Afrika og nu bad om vern hos regjeringen der hjemme. Bismarck hadde straks i 1883 gjort op med sig selv, at han vilde opfylde bønnen; han vilde ikke at tyskerne der ute skulde gaa med hatten i haand og be' fremmed øvrighet om formynderhjælp. Men han maatte gaa varlig frem, saa han ikke skulde komme ind paa engelsk omraade og bare maatte taale nederlag. I 1884 hadde han faat den siden av saken ordnet, og dermed proklamerte han det tyske herredømet over den første tyske koloni, — det var Angra Pequeña i Namaqua-landet.

Saaledes hadde Tyskland faat fotfæste i Afrika jam-sides med England, Frankrike og Portugal, og det tyske koloni-vældet utvidet sig fort baade i Afrika og paa Stillehavs-øene. Bismarck blev saa modig paa denne nye politikken, saa han i 1885 ropte til riksdagen, at vilde ikke folket være med paa denne fremgangen, saa kunde det liksaa gjerne krype sammen oppi de thüringske fjel-dene og rent snu ryggen til havet. Men riksdagen og folket gik med; selve sosialdemokratene var med paa at gi ham 4 millioner mark om aaret, som han kunde bruke efter eget godtykke til at sætte i gang fast dampskibsfart til Øst-Asia og Australia, og riksdagen var stadig villig til at øke orlogsflaaten.

Bismarck glemte aldrig vanskelighetene og farerne med at lægge sig til kolonier. Han vilde helst ikke ha dem direkte under riksstyrelsen; han vilde de skulde høre under store handelskompanier, slike som de engelske i 17de og 18de aarhundred, — han likte ikke den franske byraakratiske koloniseringen. Og han var altid ræd for at kolonipolitikken skulde føre Tyskland op i strid, særlig med England. Han hadde alt i 1857 hat syn for at England ikke kunde unde tyskerne for stor fremgang i handel, flaatemagt og industri, og i 1878 hadde han pekt paa hvor glædeligt det var, at det ingen interesse-strid fandtes mellem de to landene. Han maatte da være forberedt paa at engelskmændene — som han sa (10de januar 1885) — skulde bli noget forbløffede, naar den land-rotten av et søskenbarn med én gang la ut paa sjøfærd. Og han gjorde alt han kunde for at hindre strid; han la nær-sagt ikke haand paa en koloni, uten han først hadde spurt sig fore om England hadde noget at indvende, og han avviste al tanke om at kappes med den engelske sjømagt.

Men han kunde ikke hindre det som naturlig maatte gaa for sig. Koloni-styrelsen faldt i hænderne paa et embedsverk som hadde større likhet med det franske end med det engelske. Og i England vokste det frem en motvilje som snart gav sig utslag i selve den engelske politikken; det var et stygt merke, at Bismarck — som han oplyste i riksdagen (2dre mars 1885) — fra sommeren 1884 til vaaren 1885 fik flere noter fra den engelske regjeringen end han hadde faat fra alle de andre regjeringene tilsammen helt fra 1872. Kolonipolitikken og alt som fulgte med den — handelskonkurranse og flaatebygning — kom uvilkaarlig til at skille England fra Tyskland, og indskrænket saaledes det omraade som han gjerne vilde ha til at søke sig venner og forbund i. Den nye veien han hadde slaat ind paa, førte ham bort fra den utenrikspolitikken han fra først av hadde staket ut for sig; koloniene tvang ham til at ta nye hensyn.

Men indenlands styrket han den konservative samlingen som var et hovedformaal for hans politiske arbeid fra slutten av 70-aarene; alle som hadde vinding av den kapitalistiske samfundsordning, fylket sig tættere og tættere sammen i striden for sin magt, og Bismarck var deres store fører.

13. Slut.

Bismarck hadde styrt Preussen siden september 1862, hele det Tyske Rike fra januar 1871. Og et vældigt, omfattende arbeid var det han hadde viet sit land i alle disse aarene, — et arbeid som satte dype spor paa næsten alle omraader av tysk historie, — i statsskik, i samfundsliv, i næringsarbeid, i aandsutvikling. Det som undrer en mest, naar en ser ut over hans gjerning i de 27 aarene han førte regjeringen, det er just dette, hvor mangesidig han tok arbeidet sit. Endda har jeg i denne bok ikke tat med alt som han la sig frem i eller satte i gang; jeg har holdt mig til de store hovedspørsmaal og latt ligge mange av de mindre ting som i og for sig kunde være vigtige nok, men som ikke kaster nyt lys over hans tanker og hans gjerning. Derfor har jeg ikke greidd ut om hans jernbanepolitik med hans forsøk paa at samle alle de tyske jernbanerne under riksregjeringen, — ikke om hans stræv for at faa oprettet et tobaksmonopol, som han saa tænkte skulde drage efter sig andre slike riksmonopoler, — ikke om hans strid for at underkue de ikke-tyske nasjonaliteter i Riket, særlig polakkene, som han til slut fristet «overvinde med mammon», med jordkjøp for 100 millioner mark, siden lovtvang ikke bet paa dem.

I alt dette og i meget mer grep han ind med personligt tiltak, og endda saa tidt som sykdom drog ham

bort fra arbeidet, — uagtet han i de siste aarene ikke orket arbeide mer end fire-fem timer om dagen, saa kunde han med sandhet rose sig av at han ikke var nogen doven eller sendrægtig minister. Han kunde aldrig forlikes med «*die ruhige und beschauliche deutsche Art*» som han spottet over. Han hadde et utaalmod, en uro i blodet, som egget ham til fremfærd, til energisk daad.

Han var dypt nervøs. Han var hardt plaget av nervelidelser i hele sin ministertid. Nerverne hans var altid i dirrende spænding, vare og vaakne for hver eneste bevægelse, for hver en tankebaare i luften omkring dem. Og sammen med denne fine, næsten sykelige mottagelighet i nerverne hadde han en djerv og bred kraft som en bondenatur, — en seig urokkelig vilje. Det er denne sammensætning som særmerker manden, saa han paa én gang er skifterik og fast, — præget av byens jag og landsens simpelhet, — moderne og middelaldersk.

Men eftersom aarene gik, maatte han med eller mot sin vilje mer og mer bøie sig under den tyngste av alle livsens lover, — alderdommen. Alderen gjør hver eneste mand, hvert et organ i manden, aand og krop, stivere og stivere. Det gik kanske senere med Bismarck, fordi han hadde været saa framifraa sterk og elastisk; men til slut maatte alderen komme for ham ogsaa. Han blev stivere, i alle meninger av ordet.

Hans sterke vilje blev til stridighet. Saa længe hadde han været vant med at faa sit igjennem, med at tvinge sig frem imot baade keiser og riksdag, indtil han ikke længer kunde faa det til at lempe sig eller bøie sig efter andre. Den siste gangen keiser Wilhelm fristet sætte sig op imot ham, var i 1879; siden adlød han Bismarck i alle ting. I riksdagen kan en se hvorledes kansleren mindre og mindre taalte motsigelse; det som før hadde egget ham til livlig stridshug, — som hadde slaat gnister av hans aand, — det ertet ham nu ofte bare til grætne skjændeprækener. Hans utaalmodighet blev gammel-

mandsagtig, ikke ungdommelig; den fostret ikke daad, men motstand.

Hans aand var ikke længer saa vak, efterat han hadde naadd op i 70-aars alderen. Han som hadde været saa rap til at føle alle omslag endda før de var blit aapenbare, baade utenlands og indenlands, — han som med lynsnar intuisjon hadde trængt ind i statsmænds og nasjoners inderste karakter, — han tok til at miste taket paa det som gik for sig utenfor ham. Nu kunde han ikke længer ustraffet opholde sig maaned efter maaned for sig selv ute paa Friedrichsruh; det aandelige baandet mellem ham og utenverdenen hadde slaknet. Det kunde ikke hjælpe, at han tok sin ældste søn, grev *Herbert*, til formidler og budbærer; selv om grev Herbert hadde været en evnerikere, større mand end han var, kunde han umulig ha erstattet det indre selvsyn som hadde været slik en livsmagt hos faren.

Selve det sjælelige instinkt var blit stølt og veikt, og det var uboteligt. Bismarck, den store sjælekjenderen, tok til at bli ustø i sin dom om mennesker og kunde komme til rent at ta i mist. I sin siste styrelsestid vinglet han frem og tilbake i sine tanker om den russiske politikken, — kjendte sig ikke tryg paa om Rusland vilde være en trofast ven eller ikke, og kunde ikke formaa sig til at vælge avgjort mellem Rusland og Østrike.

Minst av alt skjønte han det vældige skiftet som efter hvert hadde gaat for sig i selve det tyske samfundet. Endda omkring 1880 var jordbruket den største næringsveien i Tyskland, — den som nærte flest folk og gav landet de største indtækter. Men før 80-aarene var ute, hadde industrien vundet sig forbi jordbruket baade i folkemagt og i pengemagt, og hadde Tyskland før levd paa korn-utførsel, saa var det nu fabrikdriften som gav overskud til utførsel, — det maatte faa mat fra utlandet for at underholde sine fabrikarbeidere. Bismarck hadde nok merket litt til dette, det viste sig i kolonipolitikken hans. Men han kunde ikke komme sig til at ta alle

følgerne av omslaget; han kunde ikke være med i den fremgangen som førte den unge keiseren Wilhelm II til at forkynde: «Fremtiden for Tyskland ligger paa havet», d. e. i verdenshandelen og i sjømagten. Han kunde ikke komme bort fra den tanken, at den preussiske bonden var grundlaget for hele det tyske samfundet, og han vilde ikke være med paa at ta størst hensyn til fabrikdriften og fabrikarbeiderne. I slik en hovedting som dette hadde tiden løpet ifra ham, og han visste det ikke.

Han hadde fundet saa traust en hjælp imot den nye tiden hos gamle keiser Wilhelm, og dennes regjering varte meget længer end nogen kunde vente. Men utgangen paa den maatte da komme en gang: den 9de mars 1888 døde endelig Wilhelm I, 91 aar gammel. Nogen alvorlig strid blev det ikke av paa de 99 dagene som blev beskaarne hans eftermand Friedrich III. Og da den unge *Wilhelm II* overtok magten den 15de juni 1888, forkyndte han straks, at han vilde stevne frem paa de samme veier baade i indenriksk og i utenriksk politik, som hans farfar hadde fulgt. Visselig hadde han ogsaa mange gammeldags tanker, og særlig levde den gamle preussiske kongstanken sterkt i hans hug. Men for en mand som hadde vokset op efter 1860, hadde det ikke været muligt at slippe gjennem livet uten at bli smittet av det nye samfund. Og netop fordi han hadde saa høie tanker om sit kongedøme, — fordi han vilde gjøre sin egen vilje til øverste lov i landet, — maatte han let komme i strid med den gamle kansleren.

Bismarck skjønte ikke, at det var en ny magt og en ny vilje som her steg frem. Han hadde lovet den gamle keiser, da denne laa paa det siste, at han aldrig skulde gaa fra tjenesten hos eftermændene, og han regnet sig for livsvarig minister. I oktober 1889, da han drøftet forholdet mellem Rusland og Tyskland med Alexander III, spurte tsaren ham pludselig: «Men er De stø paa at De blir sittende i embedet?» Og Bismarck svarte: «Ja det er ingen tvil om at jeg blir værende minister saa længe

jeg lever.» Men alt et par maaneder i forveien hører vi fra keiserens nærmeste venner, at han tok til at føle mis-tillit til kansleren, og de spaadde om at Bismarck maatte gaa av.

Han hadde holdt sig paa Friedrichsruh helt fra au-gust 1889, og kom bare til Berlin en uke i oktober, mens russe-tsaren var der. Men i januar 1890 kaldte begivenhetene ham braat tilbake til regjeringen i Berlin. Han hadde gjort forslag for riksdagen om at fornye sosialistloven med ymse skjærpelser, og nu viste det sig uventet motstand mot denne loven. Han kom til Berlin den 24de januar, og holdt straks statsraadsmøte; men saa hændte det merkelige, at han fik ikke støtte der heller. Han vilde ha den gjenstridige riksdag opløst, og blev det uro av dette, vilde han slaa motstanden ned med magt. Men de andre ministrene kvidde imot, og hen-holdt sig til selve keiseren.

Wilhelm II var ikke lysten paa at faa oprør saa tidlig i sin regjering, før han endda selv hadde gjort noget for at vinde folket for sig; han vilde ikke skyte under-saattene sine ihjel og bli kaldt «kartetske-prins», sa han. Ja, det som værre var, den unge keiser vilde ikke bare la hele sosialistloven falde; han vilde atpaa opta en ny arbeiderlovgivning paa grundsætninger som Bismarck altid hadde stridd imot, — en lovgivning som bent frem skulde gaa ut paa en omordning av forholdet mellem arbeider og arbeidsgiver.

Hele denne nye keiserlige politikken faldt ned over Bismarck paa denne 24de januar; keiseren hadde allerede færdig de kundgjørelserne han vilde sende ut om saken. Og det nyttet ikke alt det Bismarck strittet imot; selve den grund han stod paa hadde sviktet. Han tænkte han kanske skulde faa avstyrt hele tiltaket, naar han fik kei-seren til ikke at gaa frem paa egen haand, men indby' de andre statene til at drøfte hele arbeiderspørsmaalet i internasjonal konferanse. Men følgen var bare at saken kom til at vække endda større opsigt.

Han negtet absolut at ta ansvaret for den nye politikken; straks den 24de januar søkte han om avsked fra embedet som handels- og industriminister som han hadde forestaat siden 1880, og de keiserlige kundgjørelserne kom den 4de februar uten Bismarcks underskrift, — de stillet regjeringen den opgave at bøte paa de misforhold arbeidsfolket klaget over, og gi arbeiderne magt til selv at være med at bestemme arbeidsvilkaarene.

Sosialistloven blev ikke fornyet i riksdagen, og de siste riksdagsvalg som foregik under denne lov — i februar 1890 — blev en seier for sosialdemokratene og andre radikale. Bismarck stod i nederlag, og kunde ikke skjønne det, — vilde ikke lægge striden ned.

Han rettet slaget bent mot keiseren. I førstningen av mars indskjærpet han en gammel forordning, om at de andre ministrene ikke skulde fremlægge nogen sak for keiseren, uten at de først hadde raadført sig med ministerpræsidenten. Slikt vilde ikke keiseren taale; han krævde hele forordningen ophævet. Han og Bismarck kom saa hardt i trætte, at han sa det var nær ved at Bismarck hadde slængt blækhuset i hodet paa ham. Han skjønte, at nu galdt det om enten dynastiet Hohenzollern eller dynastiet Bismarck skulde styre i Tyskland.

Den 17de mars sendte han bud til Bismarck, at han skulde indgi sin avskedsansøkning, og da ikke ansøkningen kom samme dagen, mindte keiseren paa nyt om sit ønske. Bismarck gav sig god tid, og satte op en ansøkning, der han greidde ut hvor umuligt det var for ham at styre, naar han ikke hadde fuld bestemmelsesret og fuldt ansvar for hele regjeringen. Først den 20de mars sendte han ansøkningen til keiseren, og straks paa timen fik han brev om hvor bedrøvet keiseren var for dette at Bismarck nu vilde gaa av; men siden det kanske kunde være til helsebot for den gamle kansleren at slippe fri, saa fik hans avsked likevel bli bevilget. Til takk for al hans tjeneste gjorde keiseren ham til generalfeltmarskalk og til hertug av Lauenburg. Men Bismarck sa nei takk

til dette Lauenburg-navnet; han vilde ikke for historien hete andet end fyrst Bismarck.

Saaledes blev den mægtige manden drevet ut av sit vælde den 20de mars 1890, tolv dager før han skulde fylde sit 75de aar. En regjeringstid paa mer end 27 aar var slut.

Han flyttet ut til Friedrichsruh, og der levde han endda mer end otte aar. Om livet hans der ute er det skrevet mange bind med bøker, og det var ikke bare alderdoms hvile han søkte paa godset sit. Hans aand kunde aldrig slippe taket paa de spørsmaalene som hadde fyldt hans liv; rastløs flakket han omkring mellem dem, lik en løve i bur. Han la ikke dølsmaal paa at det var mot sin vilje han var sat utenfor politikken, og han fandt en bitter glæde i at gjøre sig til den kvasse, naadeløse dommeren over dem som tok styret efter ham. Han skapte sig en presse, og han egget op folkemeningen; han sørget for at folk altid fik leilighet til at sammenligne nutid og fortid. Den avsatte kansler var endda en magt i Tyskland; ja, eftermanden hans fandt det nødvendigt at minde de fremmede regjeringer om at Bismarck nu bare var privatmand.

Det er likevel upaakrævd at gaa dypere ind paa denne del av hans historie; hvor megen larm det kunde staa om hans ord i disse aarene, — de blev dog aldrig mer end ord, de fik ikke omsætte sig i gjerning. Folket hørte paa ham, men fulgte ham ikke mer; det følte uvilkaarlig, at han hørte fortiden til.

Selv fristet han samle sit arbeid i et stort mindeverk, «Gedanken und Erinnerungen». Der lever endnu statstankerne hans i fuldt liv; der stiger han frem for os — stor i sin vældige magtstrid, underlig liten likevel, fordi magten var det største for ham. Og da dette verket var færdigt, døde han den 30te juli 1898.

Det var en hel tidsalder som gik i graven med Bismarck. Et mægtigt verk hadde han fuldført; men nye magter var alt i færd med at lage det om. Efter de store seirene fulgte mangt et dypt nederlag. Han fik selv se, hvorledes Rusland skilte lag med sin tyske ven og slog sig sammen med den gamle fienden Frankrike. Faa aar efterat han var død, vandt Frankrike sig en ny ven i det Britiske Rike, og dermed var det ende paa den tyske overmagten i Europa. Han maatte se paa hvor faafængt det var at friste kue med vold de fremmede nasjonalitetene indenfor Riket, og selve de millionene han vilde bruke til at kjøpe jorden fra polakkene, kom heller til at styrke det polske folket og gjøre det rikt. Han fik se hvorledes det stængsel han hadde sat til vern for de preussiske jordherrerne blev revet ned, — industrien slog ned den høie korntolden.

Han har selv sagt (24de febr. 1879), at hans store politiske opgave den gang han overtok styrelsen var at samle Tyskland under Preussen. Og han fik gjennemført sin opgave: med Bismarck vandt Preussen paa Tyskland, — den vaapensterke junker-adelen vandt paa det fredelige smaaborger- og arbeidersamfundet. Men efter hvert blev det just dette borgerlige samfundet som vandt paa baade Bismarck og Preussen og førte sine nasjonale tanker frem til magt. Det som den dag idag binder det tyske folket sterkest sammen, det er ikke det preussiske overklasse-vælde, ikke preussisk embedsmagt eller kongemagt, — det er den nye samfølelsen som er født av storindustrien, av økonomisk samarbeid mellem underklasserne, — det er med et eneste ord: sosialdemokratiet, den store fienden som Bismarck laa i strid med hele sit liv. Det er arbeidsfolket som nu holder paa at gjøre sig til herre i det Tyskland som Bismarck har grundlagt.

Og likevel maa en ikke ta feil av at endnu i dette nye Tyskland har Bismarck sat dype merker. Hele det tyske samfundet har faat varig form av den magttanken som bar hans gjerning. Han sa en gang (10de januar

1885) i en riksdagstale: «uten hæren intet Tyskland.» Og det var i hans aand at *Treitschke* drog denne lærdommen av den nye preussiske historien: «Krigen er en ungdomskilde for nasjonenes sedelige kraft.» Visselig har dette krigsidealet bleknet noget selv i Tyskland; men det har endnu en merkelig magt endog i borgerlig tankegang. Det var i samme aaret som Bismarck døde, at en frisindet mand som *Mommsen* talte om at tyskerne burde banke kulturen ind i et andet folks skaller! Fra øverst til nederst i Tyskland raader det en dyp tro paa alt det en kan vinde med magt, — statsmagt og klassemagt, vaapenmagt og pengemagt. Denne tro viser sig i en streng mandstukt som gir baade videnskapsarbeid, næringsliv og klassekamp et mægtigt præg av samhold, av fast organisasjon; men med det samme binder den folkets tanke under en autoritetstvang som hindrer fri aandelig bevægelse. I alt slikt er det Bismarck som er med.

Vil en se ham i verdenshistorisk sammenhæng, saa maa en stille ham op mot den store samfundskrisen i 1848. Revolusjonen i det aaret var det livsdjerve frembrudd for alle de retfærdighets- og frihetstankerne som var fostret i striden mot det gamle samfundet; men de tapte slaget, netop fordi de trodde de kunde bygge et nyt samfund bare paa slike almene krav. Det var utopismen i sosiale og internasjonale drømmer som tapte. Aldrig har kanske en revolusjon stridd sig frem med lysere haap, med modigere seierstro. Og derfor tok nederlaget saa meget hardere. Paa den troskyldige idealismen fulgte et bakslag med haandfast realisme, der tanken vendte sig imot ikke ret og moral, men faktiske livs- og magtvilkaar.

Denne realismen fik sine største repræsentanter i to tyskere, — for underklasserne *Karl Marx*, for overklasserne *Bismarck*. Marx maatte mest sætte sit haap til en arbeiderreisning i fremtiden; det var overklasserealisten Bismarck som fra først av hadde størst magt. Og ingen

statsmand i det 19de aarhundred evnet saaledes som han at bære frem en storstilet interesse-politik i utenrikske og indenrikske forhold. Han seiret saa stort med den, at alle maatte tro det var den eneste mulige statskunst, og saaledes kom han til mer end nogen anden at styrke den politiske og sosiale realismen i verden.

Men Bismarck glemte én ting: at retfærdighetstanken ogsaa er en livsmagt i samfundet. Naar den tar til at reise sig imot de bestaaende vilkaar, da er det utslag av en omdannelse i selve samfundsorganismen, saa at den gamle retten ikke længer høver. I det nye retfærdighets-kravet stiger nye samfundsmagter frem, og det egger til oprør klasser som ikke længer kan nøies med de livs-kaar lovene under dem. Tanken om en ny ret mellem menneskene tærer paa selve grundlaget for det nye sam-fundet, til det blir saa uthulet at det ikke længer kan staa, — det har ikke den magten det har sat sin lit til. Selve Bismarcks mægtige vilje kan ikke stænge for de nye magter.

BINDING DEPT. JUL 25 1974

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DD
218
K66

Koht, Halvdan
Bismarck

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 22 01 13 007 6